

دهر باره‌ی

منتدی اقرأ الثقافی

للکتب (کوردی - عربی - فارسی)

www.iqra.ahlamontada.com

منتدی اقرأ الثقافی

www.iqra.ahlamontada.com

دهروونزانی

گش

د. نازاد مه‌لی

2007

ناوی کتیب : دہروونزانی گشتی

ناوی دانہر : د. نازاد علی

سہرپہرشتی چاپ : نہہرو محمود

تیراژ : ۱۰۰۰ دانہ

نوبہتی چاپ : چاپی یہکہم

ژمارہی سپاردن (۱۴۹)

ناوه رۆك

لاپه ره	بابه ت
۵	پیشه کی
۷	دهروونزانی چیه ؟
۱۱	کورته میژویه کی دهروونزانی
۱۷	قوتابخانه کانی دهروونزانی
۱۸	قوتابخانه ی بیناکاری
۲۰	قوتابخانه ی وه زیفی
۲۱	قوتابخانه ی په یوه سته کاری
۲۳	قوتابخانه ی ره فتارکاری
۲۴	قوتابخانه ی گیشتالت
۲۵	قوتابخانه ی شیکردنه وه ی دهروونی
۲۹	لقه کانی دهروونزانی
۲۹	لقه تیۆریه کان
۳۲	لقه پراکتیکی یه کان
۳۹	شیۆازه کانی لیکۆلینه وه له دهروونزانی
۴۰	تیبینی کردن
۴۲	تیرامان
۴۳	تاقی کردنه وه وپیۆهره کان
۴۵	به دواجوون
۴۶	لیکۆلینه وه کانی تاکه حالت
۴۷	لیکۆلینه وه په یوه سته کان
۴۹	ئه زموونگه ری
۵۳	ههست کردن
۵۶	ههستی بینین
۵۷	ههستی بۆن کردن

٥٨ ههستی تام کردن
٥٨ ههستی بهرکهوتن وههست کردن به پاله پهستۆ
٥٨ ههست کردن به نازار
٥٩ ههست کردن به گهرمی وساردی
٦٠ ههست کردن به جووله
٦٠ ههست کردن به هاوسهنگی
٦١ ههستی بیستن
٦٢ ناگاداری
٦٢ پیناسهی ناگاداری
٦٢ چهشنهکانی ناگاداری
٦٥ هۆیهکانی ناگاداری
٦٧ زانین
٦٧ بنه ماکانی زانین
٧٢ نهو هۆکارانهی کار له زانین دهگهن
٧٥ به بیرهاتنهوه وله بیرچوون
٧٥ بیردۆزهکانی به بیرهاتنهوه
٧٥ بیردۆزه فسیۆلۆجیهکان
٧٧ بیردۆزه معریفیهکان
٨١ نهو فاکته رانهی کار له به بیرهاتنهوه دهگهن
٨٢ بیردۆزهکانی له بیرچوون
٨٤ ئەمنیسیا ونیمۆنیسیا
٨٧ پالدهر وهه لچوون
٨٧ پالدهر
٩١ پالدهر فسیۆلۆجیهکان
٩٤ پالدهره دهروونیه- کۆمه لایه تیهکان
٩٦ هه لچوون

٩٧	جۆره كانى مه لچوون
٩٨	بیردۆزه كانى مه لچوون
١٠١	فیتیریوون
١٠٣	هۆكاره كانى فیتیریوون
١٠٥	بیردۆزه كانى فیتیریوون
١٠٧	بیردۆزه كانى په یوه سستی
١١٠	بیردۆزه وه زیفیه كان
١١٣	بیردۆزه مه عریفیه كان
١١٧	زیره کی
١١٨	پیناسه ی زیره کی
١١٩	سیفه ته كان مروقی زیره ك
١٢٠	بیردۆزه كانى زیره کی
١٢٠	بیردۆزی دوو هۆكار
١٢٢	بیردۆزی هۆكاره مه مه جۆره كان
١٢٣	بیردۆزی هۆكاره سه ره تاییه كان
١٢٥	بیردۆزی فره زیره کی
١٢٥	بیردۆزی سی لایه نی
١٢٦	زیره کی له نیتوان ژینگه وبقوماوه
١٢٨	پئوه ره كانى زیره کی
١٣١	په یوه ندى زیره کی به چەند فاكتەرتەك
١٣٥	سه رچاوه كان

پيشه‌کی

هه‌نديک له زانايان ده‌روونزانی به زانستی سه‌دهی بیستم داده‌نین. هر چه‌نده شو رایه که می‌ک زیده‌ره‌وی تیدا، به‌لام نامازه بق گرنگی ده‌روونزانی ده‌کات له ژبانی مرؤفی هاوچهرخ وله روشنبری گشتی وئو بوارانهی که مرؤف، کاریان تیدا ده‌کات. به‌لام سه‌ره‌رای شو گرنگیبه‌ی ده‌روونزانی، کتبخانه‌ی کوردیمان هینشتا هر هه‌ژاره له و بواره و بیجگه له پینچ شه‌ش کتیبیک هیچی دیکه‌مان نییه‌ ته‌نھا شو وتارانہ نه‌بیت که ناوه ناوه له رۆژنامه‌کانمان بلاوده‌کرتنه‌وه وه‌رچه‌نده هه‌نديکیان جینگای بیوا پی کردن و پشت به‌ستن نین، به‌لام به هر حال له نه‌بوون باشتن^۱.

له و پینچ شه‌ش کتیبی که له بواری ده‌روونزانی هه‌مانه‌ ته‌نھا کتیبیکیان باسی هه‌نديک له بابته‌کانی ده‌روونزانی گشتی ده‌کات، شوانی تر له بابته‌ی تایبه‌تی ده‌کۆلنه‌وه وه‌ک که‌سایه‌تی و نه‌خۆشیبه‌ ده‌روونیبه‌کان. خۆ ئه‌گه‌ر شو کتیبانه‌ش ده‌رباره‌ی ده‌روونزانی گشتی بان ئه‌وا سوودیکی زیاتریان ده‌بوو چونکه له بلاوکردنه‌وه‌ی هر زانستیک ده‌بیت له بابته‌ گشتی یه‌کان ده‌ست پی بکریت و پاشان بابته‌ تایبه‌تی یه‌کان. شو ته‌نھا کتیبه‌ که باس له ده‌روونزانی گشتی ده‌کات ناوینشانی "ده‌روونزانی" یه‌ وه‌یوا عمر آمین له زمانی ئینگایزیه‌وه بق زمانی کوردی وه‌رگیزاوه. هرچه‌نده شو کتیبه‌ چه‌ند بابته‌تیکي گرنگی ده‌روونزانی گشتی تیدا نییه‌ وه‌ک بابته‌ی میژوی ده‌روونزانی ولقه‌کانی و فوتابخانه‌کانی وریگاکانی لیکنۆلینه‌وه‌ی وپالده‌رکان و تاوگیری، وه‌ شو بابته‌تانی که له کتیبه‌که‌دا هه‌ن به‌ شیوه‌یه‌کی کورت وچر باس کراون، به‌لام له‌گه‌ل شو‌شدا که‌لیتیکی له

^۱ شایه‌نی باسه‌ که ده‌ستنۆوسی شو کتیبه‌ له سالی ۱۹۹۰ نووسراوه و له‌کاته‌دا کتیبی ده‌روونزانی گشتی به‌ زمانی کوردی به‌ ده‌گه‌من به‌ده‌ست ده‌که‌وتن به‌لام ئبستا تاراده‌تیک ژماره‌یان نۆدر بووه بق نمونه‌ کتیبی مامۆستای به‌ریز د. که‌ریم شه‌ریف قه‌ره‌چه‌تانی و مامۆستای به‌ریز د. عبد‌الستار تاهیر شه‌ریف.

کټیځانهی کوردی دا پر کردوته وه ومنیش وهک سه چاوه یه ک سوودم لی
وه رگرتوه له دانانی نه و کټیځه ی به رده ست.

نه و کټیځه له چند بابه ټیکی سه ره تایی ده روونزانی گشتی پیک دیت وبه پیناسینی
ده روونزانی ومیژوی ولقه کانی و قوتابخانه کانی ده ست پی ده کات و پاشان باس له
بابه تی رینگاکانی لیکولینه وه ده کات. له پاشان بابه تی هه ست کردن و ناگاداری و
زانین یه ک له دوا ی یه ک دین وله دوا ی نه و بابه تی پالده ره کان دیت، ټینجا بابه تی
فیژوون وبه بابه تی زیره ک کټیځه که کوتایی دیت. نه و بابه تانه ی که له و باره دا
ماون، به یارمه تی خودا، له ده رفته ټیکی تر دا بلاوده کرینه وه. له کوتایی هه ر
بابه ټیک کومه له پرسیا ریکم دارشتوه بو نه وه ی خوینهر خوی تا قی بکاته وه
وبزانیت تا چ راده یه ک له بابه ته که ټیگه یشتوه.

له کوتاییدا هیوادارم خوینهر کاتیکی به سوود له گه ل خویندنه وه ی نه و کټیځه دا
بباته سه ر. ټینجا نه گه ر نه و کټیځه هیچ سوود وکه لکیکی هه بیت نه و بو نه و
نوسه رانه ده گه ریته وه که پشتم به کټیځه کانیا ن به ستوه له دانانی نه و کټیځه. به
پیچه وانه ش، نه گه ر هه ر که م و کورته کیشی ټیدا هه بیت، که بی گومان زون، نه و
به هوی مهن و داوا ی لیبور دن له خوینهر ده که م.

ټیځینی

هه روه ک ټاماژم پی کرد، نه و کټیځه له کوتایی هه شتاکانی سه ده ی رابوردو به
ده ست نوسراوه. وه ک ریباری زانستی له نوسین، ټاماژه بو سه چاوه کان کراوه
که پشتم پی به ستوون به لام هه ندیک چار زانیاری ده رباره ی سه ره چاوه کان ته و او
نین وله کاتی چاپ کردنی نه و کټیځه، پاش ټیپه ریوونی ۱۵ سال له سه ر نوسینی،
نه و سه چاوه له بهر ده ست نه بوون بو نه وه ی زانیاریه ناته و او هه کان ته و او بکرین.
بویه دوا ی لیبور دن له خوینهر ی به ریژ ده که م نه گه ر نه ی توانی زانیاری ته و او ی
هه ندیک له سه چاوه کانی به ده ست که ویت که له و کټیځه ناویان هاتوه.

دەروونزانی چی یه؟

مرۆف تونبلیکی تاریکه، مهتهله، هەر وهك چارلز دیکنز له رۆمانی "چیرۆکی دوو شارهکه" دهلیت. وه ئهگەر ئهلیکس کارلیل له کتیبی "مرۆف ئه و بوونه وهره نادیارهیه" زیاتر مه بهستی لایهنی جهسته ولهشی مرۆف بێت، ئهوا لایهنی دەروون و عهقلی مرۆف نادیارتر وشاراوتره وقولتره چونکه جهسته ماوهی لیکۆلینهی زانستی راسته وخۆ دعات، بهلام دەروون و عهقل ئه و ماوهیهیان زۆر تهسکه چونکه ئه و هۆ وئامیتره زانستیه وردانهی که له لیکۆلینهوهی لهش وپیکهینهرهکانی وفرمانهکانی بهکار دههینرین، وهك میکروۆسکوب بهههموو جۆرهکانی وتیشکی لێزهر وهۆیهکانی تر، له لیکۆلینهوهی دەروون زۆر کهم بهکار دههینرین. هههچنده دەروونزانهکان ههولیان داوه وههول ددهن که هههچنده پێیان بکریت زیاتر ئامیتره زانستیه ووردهکان بهکار بهینن، بهلام لهگهڵ ئهوشدا مرۆف وهك رازیک یان بیریک ماوهتهوه که زۆربهی بهشهکانی ناوهوهی تاریک و نهزاتراون.

له و پێشهکییه کورتهدا، بێگومان خوینهری هێژا بابتهی دەروونزانی بهدی دهکات وزهحمتهی وئالۆزیشی تیبینی دهکات. بهلام لهگهڵ ئهوشدا پێناسه کردنی دەروونزانی کاریکی ئاوهها ئاسان نییه وجیاوازیهکی زۆر ههیه له نێوان دەروونزانهکان لهو بوارهدا. هۆیهکانی ئه و جیاوازیهش ئهمانه:

۱. دەروونزانهکان له زهمینهی بیرو رۆشنییری جیاواز دهست پێ دهکهن.
۲. جیاوازی هۆ رینگاکانی لیکۆلینهوه که بهکاریان دینن.
۳. جیاوازی بواری لیکۆلینهوهیان.

ئهگەر گوتمان دەروونزانی (واته سایکۆلۆجی^۱ Psychology) زانستیکه دەروونی مرۆف دیراسهت دهکات ولتی دهکۆلێتهوه، ئهوه لهوانهیه رهخنه لهو پێناسهیه بگریت و بگوتریت: نهخیر دەروونزانی دیراسهتی دەروون ناکات وپیشی ناکریت، چونکه دەروون چه مکیکی میتافیزیقی گریمانیه، بهلکو دیراسهتی شوینه واری

^۱ ئه و زاراویه له دوو برهگه پێک هاتوه: Psycho که مانای دەروون و نهفس دعات و logy مانای زانیاری و زانست ده بهخشیت.

دهروون، واته رهفتار (سلوك)، دهكات. نهوه له لايهك، له لايهكي ترهوه دهروونزانی له لقيك له لقهكانی دیراسه تی رهفتاری نازه لیش دهكات. كه واته نهو پیناسه سی سره وه ته واو نیبه وگشت لایه نه كانی نهو زانسته ناگریته خوئی. نهو ره خنه په كه دهروونزانی فوتابخانه ی رهفتاریه تی (السلوكیه) ده یگرز، بو نهو سنی خاله ده گه ریته وه كه تازه باسمان كردن.

له راستی دا پیناسه كانی دهروونزانی زقون، به لام به بوچوونی من نزیكترینیان له سروشتی زانسته كه نهو پیناسه په په كه ده لیت:

"دهروونزانی نهو زانسته په له پیکه پینه ره كانی دهروونی مرؤف وگه شه كرنی وشو پینه وار كانی (واته رهفتار) وکار تیکردنه كانیان وساغی وناساغیان ده كولیته وه به شیوازیکی زانستیانه."

بو نهوه ی ناوه روئی نهو پیناسه په روونتر بیت ده لیتین دهروون مه لبه ندی هوش وهست وژیروی ویا دگاریبه وکانگای پتویستی وپالدهر وپیروكه كانه. نهوانه پیکه پینه ره كانی دهروونن وبی گومان نهو پیکه پینه رانه گه شه ده كنه وله شیوه په یکی ساده وه ده گویین بو شیوه په یکی نالوز. نهو دیارده په ش بواریکی فره وانی له دهروونزانی داگیر کردوه كه دیراسه تی گه شه كرنی نهو پیکه پینه رانه دهكات له پیش له دایك بوونی مرؤف هتا مردنی. نهو پیکه پینه رانه کار له په كتر ده كنه وپه و شیوه په زه مینه په یکی به پیژ په پیدا ده كنه بو لیکولینه وه ی بابه تی كه سابه تی وپالده ره كان. نهو دوو بابه تش په یوه ندی په یکی هوبه كیان به لایه نی ساغی وناساغی دهروون هیه كه چند لقیکی تاییه تمه ند نهركی لیکولینه وه ی حسوته سر شانی وهك لقی (دهروونزانی کلینیکی) كه بایه خ به پشویوی دهروون ورهفتار ده دات به تاییه تی لایه نی هویه كانیان وریگای چاره سه رکردنیان. نهوه ی راستی بیت خه لكیکی زور كه گوئیان له وشه ی دهروونزانی ده بیت په كسر بیریان بو نهو بواره ده چیت هرچه نده نهو بواره، له ولاتی نیتمه ته سكرتین بواری دهروونزانی په، به لام له ولاته پیشكه وتوه كان ده وریکی گرنگ ده بینیت له چاره سه رکردنی هه ندیک له و ناهه مواریه دهروونییانه ی كه مرؤف له كویه لگا كانیان تووشیان ده بیت.

دهروونزانی چی به؟

دهروونزانی، وهك زانسته سروشتیهكان، ریبازی زانستی پهیره و دهكات له لیکولینهوهی بابهتهکانی. وه هر ریبازیک بابهت و بواری تایهتی خوی هیه که زیاتر له بابهت و بوارهکانی تر بوی دهشیت. ههروهک زۆریه ی زانستهکان گریمانه و بیردۆز و رای جیاوازیان تیدا هیه، دهروونزانی له و دیاردهیه به دهه نییه. جیاوازی له بیردۆز و پراو بۆچوون له هه موو بوارهکانی دهروونزانی تیبینی دهکریت. نه و بیردۆز و بۆچوونانه هه ندیکیان راستن و هه ندیکی تریان چهوتن و ههروهها تیاياندا هیه که نیوهی راسته و نیوهی چهوت. هیوادارم، له دوا ی نه و روون کردنه وهیه، وهلامی پرسسیاری: دهروونزانی چیه؟ که میک روشنای کهوته سهه و چه ند لایه نیتیکی روون بۆوه.

خۆت تاقی بکه وه!

۱. پیناسه کردنی دهروونزانی کارتیکی ئاوهها ئاسان نییه و جیاوازیهکی نۆر هیه له نیتوان دهروونزانهکان له و بوارهدا. هۆیهکانی نه و جیاوازیه چین؟
۲. زاراوهی سایکۆلۆجی له چیه وه هاتوه؟
۳. دهروونزانی زانستیکه دیراسهتی دهروونی مرۆف دهكات. چ رهخنهیهك ئاراسته ی نه م پیناسهیه دهکریت؟
۴. به بۆچوونی نووسهه، شیاوترین پیناسه بۆ دهروونزانی چیه؟ و بۆچی؟

کورتھ میٹروویہ کی

دہروونزانی

فہلسفہ بہ دایکی گشت زانستہ کان حسیب کراوہ وبہ شیوہ یہ کی گشتی کہ باس له میٹرووی دہروونزانی دہکریت یہ کہم قوناغی بہ فہیلہ سوفہ یونانیہ کونہ کان دہست پی دہکریت. له وکتیبہ نیمہش ئو و پتیارہ پیرہو دہکین و بہ فہلسفہ فی یونانی دہست پی دہکین.

فہیلہ سوفہ کونہ کانی یونان، پیتش سوکرات، باہ خیکی ئو وتویان بہ دہروونزانی نہ داوہ کہ شایہ نی باس بیت^۱. بہ لکو زقربہ ی لیکولینہ و ہیان دہربارہ ی سروشت و تفسیر کردنی دیار دہ کانی بوو. بہ ہاتنی سوکرات و ئہ فزتون و ئہ رستو، باہ خ دان بہ دہروونی مرؤف پەرہ ی سہند و فہلسفہ فہش مرؤفی کردہ بابہ تی دیراسہ ولتیکولینہ و ہ بویہ وا گوتراوہ کہ سوکرات فہلسفہ فی له ئاسمان دابہ زاند بۆ سہر زہوی.

ئہ رستو یہ کہم فہیلہ سوفی یونانی بوو کہ ہہ ولتیکی فیکری ریک و پیتیکی دا بۆ دیراسہ ت کردنی ہہ ستیارہ کان و دابہ شکر دنیان بۆ: ہہ ستیارہ دیارہ کان، و ہک بینین و تام کردن و بیستن و ہند، و ہہ ستیارہ نادیارہ کان و ہک عہ قلی گشتی (بہ زمانی ئینگلیزی پتی دہلین: Common sense) و یادکردنہ و ہدالغہ لیدان. ئہ رستو کتیبیکی تاییہ تی نووسی له ژیر ناویشانی "دہروون" (یان بہ زمانی یونانی: De anima) کہ تیایدا دہروونی بۆ سی جۆر دابہش کرد:

۱. دہروونی گہ شہ کردوو، کہ گشتی یہ واتہ لای ہہ موو زیندہ و ہرہ کان ہہ یہ و ہک رووہک و ئازہل و مرؤف.
۲. دہروونی ہہ ست کردوو، کہ تہنہ لای ئازہل و مرؤف ہہ یہ.
۳. دہروونی قسہ کردوو، یان ژیر، کہ تاییہ تہ بہ مرؤف.

^۱ ئوہ مانای ئوہ نی یہ کہ ہیچ را و بۆ چونیکیان نہ بووہ دہربارہ ی دہروون و عہ قل بہ لکو مانای وایہ کہ دہروون و عہ قلیان بہ کیشہ یہ کی سہرہ کی دانہ ناوہ. بۆ زانینی بیروپایان دہربارہ ی دہروون و عہ قل پروانہ کتیبی: "النفس الانسانیہ".

له بهر ئه وچۆره دابه شکردنه ی سهر وه یه که پیتناسه کردنی مرقف وه که نازده لیتکی قسه که ده خرتته پال ئه رستۆ. وه ئه وه ی شایه نی باسه، زاراه ی گیان وده وروون وعقل لای ئه رستۆ یه که شتم وده وروون بریتنی له زینده فرمانه کانی (الوظائف الحیویه) زینده وهر.

پاش ئه رستۆ چه ند قوتابخانه یه کی فه لسه ق سهر یان هه لدا بۆ نمونه قوتابخانه ی به ره یوانه کان (الرواقیون) که زینۆن دامه زینه ری بوو. بۆچوونی ئه و قوتابخانه یه وابوو که توانای بیر کردنه وه زگماکی وده مه کییه وئو زانیاریانه ی که هه مانه هه موویان به هۆی ئه ندامه کانی هه ست پیمان ده گهن.

پاش له دایک بوونی عیسا (سه لامی خوای له سهر بی) چه ند فه یله سوفیک هه ولیان دا که فه لسه فه، به تاییه تی فه لسه ق ئه رستۆ، به ئاینی مه سیحی تیکه ل بکن. به ناویانگترین فه یله سوف له و بواره (ئوگستین) و(توماس) و(پولس) بوون به لام ئه وه ی پاستی بیته ه یچ شتیکی تازه یان نه هیتنا له بواری دهر وونزانی بیجگه له ره نگدانه وه ی بیر و بۆچوونه کانی ئه رستۆ نه بیته.

له دوا ی هاتنی ئاینی ئیسلام، فه یله سوفه موسلمانه کان بایه ختیکی باشیان به دهر وونزانی دا وه تاییه تی پاش وه رگێزانی کتیبه کانی ئه فلاتون وئه رستۆ بۆ زمانی عه ره بی. ئه وه ش کارتیکی زۆری لیکردن به لام وه نه بی بیرو بۆچوونیان ته نها ره نگدانه وه ی فه لسه فه ی ئه فلاتون وئه رستۆ بوویته هه ر وه که لای زۆدیه ی فه یله سوفه رۆمانیه کان. هه ندیک له فه یله سوفه موسلمانه کان، بۆ نمونه ابن رشد، هه ولیتی فیکری باشیان دا بۆ له یه که نزیک کردنه وه ی فه لسه فه ی ئه رستۆ له ئاینی ئیسلام، به لام هه ندیکی تر له فه یله سوفه کان ته نها له روانگه یه کی ئاینی یه وه له دهر وونی مرقفیان کۆلیه وه که (الغزالی) به ناویانگترینیان هه هه ندیک له نووسه ره کان به دامه زینه ری دهر وونزانی ئیسلامی دایده نیت^۲. وه له بهر ئه وه ی فه یله سوفه موسلمانه کان به ره مه میکی فیکری زۆریان له بواری دهر وونزانی پیتش که ش کردوه، ناتوانین به دریزی باسیان لیه بکهین به لام به کورتی ده توانین ئاماژه بۆ ئه وه

^۲ الدراسات النفسية عند المسلمين والغزالي بوجه خاص، عبد الكريم العثمان، مكتبة وهبة، ط ۱،

کورتہ میٹروویہ کی دہروونزانی

بکین کہ ٹو فہیلہ سوفانہ سہ بارہت بہ پیناسہی دہروون لہ گہل ٹہرستو
ہاودہنگن بہ لآم دہربارہی سروشتی دہروون وپہیوہندی بہ لہش و مہسہلہی
نہمری، جیاوازیان لہ گہل ٹہرستودا ہہ یہ^۲.

لہ سہردہمی رینہ سانس زانستہکان بہگشتی بہرہو پیش ہانگاوایان نا
ودہروونزانیٹیش لہسہر دہستی فہیلہسوق فہرہنسی (رینی دیکارت) سہر لہنوئی
بووژاوه پاش کزیوونی. بہ لآم ٹوہی شایہنی باس بیت دہروونزانی تا ٹو کاتیش
ہیشتا لہ فہلسفہ جوودا نہبووہوہ. چونکہ دیکارت کاریگہریہکی زوری ہہبوو
لہسہر فہلسفہ و دہروونزانی وزانستی پڑیشکی، لہ خوارہوہ بہ کورتی باسی چہند
خالیکی سہرہکی دہکین لہ فیکری ٹو فہیلہسوفہ بہ تاییہتی ٹوانہی
پہیوہندیان بہ دہروونزانیہوہ ہہ یہ.

دیکارت زیندہوہری بہ ٹامیریکی ٹالوز داناوہ کہ دہنگ وپہووناکی وکارلیتکہرہ
دہرہکیہکان کاری لی دہکن، و جیاوازی مرؤف لہ ٹاژہل لہوہدایہ کہ رہفتاری
ٹاژہل لہسہر بناغہیہکی میکانیکی دامہزراوہ، واتہ وک ٹامیریک رہفتار دہکات،
بہ لآم رہفتاری مرؤف سہرچاوہکہی عقلہ و فرمانی عقلیش، لہ لای مرؤف، ہہست
کردنہ (واتہ شعور^۳). و ہہروہا پیتی واپو کہ عقل و جہستہ ہہریہکہ کیانیکی
سہریہخون ولہ تاژہگلاند (الغدة الصنوبرية)، کہ دہکہویتہ میٹشکی مرؤف، یہکتر
دہگزن. رہفتار (سلوک) یش، بہ بوجوونی دیکارت، بریتیبہ لہ کاردانہوہ
(الارتکاس) کہ لہ نہنجامی جولانہوہی شلہیہکہ کہ بہ نہندامی ہہستدا
تیدہپہریت لہ ریگای دہمارہکان کہ پرن لہ (گیانہ زیندہوہرہکان) تا دہگاتہ
میٹشک وپاشانیٹیش لہ میٹشکہوہ دہچیت بؤ نہندامہکانی تری لہش.

^۲ بیوانہ کتیبی: فی النفس والعقل لفلاسفة الإغریق والإسلام، د. محمود قاسم، مکتبہ الأنجلو
المصریة، ط ۲، ۱۹۵۴.

^۳ ماموستا مسعود محمد لہ کتیبی "زاراوہسازنی پیوانہ" پیشنیار دہکات کہ وشہی
(نہست) بہکاربہتیریت بہرامبہر ووشہی (شعور) لہ زمانی عہریہی و وشہی (ہہست)
یش بہرامبہر ووشہی (احساس).

گرنگی دیکارت لہ میٹرووی دہروونزانی لہوہ دایہ کہ لہ چند باس ویاہتییکی نویی دہروونزانی کولیوہ وک بابہتی ہست. ئوہش وای لہ دہروونزانہکان کرد کہ دیراسہی ہست بکن لہ جیاتی دیراسہ کردنی عقل و لہبر جہخت کردنی دیکارت لہسر میٹشک، بہ دامہزینہری دہروونزانی فسیؤلؤژی دہژمیردیت.

وہنبی ئو بیر ویؤچوونہی دیکارت ہلئسہنگیرابیت ورہخنہی لی نہگیرا بیت لہ لایہن فہیلہسوفہکانی ئو سہردہم، بؤ نمونہ فہیلہسوفی ئینگلیزی جؤن لؤک بروای وابو کہ کاتیک مروؤ لہ دایک دہبیت عقلی بریتیہ لہ لاپہریہکی سہی، (Tabula Rasa)، وگشت زانیاریہکان بہرہمی شارہزایی (الخیرة) یہ ویبرکردنہوی مروؤن. ئو شارہزایہش بریتیہ لہ یہکگرتنی ہستہکان، لہ ریگای ئندانمی ہست: چاو، گوچکہ وھتد.. ولہ ہمان کاتدا بیریش بریتیہ لہ بہرہمی تجرید کردنی ئو شارہزاییانہیہ. چند فہیلہسوفیکی تریش ہن کہ ہاوپرای (لوکن) ویہناوبانگترینیان (تؤماس ہؤبن) و(دیفید ہیؤم) و(جؤرج بارکلی)ن. ئوہی راستی بیت ئو فہیلہسوفانہ بہ کؤمہلہی بہستن (الربط) دہژمیردین کہ بہ کؤنترین قوتابخانہ لہ دہروونزانی دادہنریت و زؤبہی بیر ویؤچوونیان دہگہریتہوہ بؤ ئہرستوی فہیلہسوف.

لہ کؤتایی سہدہی ہہژدہیہم و سہرہتای سہدہی نؤزدہیہم زانستہ سروشتیہکان چند ہہنگاوئیکی گہورہیان بہرہو پیشہوہ ہاویشت بہ تاییہتی فسیؤلؤژیا کہ پہیوہندیہکی بہہیزی لہگل دہروونزانیدا ہہیہ. ئو نؤزینہوانہی کہ پہیوہندیان بہ سروشتی میٹشک وکارکردنی ہہبو پہردہیان لہسر نؤر لہ زانیاریہکان لادا، بؤ نمونہ (چارلز بیئل) دہمارہکانی دابہش کرد بؤ دوو جؤر: ہہستی وبزوینہر. چہندہا زانای تریش لہو ہوارہ خزمہتیان کردوہ وک (پییر فلؤرہنس) و(مارشال ہؤل) و(فیبہر) و(ہیلمزہیلتن). لیکؤلینہوانہی ئو زانایانہ پہیوہندیہکی بہہیزی نیوان دہروون وجہستہ بہدیار خست. بہلام ئوہی کہ دہروونزانی پیش خست و وای کرد کہ جیگای خوی لہ نیوان زانستہکان بکاتہوہ ئو تاقیکردنہوہ وئہزمونہ دہروونییانہ بوون کہ دہروونزانہکان ئہنجامیاندا. شایہنی باسہ یہکہم تاقیگہی دہروونزانی لہ شاری لاییژی ئہلمانی دامہزرا لہ سالی ۱۸۷۹ لہ لایہن ولیہم فؤنت

کورتە میژووێهکی دەروونزانی

که چەندها تاقیکردنەوهی کرد بۆ دۆزینەوهی کاری دەنگ و پووناکی وهست کردن به نازار، له رینگای بهکار هینانی شیوازی تیرپامان. مەبەستی قوونت وهاوویکانی بریتی بوو له شیکردنەوهی شارەزایی هەستی (الخیرة الحسیة) بۆ توخمە سەرەکیهکانی وهک هەست وزانین وههتچوون (انفعال) وشتی تر. لهوکاتهوه دەروونزانی سەرپهخۆیی بەدهست هینا ولهفەلسەفه جودا بۆوه بەتایبهتی پاش بهکار هینانی نامار (الاحصاء) لهبابهته دەروونیهکان وهک بابتهتی زیرهکی. ئەو زانایانهی لهو بواره ناویانگیان دەرکرد بریتی بوون له (فرانسسیس گالتون) و(کارل پیترسون) که بناغه‌ی ناماری دەروونزانیان دامه‌زراند له‌ بوارێ زیرهکی و چەندها بوارێ تریش. وهه‌ر له‌ بوارێ زیرهکی چەند دەروونزانیکی فەرەنسی بایه‌خێکی زۆریان دا به‌و که‌سانه‌ی که‌ ناستی ژیریان نزمه‌ بۆ نمونه (ئه‌سکرۆل) و(سینگوین) و(ئیتارد). وله‌ ئەنجامدا دوو دەروونزانی فەرەنسی که‌ بریتی بوون له‌ (بیینی) و(سیمۆن) هه‌ڵستان به‌ دانانی یه‌که‌م پێوه‌ری زیره‌کی. له‌ ولاته‌ یه‌کگرتوه‌کانی ئەمه‌ریکاش ، (کاتل) چەند تاقی کردنەوه‌یه‌کی بۆ پێوانی زیره‌کی دامه‌ینا.

دیاره‌ که‌ باسی ولاتانی ئەلمانیا وفەرەنسا وولاته‌ یه‌کگرتوه‌کان ده‌که‌ین له‌و کورتە میژووێه‌دا، مەبەستمان ئەوه‌ نییه‌ که‌ بزوتنه‌وه‌ی دەروونزانی له‌ ولاته‌کانی تری وه‌ک یه‌کێتی شوهره‌وی (کۆن) هه‌یچ پێشکه‌وتنیکی به‌خۆیه‌وه‌ نه‌دیپیت. ئەوه‌ی راستی بێت له‌ یه‌کێتی شوهره‌وی چەنده‌ها زانا سه‌ریان هه‌لدا و خزمه‌تیکی گه‌وره‌ی دەروونزانیان کرد بۆ نمونه (به‌ختریف) و(پافلۆف) (فیگۆتسکی) وچەنده‌ها زانای تریش که‌ بناغه‌ی دەروونزانی سوڤیه‌تیان دامه‌زراند.

ئەوه‌ی راستی بێت دەروونزانی ته‌نها له‌م بوارانه‌ پێش نه‌که‌وت به‌لگو له‌ ئەجماعی تیکه‌ل بوون و په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل کۆمه‌لناسی، دەروونزانی کۆمه‌لایه‌تی په‌ره‌ی سه‌ند وچەنده‌ها زانای ناودار به‌شداریان له‌و پرۆسه‌یه‌ کرد بۆ نمونه (دۆرکه‌هایم) و(ماکدوگال). ستالی هۆل و چەنده‌های زانای تر به‌شداریان کرد له‌ دامه‌زراندنی بوارێ دەروونزانی ناناسایه‌کان وه‌ندیک دەروونزانی تر وه‌ک (شارکۆ) و(فرۆید) و(جانی) و(مینینگه‌ر) و(یۆنگ) و(ئادله‌ر) به‌شداریان کرد له‌ دامه‌زراندنی چەنده‌ها قوتابخانه‌ که‌ زیاتر دیراسه‌تی نه‌خۆشیه‌ دەروونیه‌کانی ده‌کرد و به‌شێوه‌یه‌کی

پراکتیکی ھوئی چارہ سہرکردنیان دہدا ھر یہ کہ بہ پتی بۆچوونی قوتابخانہ
تایہ تہ کہ ی خوی.

خۆت تاقی بکەوہ!

۱. باسی رۆلی ئەرستۆ بکە لە دیراسەکردنی دەرروونزانی.
۲. زانا موسلمانەکان چ رۆلێکیان بینی لە پیشخستنی دەرروونزانی؟
۳. باسی بۆچوونی رینی دیکارت بکە سەبارەت بە دەرروونی مرقوف؟
گرنگترین ئه و فەیلەسوفانە کۆی بوون که ره خنەیان له
بۆچوونەکە ی گرت؟
۴. چ سالتیک بە سالی له دایک بوونی دەرروونزانی دادەنریت وە ک
زانستیک ی سەر بە خۆ؟ کۆ رۆلی سەرەکی تیا دا بینی؟

قوتابخانه‌کافی ده‌روونزانی

پاش ئه‌وه‌ی ده‌روونزانی پيشکوت و بواره‌کافی فره‌وان بوون وچه‌نده‌ها بپردوز و بچوونی تبادا پيشکوش کرا، هر کومه‌ليک له ده‌روونزانه‌کان خويان به بپردوزيک يان چەند بپردوزيک به‌سته‌وه ونوسين وليکولينه‌وه‌يان له بواری تاييه‌تی خويان به پيی ئه‌و بپردوزه يان بپردوزانه ئه‌نجامدا. به‌لام پيش ئه‌وه‌ی بيينه‌سه‌ر ژماردن قوتابخانه‌کافی ده‌روونزانی، پيويسته پيناسه‌ی زاراه‌ی قوتابخانه بکين.

قوتابخانه‌ی ده‌روونزانی، هه‌روه‌ک دکتور فاخر عاقل پيناسه‌ی کردوه، "بريتيه له کومه‌له زانايه‌ک که چەند بيروپايه‌کی رێک و پيک پيش کەش ده‌کەن بۆ ديارى کردنى ئه‌و رێگايه‌ی که پيويسته ده‌روونزانی بيگريته به‌ر بۆ ئه‌وه‌ی بييته زانستيکی ره‌سه‌ن و به‌ره‌مدار و به‌هادار چ له بواری تيوری (نظري) وچ له بواری پراکتیکی (عملي)".^۱

قوتابخانه‌کافی ده‌روونزانی جياوازيه‌کی زۆريان له نيوان به‌کتردا هه‌يه ئه‌وه‌ش به‌شیکي زۆری ده‌گه‌پته‌وه بۆ جياوازی ئه‌و بيروپايانه‌ی که هه‌ر قوتابخانه‌يه‌ک له‌سه‌ريان دامه‌زراوه، به‌لام هه‌نديک جار له چەند بابيه‌تيکدا له به‌کتر نزيک ده‌بينه‌وه. شايه‌نی باسه که ژماره‌ی قوتابخانه‌کان له نووسه‌ريکه‌وه بۆ نووسه‌ريکی تر ده‌گه‌ريته، هه‌رچه‌نده ئه‌و مه‌سه‌له‌يه هيج له واقعي هه‌ر قوتابخانه‌يه‌ک ناگه‌ريته، بۆ نمونه بنووس هه‌ن که شيوازی شيکردنه‌وه‌ی هۆکاره‌کان (تحليل العوامل) به قوتابخانه‌يه‌کی سه‌ربه‌خۆ ده‌ژميئن^۲. هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر قوتابخانه‌يه‌ک هه‌نديک گه‌راني به‌سه‌ردا بيته ئه‌وا بۆ قوتابخانه‌ی کۆن و نوێ دابه‌ش ده‌کريته. له و کتبه‌دا شيوازی شيکردنه‌وه‌ی هۆکاره‌کان به ريبازيکی ليکولينه‌وه‌ی ئاماری دانراوه وه‌ه‌ول ده‌ده‌ين دوور بکه‌وينه‌وه له دابه‌ش کردنی قوتابخانه‌کان بۆ کۆن و نوێ بۆ ئه‌وه‌ی باسه‌که لای خوينه‌ر ئالوز نه‌بيته.

^۱ مدارس علم النفس، د. فاخر عاقل، بيروت: دار العلم للملايين، ط ۴، ص ۱۳.

^۲ أصول علم النفس، د. أحمد عزت راجح، ص ۶۵.

هر قوتابخانه‌یه‌کی ده‌روونزانی بابه‌تیک یان دیارده‌یه‌کی ده‌روونی کردۆته چه‌قی لیکۆلینه‌وه‌ی به‌تایبه‌تی له سه‌ره‌تای دروست بوونیدا. بۆ نمونه قوتابخانه‌ی شیکاری ده‌روونی چه‌قی لیکۆلینه‌وه‌ی بابه‌تی نه‌خۆشیه‌ی ده‌روونیه‌کان بوو، به‌لام قوتابخانه‌ی گشتالت دیارده‌ی زانین بابه‌تی سه‌ره‌کی بوو. له‌به‌ر ئه‌وه هر قوتابخانه‌یه‌ک ریگایه‌کی تایبه‌تی بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی دامینا به‌ شیوه‌یه‌کی ئه‌وتۆ که له‌گه‌ل سروشتی بابه‌ته سه‌ره‌کیه‌که‌ی بگونجیت.

دیاره‌ی مه‌رج نییه ئه‌و بیروپا ویبردۆزانه‌ی قوتابخانه‌کافی ده‌روونزانی پیشکه‌شمان ده‌که‌ن هه‌موویان پاست و ته‌واو بن به‌لکو هه‌له‌ و چه‌وتیان تیدایه. له‌به‌ر ئه‌وه ده‌بیت خوینەر نارام بگرت له کاتی خویندنه‌وه‌ی قوتابخانه‌کان، وه‌ه‌روه‌ها گشت ئه‌و بابه‌تانه‌ی که له دوا‌ی ئه‌وه‌وه دین، زوو به زوو بریاری پاستی و چه‌وتیان له‌سه‌ر نه‌دات به‌بێ ئه‌وه‌ی هه‌موو ورد و درشتیک ده‌ریاره‌یان نه‌زانیت.

۱. قوتابخانه‌ی بیناکاری یان دروستکاری

ئه‌و قوتابخانه‌یه له ئه‌لمانیا سه‌ری هه‌لدا ونوسه‌ران میژووی دروست بوونی یه‌که‌م تاقیگه‌ی ده‌روونزانی له سالی ۱۸۷۹ به میژووی له دایک بوونی ئه‌و قوتابخانه‌یه داده‌نن. به‌پیتی بۆچوونی ئه‌و قوتابخانه‌یه، زانایان پتویسته له دروست بوونی هر ئه‌ندامیک بکۆلنه‌وه پیش ئه‌وه‌ی بینه‌ سه‌ر باسی فرمانه‌کافی ئه‌و ئه‌ندامانه، هر له‌به‌ر ئه‌وش ئه‌و قوتابخانه‌یه ناوی دروستکاری لیتراوه.

لای ئه‌و قوتابخانه‌یه، ده‌روونزانی بریتیه له زانستی نه‌ست واته (علم الشعور) که پتویسته ده‌روونزانه‌کان له پیکه‌ینه‌ره‌کافی بکۆلنه‌وه وه‌لسن به شیکردنه‌وه‌یان له ریگای تێپامان. تێپامانیش بریتیه له وه‌سف کردنی باری ده‌روونی و چۆنیه‌تی بوودانی دیارده‌ی ده‌روونیه‌کان وه‌ک یادکردنه‌وه و بیرکردنه‌وه. هه‌ندیک تێپامان به‌ شینواری تییینیکردنیکی زاتی داده‌نن واته مرقۆ بیر له سۆز و عاتیفه وه‌زد و خه‌ونه‌کافی خۆی ده‌کاته‌وه^۲. ئه‌وه‌ی پاستی بیت ئه‌و ریبازه‌ په‌خنه‌یه‌کی زۆری لێ گیراوه به تایبه‌تی له‌لایه‌ن قوتابخانه‌ی ره‌فتاریه‌تی وه‌ ریبارتکی نازانستی

^۲ بروانه: المعجم الموسوعي في علم النفس، نوربیر سیلامی، ترجمه‌ی وجیه‌ اسعد، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، ۲۰۰۱، ج ۱، ص ۱۶۹.

حسیبی کرد. به‌لام‌ئو ریبازه سوویتیکی زوری به ده‌روونزانی گه‌یاند وه‌تا نیستاش هر به‌کار ده‌هینریت^۱.

ولیم فونت (۱۸۳۲-۱۹۲۰) که زانایه‌کی فسیؤلۆژی ئەلمانی بوو، به دامه‌زیننه‌ری ئه‌و قوتابخانه‌یه داده‌نریت. ده‌روونزانی، به بۆجوونی فونت، پتیویسته له سه‌ره‌تادا بایه‌خ به هه‌ست (احساس) بدات وتوخمه پیکه‌ینه‌ره‌کافی شاره‌زایی نه‌ست (الخبرة العمورية) شیتەل بکات که له دوو لایه‌نی سه‌ره‌کی پیک دیت: هه‌سته‌کان ونه‌سته‌کان. جۆری یه‌که‌م سه‌رچاوه‌که‌ی له ده‌ره‌وه‌ی مرقفه وه‌ک هه‌ستن کردنی مرقفه به نازار له ئەنجامی سووتانی پیستیدا. به‌لام جۆری دووم سه‌رچاوه‌که‌ی ژینگه‌ی ناوه‌کی مرقفه وتایه‌ته به خۆی و به‌ی هۆیه‌کی ده‌ره‌کی روو ده‌دات، وه‌ک یادکردنه‌وه. ده‌روونزانی ئینگلیزی تیچنەر (۱۸۶۷-۱۹۲۷)، که قوتابیه‌کی فونت بوو، بیرو رای ئه‌و قوتابخانه‌ی له ولاته یه‌کگرتوه‌کافی ئەمه‌ریکا بلۆکرده‌وه و به نوینه‌ری ئه‌و قوتابخانه‌یه داده‌نریت له‌ویدا، به‌لکو هه‌ندیک له توێژه‌ران به دامه‌زیننه‌ری راسته‌قینه‌ی ئه‌و قوتابخانه‌یه دایده‌نین^۲.

ئه‌وه‌ی شایه‌نی باس بیٔت ئه‌و قوتابخانه‌یه به‌شداریه‌کی گرنگ و به‌رچاوی هه‌بوو له جودا بوونه‌وه‌ی ده‌روونزانی له فله‌سه‌فه و نزیك بوونه‌وه‌ی له زانسته سروشتیه‌کان وه‌ک فیزیا و کیمیا، که دوو زانستی کاریگر بوون و به‌کاره‌یتانی شیکردنه‌وه له‌و قوتابخانه‌یه‌دا به‌رهمی ئه‌و کاریگره‌یه بوو. ئه‌وه‌ی راستی بیٔت ئه‌و شتوازه له ره‌خنه‌ی قوتابخانه‌ی گشتالت رزگاری نه‌بوو هر وه‌ک له‌مه‌ودا تییینی ده‌که‌ین.

۲. قوتابخانه‌ی وه‌زیلی

ئه‌و قوتابخانه‌یه رابردوویه‌کی کۆن و میژووویه‌کی نادیا‌ری هه‌یه. له سالی ۱۸۹۸ تیچنەر ئه‌و ناوه‌ی له‌و قوتابخانه‌یه ناوه. بابه‌تی لیکۆلینه‌وه‌ی ئه‌و قوتابخانه‌یه نه‌سته و ده‌روونزانی به‌و شتویه‌یه زانستی نه‌سته و پتیویسته بایه‌خ به کرداره

^۱ له‌کاتی باس کردنی ریبازه‌کافی ده‌روونزانی به‌ووردتر قسه له‌سه‌ر ئه‌و ریبازه ده‌که‌ین و لێره‌دا به‌ په‌له به‌سه‌ریدا تیده‌په‌ین.

^۲ بوانه: موسوعة مدارس علم النفس، د. عبد المنعم الحفني، مكتبة مدبولي، بدون تاریخ، ص ۸۲.

عه‌قلیبه‌کان بدات نه‌ک له لایه‌ن چۆنیه‌تی دروست بوونیان، هر وه‌ک قوتابخانه‌ی دروستکاری جه‌ختی له‌سه‌ر ده‌کات، به‌لکو له لایه‌ن فرمانیان یان رۆلیان له به‌دییه‌نانی گونجاندن نیتوان مرقوف وده‌روویه‌ره‌که‌ی به‌هر دوو به‌شیه‌یه‌وه: سروشتی وکومه‌لایه‌تی. ئه‌و قوتابخانه‌یه‌ وێرای رێبازی تیرامان، رێبازی تیببانی بی‌لایه‌نیش به‌پیره‌وه‌ ده‌کرد.

به‌ناوبانگترین ده‌روونزانی ئه‌و قوتابخانه‌یه‌ ولیه‌م جییمس بوو که ده‌ورینکی کاریگه‌ری هه‌بوو له‌ پێشخستنی ئه‌و قوتابخانه‌یه‌ ویه‌پێزترین به‌ره‌می جییمس له‌و بواره‌ کتیبی (بنه‌ماکانی ده‌روونزانی) بوو که له‌ سالی ۱۸۹۰ بلای کرده‌وه. په‌روه‌ده‌زان وده‌روونزانی ئه‌مه‌ریکی جۆن دووی (۱۸۵۹-۱۹۵۲) به‌شداریه‌کی گرنگی کرد له‌ دامه‌زاندنی ئه‌و قوتابخانه‌یه‌ وبه‌ هاوکاری جییمس نه‌نجیال یه‌که‌م تاقیگه‌یان له‌ ولاته‌ یه‌کگرتوه‌کانی ئه‌مه‌ریکا دروست کرد. نه‌نجیال، له‌لای خۆیه‌وه، بایه‌خیکێ زۆری به‌ ده‌روونزانی نازه‌لدا.

بیروپا‌کانی ئه‌و قوتابخانه‌یه‌ گه‌یشته‌ ولاته‌ ئه‌وروپیه‌کان وگرنگترین وبه‌ناوبانگترین نوینه‌ری ئه‌و قوتابخانه‌یه‌ له‌ ئه‌وروپا ئیدوارد کلابارید (۱۸۷۳-۱۹۴۰) بوو که تاقیگه‌یه‌کی ده‌روونزانی دامه‌زراند وئینستیتیوتی (ژان ژاک رۆسۆ) ی بۆ فێزکردنی مندالان دروست کرد. ده‌توانین چه‌ند ده‌روونزانیکی تریش به‌ نوینه‌ری ئه‌و قوتابخانه‌یه‌ بژمێرین وه‌ک مۆله‌ر وکاتز وروبین.

له‌ ژێر کاریگه‌ری فه‌لسه‌فه‌ی پراگماتیزم^۱، که ولیه‌م جییمس خۆی یه‌کێک بوو له‌ دامه‌زێنه‌ره‌کانی، ده‌روونزانه‌کانی ئه‌و قوتابخانه‌یه‌ هه‌ولیاندا که نه‌جافی

^۱ پراگماتیزم زاراوه‌یه‌کی فه‌لسه‌فی یه‌ له‌ لایه‌ن فه‌یله‌سوف ئه‌مه‌ریکی چارلز پیترس (۱۸۳۹-۱۹۱۴) به‌ کارهات. خالی سه‌ره‌کی پراگماتیزم ئه‌وه‌یه‌ که هه‌موو شتێک به‌ نه‌جام وبه‌ره‌م وکار تێک‌ده‌نه‌کانی ده‌پێوریت. واته‌ بۆ دۆزینه‌وه‌ی مانای هر بیرۆکه‌یک پێویسته‌ له‌ نه‌جامه‌ پراکتیکیه‌کانی ئه‌و بیرۆکه‌یه‌ بکۆلینه‌وه‌ نه‌ک له‌ سه‌رچاوه‌ وچۆنیه‌تی. به‌ناو بانگترین نوینه‌ری ئه‌و فه‌لسه‌فه‌یه‌ له‌ ئه‌مه‌ریکا ولیه‌م جییمس و جۆن دووی بوون وه‌ ئینگلته‌را فریدیناند شیپلر (۱۸۶۴-۱۹۳۸). به‌روانه: قصة الفلسفة، ول دیورانته، ترجمه: د. فتح الله محمد، بیروت: مکتبه‌ المعارف، ط ۴، ۱۹۸۲، ص ۶۱۶.

لیکولینه‌وه‌کانیان له بواری په‌روه‌ده ویا‌سا وپیشه‌تاقی بکه‌نه‌وه. هرچه‌نده‌ئو قوتابخانه‌یه له سه‌ره‌تای دروست بوونیدا ده‌وریکي گرنکی دیت له بواری ده‌روونزانی، به‌لام له‌م دراییده‌دا کز بۆوه و قوتابخانه‌یه‌کی تری جیگا‌که‌ی گرت.

۲. قوتابخانه‌ی په‌یوه‌ستکاری

میثووی ئو قوتابخانه‌یه بۆ فه‌یله‌سوئی یۆنانی ئه‌رستۆ تالیس ده‌گه‌رپته‌وه که یه‌که‌م بیردۆزی په‌یوه‌ستی له بواری یاد کردنه‌وه دارپشت^۷. ئو قوتابخانه‌یه له سه‌رده‌می رینه‌سانس بوژایه‌وه به هۆی به‌شداری چه‌ند فه‌یله‌سوفیکي ئینگلیزی وه‌ک تۆماس هۆیز (۱۵۸۸-۱۶۷۹) و جۆن لۆک (۱۶۲۲-۱۷۵۴) و دیتید هیوم (۱۷۱۱-۱۷۷۶) و دیتید هارتلی (۱۷۰۵-۱۷۵۷) و جییمس میل و کورپه‌که‌ی وئله‌کسه‌نده‌ر بین وچه‌نده‌ها فه‌یله‌سوئی دیکه‌ش.

به‌پای دامه‌زێنه‌رانی ئو قوتابخانه‌یه، مرۆف که له دایک ده‌بیت عه‌ق‌لی وه‌ک تابلۆیه‌کی سپی وایه‌ وهیچ نه‌خش و نیگاریکی له‌سه‌ر نه‌کیشراوه، پاشان له رێگی نه‌ندامه‌کافی هه‌ست زانیاری په‌رت و بلاو و ناریکمان بۆ دیت. پاش ریکخستن و په‌یه‌که‌وه به‌ستنه‌وه‌ی ئو زانیاریانه‌ شاره‌زایی په‌یدا ده‌بیت. ئو ریکخستن و په‌یه‌که‌وه به‌ستنه‌وه‌یه‌ش به پتی سی یاسا نه‌نجام ده‌دریت که بریتین له یاسای له‌یه‌ک چوون و یاسای دژیه‌ک یاسای به‌یه‌که‌وه بوون.

ئو قوتابخانه‌یه له شیوه‌ی تازه و نوینیدا، وهاوشان له‌گه‌ڵ تاقیکردنه‌وه‌کافی ده‌روونزانی ئه‌لمانی هیرمان ئیبنگه‌اوس (۱۸۵۰-۱۹۰۹)، که‌وته کار. ئه‌زموون و تاقیکردنه‌وه‌کافی ئیبنگه‌اوس له بواری یادکردنه‌وه بوو و له نه‌نجامدا گه‌یشه‌ چه‌ند یاسایه‌ک وه‌ک دووباره‌ بوونه‌وه و نویتی. له ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌وه‌کان ئه‌مه‌ریکاش ئیدوارد ئوردنایک (۱۸۷۴-۱۹۲۹) نوینه‌ری ئو قوتابخانه‌یه بوو و تاقیکردنه‌وه‌کافی

^۷ بېوانه: موسوعة مدارس علم النفس، د. عبد المنعم الحفني، ص ۴۶۵.

له‌ بواړی فیکرکړدن نه‌نجامدا وپیردوژی هه‌ول وه‌له‌ی پېشنیار کړد که له‌ سهر بناغی په‌یوه‌ستی نیوان وریاکه‌روه^۱ وه‌لامدانه‌وه^۱ دامه‌زرا‌بوو.

له‌ یه‌کیتی شوره‌وی (روسیا)، نیفان پیتروفیچ پافلوف (۱۸۴۹-۱۹۳۶) به‌ نوپنهری نه‌و قوتابخانه‌یه‌ داده‌نرت. هه‌رچنده‌ پافلوف نه‌ک هه‌ر ده‌روونزان نه‌بوو به‌لکو په‌یوه‌ندیسی له‌گه‌لیان خو‌ش نه‌بوو، به‌لام له‌به‌ر شه‌وه‌ی بیردوزه‌که‌ی سه‌باره‌ت به‌ فیکریون له‌سهر بناغی په‌یوه‌ستی دامه‌زرا‌بوو، شه‌ویش به‌ په‌یوه‌ستخواز له‌ قه‌لم درا. به‌ شپوه‌یه‌کی گشتی ده‌توانین بلپین که شه‌ندامی قوتابخانه‌ی ره‌فتاری، که نیستا دپینه‌ سهر باسیان، به‌ شه‌ندامانی نه‌و قوتابخانه‌یه‌ش دابنپین.

ریبازی لیکولینه‌وه‌ لای نه‌و قوتابخانه‌یه‌ بریتی بوو له‌ تیرامان و‌تاقیکردنه‌وه‌ ونه‌زموون وله‌ دوو بواړی گرنګ، که فیکریون ویا‌دکړنه‌وه‌ بوو، خزمه‌تیکي به‌رچاویان پېشکه‌ش کړد.

۴. قوتابخانه‌ی ره‌فتارکاری

نه‌و قوتابخانه‌یه‌ له‌سالی ۱۹۱۲ له‌ ولاته‌ په‌گگرتوه‌کافی نه‌مه‌ریکا له‌ لایه‌ن جۆن واتسن (۱۸۷۸-۱۹۵۸) دامه‌زرا. واتسن له‌ پیناسه‌ کړنی ده‌روونزانی‌دا ده‌لپت: "زانستیکي سروشتیه‌ دیراسه‌تی ره‌فتاری مرؤف ده‌کات له‌ خو‌گونجاندی له‌گه‌ل^۱ ده‌وروه‌ره‌که‌ی به‌ ریځای شه‌زموون وپه‌ مه‌به‌ستی ده‌ست به‌سه‌رداگرتنی^۱."

واتسن له‌ پیناسه‌که‌ی پېشوویدا بابه‌تی نه‌ستی (شعور) مرؤفی فه‌رامؤش کړدوه‌ چونکه‌ ناتوانیترت به‌ شپوه‌یه‌کی راسته‌وخو‌ تپپینی بکرتت وه‌روه‌ها ناکرتت تاقی بکرتت‌وه‌. ده‌روونزانی، به‌ پای واتسن، بریتیه‌ له‌ زانستی ره‌فتار (واته سلوک) وپؤ شه‌وه‌ی ره‌فتاریش دیراسه‌ت بکرتت پتویسته‌ وریاکه‌روه‌وه‌ وه‌لامدانه‌وه‌ دیراسه‌ت

^۱ وریاکه‌روه‌وه‌ (منه‌) یان ددوژنهر (منهر) بریتیه‌ له‌ هه‌ر گورپانیکي کیمیاوی یان فیزیای یان بایولوژی له‌ ژینگه‌ی ده‌روه‌وه‌ یان ناوه‌وه‌ی زینده‌وه‌ر که‌ کاری تپیکات وه‌ک رووناکي وده‌نگ ونازار وشتی دیکه‌.

^۱ وه‌لامدانه‌وه‌ (الاستحابة) هه‌ر کاریکه‌ زینده‌وه‌ر ده‌یکات چ‌عه‌قلی بیت چ‌جه‌سته‌یی وله‌وانه‌ په‌ بیتت وریاکه‌روه‌وه‌ بق‌ خاوه‌نه‌که‌ی یان که‌سانی دیکه‌ وه‌ک هه‌لاتن وپیرکړنه‌وه‌ وکاری دیکه‌.

قوتابخانه‌کافی ده‌روونزانی

بکرین وواز له شیوازی تیرامان بهینریت چونکه ئو شیوازه ته‌گه‌ره‌یه‌که له به‌رده‌م گه‌شه‌کردنی ده‌روونزانی.

ئو قوتابخانه‌یه له سه‌ره‌تای دروست بوونیدا سوودیکی زۆری له دۆزینه‌وه‌کافی به‌ختریف وپافلۆژ وه‌رگرت سه‌باره‌ت به دیارده‌ی پیچه‌وانبوونه‌وه‌ی مه‌رجدار "الانعکاس الشرطي" وه له بواری لیکۆلینه‌وه‌کافی می‌شک و فرمانه‌کافی ناوچه جۆراوجۆره‌کافی، کاره‌کافی لاشلی وفرانز که‌لکیتیکی زۆری بو ئو قوتابخانه‌یه مه‌بوو.

شان به‌شانی واتسن، چند ده‌روونزانیکی تر به‌شداریان کرد له پیشخستنی ره‌وره‌وه‌ی ئو قوتابخانه‌یه به‌ناوبانگترینیان بریتین له تۆلمان (۱۸۸۶-۱۹۰۹) وکلارک هۆل (۱۸۸۴-۱۹۰۲) وبارۆس سکینه‌ر (۱۹۰۴-۱۹۹۰؟). سکینه‌ر به نوینه‌ری قوتابخانه‌ی نوئی ره‌فتارکاری داده‌نریت وکاره‌کافی له بواری فیزیوون گه‌لێک به‌هادر بوون. فیزیوون، به پای سکینه‌ر، بناغه‌ی ره‌فتاره و بۆماوه (واته وراثه) هیچ ده‌وریکی نییه له‌و بواره و نه‌خۆشیه‌یه ده‌روونییه‌کانیش ته‌نیا بریتین له فیزیوونی چه‌ند خوویه‌کی خراپ.

له‌وانه‌یه گرنگرتین ره‌خنه‌که له‌و قوتابخانه‌یه گه‌راوه مه‌سه‌له‌ی ره‌چاونه‌کردنی باری ناوه‌وه‌ی مرۆفه وه‌ک بیرکردنه‌وه وه‌سه‌ت و نه‌سه‌ت. بۆیه هه‌ندیک له ده‌روونزانه‌کافی ئو قوتابخانه‌یه له‌م دوایه‌دا گرنگیان به‌لایه‌نی فیکری دا ناودارترینان "ئه‌لبیتر به‌ندۆرا" یه. به‌هه‌ر حال ئو ده‌وره‌ی که ئو قوتابخانه‌یه بیینی له پیشخستنی ده‌روونزانی ناکریت پشت گوئی بخریت به تایبه‌تی له بواری فیزیوون.

۵. قوتابخانه‌ی گیشتالت^{۱۰}

له‌و کاته‌ی که قوتابخانه‌ی ره‌فتارکاری له ولاته یه‌گگرت‌توه‌کافی نه‌مه‌ریکا له‌گه‌سه‌ندندا بوو، بزووتنه‌وه‌یه‌کی ده‌روونزانی له‌نه‌لمانیا سه‌ری هه‌لدا وه‌یرشینیکی تووند و تیزی کرده‌ سه‌ر گشت قوتابخانه‌کافی ده‌روونزانی چونکه هه‌لستاون به‌شیکردنه‌وه‌ی ره‌فتار بۆ چند به‌ش و پارچه‌یه‌ک وه‌ک یه‌که‌یه‌ک مامه‌له‌یان له‌گه‌لدا نه‌کردوه.

ماکس فیتره‌تیه‌مه‌ر (۱۸۸۰-۱۹۴۲) پشه‌وای نه‌و بزووتنه‌وه‌یه‌ بوو ولیکۆلینه‌وه‌کافی به‌بابه‌تی زانین ده‌ست پی‌کرد و گه‌یشه‌ نه‌و نه‌نجامه‌ی که پرۆسه‌ی زانینی شت (واته ادراک) به‌شپوه‌ی یه‌که‌یه‌کی گشتی ده‌ست پی‌ده‌کات و (گشت) یش جیاوازی هه‌یه له‌گه‌ل توخمه‌ پیکه‌تینه‌ره‌کافی، واته به‌شه‌کافی، ومیشکی مرۆفیش هه‌ولی نه‌وه ده‌دات که نه‌و زانیاریه هه‌ستیانه‌ی که بۆی دیت له‌ شپوه‌ی گشت بن‌واته ته‌واو بن. وه‌ کاتی ناته‌واوی نه‌و زانیاریانه، می‌شک هه‌لدستیت به‌ریک‌خستنیان یان ری‌ک‌خستنی بواری فیتریوون وه‌ نه‌نجامدا فیتریوون به‌ره‌م دیت.

فولفگانگ کۆه‌له‌ر و کۆرت کۆفکا (۱۸۸۶-۱۹۴۱) بوو ده‌روونزانی نه‌لمانی بوون ولیکۆلینه‌وه‌کانیان و تاقیکردنه‌وه‌کانیان سه‌بارته به‌ فیتریوون بناغه‌ی نه‌و قوتابخانه‌ی دانا. سه‌بارته به‌بابه‌تی که‌سایه‌تی وره‌فتار، ده‌روونزانی نه‌لمانی کۆرت لی‌فین (۱۸۹۰-۱۹۴۷) بیردۆزی بوو (المجال) ی هینا کایه‌وه و چند ری‌گایه‌کی ماتماتیکی وه‌ک شیکردنه‌وه‌ی هۆکاره‌کان، و ری‌گای تیرامان و تیبینی و تاقیکردنه‌وه‌ی به‌کار هینا له‌ لیکۆلینه‌وه‌کافی.

هه‌رچنده نه‌و قوتابخانه‌یه هه‌لسا به‌ دیراسه‌کردنی ژماره‌یه‌کی زۆری له‌بابه‌ته‌کافی ده‌روونزانی، به‌لام به‌شداریه‌کی گرنگی هه‌بوو له‌ پیش‌خستنی ده‌روونزانی له‌ بواری زانین و فیتریووندا.

^{۱۰} گیشتالت Gestalt روشه‌یه‌کی نه‌لمانی یه‌ مانای شپوه یان جور ده‌دات و مه‌به‌ست لیتی نه‌و گشته ته‌واوه‌یه که ناتوانریت شس بکریته‌وه. نه‌و روشه‌یه دروشمی نه‌و قوتابخانه‌یه بوو له سه‌ره‌تای دروست بوونیدا.

۶. قوتابخانه‌ی شیکردنه‌وه‌ی ده‌روونی

ئو قوتابخانه‌یه له نهمسا سه‌ری هه‌لدا سالی ۱۹۰۰ و بابه‌تی سه‌ره‌کی نه‌خۆشیه ده‌روونیه‌کان بوو، واته بواری پزیشکی و بواری زانستی نه‌خۆشیه‌کافی ده‌روون. ده‌روونزانی نهمساوی سیگمۆند فرۆید (۱۸۵۶-۱۹۳۹) به دامه‌زێنه‌ری ئو قوتابخانه‌یه داده‌نریت که له ئه‌نجامی لیکۆلینه‌وه‌کافی له‌سه‌ر ئو ده‌روون نه‌خۆشانه‌ی که چاره‌سه‌ری ده‌کردن، چه‌ند بێردۆزێکی هه‌تا کایه‌وه که له پاستیدا شۆرشێکی به‌ریا کرد که تنه‌ها له بواری ده‌روونزانی به‌لکو له بواری تریش وه‌ک کۆمه‌لناسی و نه‌ده‌ب وه‌ونه‌ر.

به پای فرۆید که سایه‌تی له سێ به‌ش بێک دیت: خۆیه‌کی و خۆمه‌کی و خۆمه‌کی بالا. ئینجا ئه‌گه‌ر مرقه‌ه توانی هه‌ر سێ لا رازی بکات و نه‌هه‌یلێت به‌ریه‌ره‌کافی نیتوانیان به‌رده‌وام بێت و په‌ره‌به‌ستیتیت و له‌هه‌مان کاتیشدا توانی له‌گه‌ژ واقیعدا بیانگۆجیت، ئه‌وا که سایه‌تیه‌که‌ی ساغ و سه‌رکه‌وتوو ده‌بیت به‌لام ئه‌گه‌ر ئو مرقه‌ه، له‌به‌ر هه‌ر هۆیه‌ک بێت، نه‌یتوانی ئو کارانه ئه‌نجام بدات و ئو هاوسه‌نگیه‌ بێتته‌دی ئه‌وا که سایه‌تیه‌که‌ی تیک ده‌چیت و تووشی جۆره‌ها نه‌خۆشی ده‌روونی دیت.

فرۆید چه‌ند چه‌مکی تازهی هه‌تا ناو ده‌روونزانی وه‌ک چه‌مکی نانه‌ست "اللاشعور" و پێش نه‌ست "قبل الشعور" و بابه‌خێکی زۆری به‌ لایه‌نی جنسی دا به‌ تاییه‌تی له قوناغی مندالیدا. به‌ بۆچوونی فرۆید، کپ کردنی ئو ئاره‌زووانه‌ی که له ئاستی نانه‌ستدا هه‌ن هۆی سه‌ره‌کی په‌یدا بوونی گری ده‌روونیه‌کانه. نامه‌وی لێره‌دا زیاتر بچمه ناو قولایی ئو بابه‌ته چونکه ئو هه‌ویره ئاوێکی زۆری ده‌وی و خۆینه‌ر ده‌توانیت زیاتر ده‌رباره‌ی ئو بابه‌ته برانیت له کتیبی "نه‌خۆشیه‌ ده‌روونیه‌کان" و "که‌سایه‌تی سه‌رکه‌وتوو" ی مامۆستا جلال خلف ژاله‌یی. سه‌باره‌ت به‌ ره‌خنه‌گرتن له بێرو بۆچوونه‌کافی فرۆید، کتیبی "فرۆید له ته‌رازووی ژیریادا" ی مامۆستا محمد شاره‌زوری خوالێخووشبوو سه‌رچاوه‌یه‌کی باشه بۆ ئو مه‌به‌سته.

نوی پاستی بیت فرۆید کۆمه‌له ده‌روونزانیکی له ده‌وری خۆی کۆ کرده‌وه و به‌ناوبانگترینیان کارل یۆنگ (۱۸۷۵-۱۹۶۱) و ئه‌لفرید ئادله‌ر (۱۸۷۰-۱۹۳۷) و (نیریک فرۆم) و (کارین هورنی) و (هاری ستاک سۆلیفان) و (نیریک نیریکسون) بوون که له راستییدا گۆرانیکی زۆریان به‌سه‌ر بیردۆزه‌کافی فرۆید دا هینا و به‌تایبه‌تی یۆنگ و ئادله‌ر که هه‌ردووکیان دوو قوتابخانه‌ی سه‌ربه‌خۆیان دامه‌زراند و زیاتر بایه‌خیان دا به‌لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تی و لایه‌نی تاکه‌که‌سی و له‌به‌های پالده‌ری جنسیان که‌م کرده‌وه^{۱۱}. له‌چاره‌سه‌رکردنی نه‌خۆشیه‌ ده‌روونیه‌کان، فرۆید چه‌ند رینگای جیاوازی به‌کار هینا و هک نواندی موگناتیسی، که له‌ دواییدا وازی لیتیتنا، و شیکردنه‌وه‌ی خه‌ون و په‌یوه‌ستی سه‌ربه‌خۆ و دیراسه‌ت کردنی رابردویی، قوتاغی مندالی، بابای نه‌خۆش.

نوی راستی بیت نه‌و قوتابخانه‌یه‌ کاریگه‌ریه‌کی زۆری هه‌بوو به‌ تایبه‌تی له‌ بواری هونه‌ر نه‌ده‌ب و کۆمه‌لناسی و نایین و ئیتستاش چه‌مه‌که‌کان و شیتوازی چاره‌سه‌رکردنی نه‌خۆشیه‌یه‌کان له‌ چه‌ند جینگایه‌کی و هک فه‌ره‌نسا و ئه‌لمانیا و نه‌مسا په‌یره‌و ده‌کۆرین. به‌لام نه‌و قوتابخانه‌یه‌ زیاتر له‌ هه‌ر قوتابخانه‌یه‌کی تری ده‌روونزانی په‌خه‌نی لینگه‌راوه‌ نه‌ک ته‌نها له‌لایه‌ن ده‌روونزانه‌کان به‌لکو له‌لایه‌ن کۆمه‌لناس و نه‌دیبان و زانایانی ئایینیش.

نه‌و شه‌ش قوتابخانه‌ی ده‌روونزانی که به‌ کورتی باس‌م کردن ده‌روونزانی نوێیان پیک هیناوه‌. به‌لام جینگای ئاماژه‌ پێ کردنه‌ که بزوتنه‌وه‌ی تریش سه‌ریان هه‌لدا و به‌شداریان کرد له‌ دروست کردنی ده‌روونزانی هاوچه‌رخ به‌لام نه‌و گرنگیه‌یان

^{۱۱} یۆنگ له‌ سالی ۱۹۱۱ له‌ فرۆید دوورکه‌وته‌وه‌ و قوتابخانه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆی دامه‌زراند ناوی نا ده‌روونزانی شیکار و ناهه‌ستی کرده‌ دوو جۆر: تاک و کۆمه‌ل، و که‌سایه‌تیشی دابه‌ش کرد بۆ دوو جۆر: گوشه‌گیر و کراوه‌ و هه‌ر جۆریکیشی بۆ چوار جۆری تر دابه‌ش کرد. به‌لام ئادله‌ر له‌ سالی ۱۹۱۲ وازی له‌ فرۆید هینا و قوتابخانه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆی به‌ناوی ده‌روونزانی تاک دامه‌زراند و بایه‌خه‌کی گرنگی دا به‌ هه‌ست کردنی به‌ که‌می. نه‌وه‌ی پاستی بیت نه‌و دوو قوتابخانه‌یه‌ هیچ جیاوازیه‌کی نه‌وتوایان نه‌بوو له‌ گه‌ل قوتابخانه‌ی شی کردنه‌وه‌ی ده‌روونی له‌لایه‌ن ریبازی لیکۆلینه‌وه‌یان.

قوتابخانه‌کانی ده‌روونزانی

نه‌بوو نه‌گه‌ر به‌و ش‌ه‌ش قوتابخانه‌یه به‌راورد بکړین، بؤ نمونه‌ئو بزووتنه‌وه‌ی که ولیهم مکډوگال (۱۸۷۱-۱۹۳۸) پېشه‌وای کرد که پای واپوو ره‌مه‌ک بناغی ره‌فتاره وچوار جزری له‌ره‌مه‌که‌کان دیاریکرد وهر ره‌مه‌ک‌کیش تاوگریه‌کی (واته انفعال) تایبه‌تی خزی ه‌یه وله ریگای بؤماوه‌وه پیمان ده‌گات ونامانجی خزی ه‌یه. مکډوگال تبیینی کردن وتیرامان وئ‌زمونی به‌کار هینا وه‌ک شیوازی لیکولینه‌وه. ئو پاس‌تی بیت چ‌ه‌ند بزووتنه‌وه‌یه‌کی تریش پاش جه‌نگی جیهانی دوهم په‌پیدا بوون که ره‌خنه‌یان له‌قوتابخانه ده‌روونزانییه‌کان گرت وه‌ک بزووتنه‌وه‌ی زانست خوازه‌کان، که ره‌خنه‌یان له‌قوتابخانه‌ی ره‌فتارکاری گرت، وبزووتنه‌وه‌ی مرؤف‌خوازه‌کان که مرؤف وگړوگرفته‌کانی ولایه‌نه‌کانی ژبانی به‌گشتی کرده چ‌ه‌قی لیکولینه‌وه‌یان وپه‌ناویانگترینیان نه‌براهام ماسلق وکارل رؤجه‌رز بوو که بایه‌خیکی تایبه‌تیاں به‌بابه‌تی هینانه‌دی خود (واته تحقیق الذات) دا.

ئو کورته باسه نه‌گه‌ر تینویه‌تی خوینەر به‌شیوه‌یه‌کی گشتی بشکینیت ئوا خوینەری پسپور تیرناکات به‌لام مه‌ودای ئو باسه هر ئه‌وه‌نده ده‌بیت له‌و کتبه گشتیه. دیاره کتبی تایبه‌تی، چ به‌زمانی عه‌ره‌بی وچ به‌زمانی نینگلیزی، له‌و بواره دا زؤن وله‌به‌ر ده‌ستن نه‌گه‌ر که‌سیک بیه‌ویت له‌دوایاندا بگه‌ریت.

خۆت تاکی بکه‌وه!

۱. لای قوتابخانه‌ی بیناکاری، گرنگترین بابه‌ت له ده‌روونزانی چیه؟
ویه‌چ شتواژنکی ده‌توانریت له بابه‌ته بکۆلریتته‌وه؟
۲. گرنگترین جیاوازی له نێوان قوتابخانه‌ی بیناکاری و قوتابخانه‌ی وه‌زیفی له بوا‌ری ده‌روونزانی‌دا چیه؟
۳. ئەو ره‌خانه‌ی چێن که له قوتابخانه‌ی ره‌فتارکاری گیران؟
۴. بۆچی دامه‌زرینه‌رانی قوتابخانه‌ی گیشه‌تالت ره‌خسته‌یان له بۆچوونه‌کافی قوتابخانه‌ی بیناکاری گرت؟
۵. ئەو چه‌مکه‌ گرنگانه‌ی چی بوون که فرۆید زۆر بایه‌خی پێدان له قوتابخانه‌ی شیکاری ده‌روونی؟

لقه‌کانی دەر وونزانی

له و کاته‌ی که دەر وونزانی گۆرانی شاقولی به خۆیه‌وه ده‌دی، له‌سه‌ر ناستی ناسۆبیش گۆرپان روویدا. واته چۆن دەر وونزانی له لایه‌نی قوتابخانه‌کانی گه‌شه‌ی کرد ئه‌وهاش گه‌شه‌کردن لقه‌کانی ئه‌و زانسته‌ی گرته‌وه. ئه‌وه‌ش ئه‌نجامی‌کی ناسایی زۆربوونی لیکۆلینه‌وه‌یه له هه‌ر زانستیکدا.

به شتیه‌یه‌کی گه‌شتی لقه‌کانی دەر وونزانی بۆ دوو چه‌شن دابه‌ش ده‌کرێن: لقه تیۆریه‌کان و لقه پراکتیکی یه‌کان. به‌لام مه‌به‌ست له‌و دابه‌ش کردنه ئه‌وه نییه که هه‌ر لقیک سه‌ربه‌خۆیه و په‌یه‌ندی به لقی تردا نییه به‌لکو مه‌به‌ست دیاریکردنی بواری لیکۆلینه‌وه و تاقیکردنه‌وه و پهبه‌پۆریه. جا بۆیه شتیکی سه‌یر نییه ئه‌گه‌ر تێبینی په‌یه‌ندیه‌کی توند بکه‌ین نێوان ئه‌و دوو لقه. ئه‌وه‌ی پاستی بێت هه‌ر لقیک له‌م دوو لقه چه‌ند لقیکی وردتر ده‌گرێته خۆی و له‌مه‌ودوا به کورتی دێینه سه‌ر باسیان.

یه‌که‌م: لقه تیۆریه‌کان:

بریتین له‌و لقانه‌ی که زیاتر خه‌ریکی بێردۆز دانانن، هه‌ر وه‌ک له ناوه‌که‌یدا دیاره. وه گرنگرتین لقه تیۆریه‌کانی دەر وونزانی ئه‌مانه‌ی خواره‌وه‌ن:

۱- دەر وونزانی گه‌شتی: ئه‌و لقه بایه‌خ به گه‌شت چالاکیه دەر وونیه‌کانی مرۆف ده‌دات وه‌ک بێرکردنه‌وه و یاد کردنه‌وه و تاوگیری (انفعال) و که‌سایه‌تی و گه‌شت بابه‌ته‌کانی تری دەر وونزانی به مه‌به‌ستی گه‌یشتن به بنه‌ما و یاسا گه‌شتیه‌کانی ره‌فتاری مرۆفی ناسایی به بێ ره‌چاوی کردنی جیاوازی نێوان تاکه‌کان و حاله‌ته تایبه‌تیه‌کان^۱. ئه‌و لقه بناغه‌ی لقه‌کانی تره واته هه‌ر لقیک له لقه‌کانی دەر وونزانی ده‌بێت به‌و لقه ده‌ست پێ بکات و پاشان به‌ره‌و لقه تایبه‌تیه‌که‌ی خۆی بچێت. یاخود ده‌توانی‌ت بگوتی‌ت که ئه‌و لقه یه‌که‌م ئه‌لقه‌یه له زنجیره‌ی لقه‌کانی

^۱ به‌هوانه: أسس علم النفس العام، د. طلعت منصور، د. أنور الشراوي، د. عادل عزالدین،

د. فاروق أبو عوف (بدون تاریخ و سة النشر) لایه‌ره ۱۷.

دەررونزانی که هه‌موویان سوودی لئ وەرده‌گرن. له و لقه چه‌مک و زاراوه دەررونییەکان پێناسه ده‌کرتن و به کورتی و چه‌په‌چی بێردۆزه‌کانی دەررونزانی دەرپاره‌ی بابه‌ته دەررونییەکان پوون ده‌کرتنه‌وه و گرنگرتن نه‌نجامی نه‌زموونه دەررونییەکان، که له بواره تیۆریه جۆراو جۆره‌کان نه‌نجام دراون، ده‌خرتنه پێش چاو.

٢. دەررونزانی جوداخوازی: له ژيانماندا تیبینی جیاوازیه‌کی نۆر له نێوان خه‌لک ده‌که‌ین که نه‌وه‌ش ده‌بیته هۆی جیاوازی که‌س و کومه‌ل و گه‌ل و میله‌تان. دپاره هه‌ندیک له و جیاوازیانه نه‌نجامی فه‌لسه‌فه‌ی کومه‌لایه‌تی و شتواری په‌روه‌رده‌ن و هه‌ندیکێ تریان به‌رهمی بۆماوه‌ن. نه‌و جیاوازیه‌ش نۆر به‌ی لایه‌نه‌کانی دەررونی ده‌گرتنه‌وه و هه‌ک زیره‌کی و که‌سایه‌تی و بێرکردنه‌وه و هه‌ند... دەررونزانی جوداخوازی نه‌رکی لیکۆلینه‌وه‌ی نه‌و جیاوازیانه‌ی خستۆته سه‌ر نه‌ستۆی خۆی نه‌وه‌ش به پشت به‌ستن به دەررونزانی گشتی له لایه‌ک و به کومه‌لناسی له لایه‌کی تره‌وه.

٣. دەررونزانی گه‌شه‌کردن: بابه‌تی نه‌و لقه گه‌شه‌کردنی دەررونی مروفه‌ و بۆ نه‌و هێنانه‌دی نه‌و مه‌به‌سته نه‌و لقه هه‌لده‌ستیت به دیراسه‌ت کردنی مروفه‌ له هه‌موو قوناغه‌کانی ژيانیدا، به قوناغی پیترا‌نی هیلکه ده‌ست پێ ده‌کات له‌سکی دایک و به مردن کوتایی دیت. وه له نێوان نه‌و نوو قوناغه سه‌ره‌تایی و کۆتاییه‌دا چه‌ند قوناغیکێ تر هه‌ن وه‌کو مندالی و هه‌رزه‌کاری و گه‌نجیه‌تی، که هه‌ر به‌کیان بواریکی تایبه‌تی لیکۆلینه‌وه‌ن^٢. بۆ نمونه دەررونزانی مندال دیراسه‌تی گه‌شه‌کردنی جه‌سته و جوله و ژیری و زمان و نینفعال و لایه‌نه کۆمه‌لایه‌تیه‌کانی مندال ده‌کات و دەررونزانی هه‌رزه‌کاری دیراسه‌تی لایه‌نی جه‌سته‌یی و ژیری و چۆنیه‌تی گونجان له‌گه‌ل که‌سانی تر و گه‌روگرفته‌کانی نه‌و قوناغه و چه‌نده‌ها لایه‌نی تر ده‌کات. نه‌و لقه بایه‌خیکێ باش به لایه‌نی بایۆلۆجی له‌ش و گلانه‌کان و کۆنه‌ندامی ده‌مار ده‌دات به تایبه‌تی له قوناغی مندالی و هه‌رزه‌کارییدا. ئینجا سه‌یر نییه‌ نه‌گه‌ر نه‌و لقه په‌یوه‌ندی به‌کی به‌هیزی له‌گه‌ل بایۆلۆجیا و په‌روه‌رده‌دا هه‌بیته.

^٢ بروانه: سایکولوجیة الطفل: علم نفس النمو، د. حابس العوالمة ود. ایمن مزاهرة (عمان):

الأهلیة للنشر والتوزیع، (٢٠٠٣)، لاپه‌ره ١٤ و ١٥.

۴. ده‌روونزانی کۆمه‌لایه‌تی: ئاشکرایه که مرۆف ناتوانیتت به تهنیا ودوور له کۆمه‌لدا ژیان به‌سه‌ر بیات. ئه‌و راستیه‌یه زه‌مینه‌ی فله‌سه‌فی ئه‌و لقه‌یه که هه‌ول ده‌دات دیراستی ره‌فتاری مرۆف بکات له جوارچێوه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی، واته‌ تاکه که‌س چۆن کار له کۆمه‌ل ده‌کات وکۆمه‌لێش چۆن کار له تاکه‌که‌س ده‌کات، وه هه‌روه‌ها دیراسه‌تکردنی ئه‌و په‌یوه‌ندیانه‌ی که تاکه‌کان به‌یه‌که‌وه ده‌به‌ستیته‌وه له مه‌وقیغه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان. کۆمه‌لناسی، که دیراسه‌تێکی زانستیانه‌ی کۆمه‌له‌ ویا‌یه‌خ به‌ گه‌رگه‌فته‌کان و‌دیارده کۆمه‌لایه‌تیه‌کان ده‌دات، په‌یوه‌ندییه‌کی توندی به‌و لقه هه‌یه ویا‌رمه‌تی به‌کتری ده‌ده‌ن وئه‌نجامی لێکۆلینه‌وه‌کانیان ئالوگۆر ده‌که‌ن. شایه‌نی باسه ئه‌و لقه به‌شداری ده‌روونزانی سه‌ریازی ده‌کات له چه‌ند بابه‌تیکه‌وه وه‌ک سه‌رکردایه‌تی و‌په‌روپاگه‌نده وچه‌ند بابه‌تێکی تریش.

۵. ده‌روونزانی ئاناساییه‌کان: بابه‌تی لێکۆلینه‌وه‌ی ئه‌و لقه که‌سه ئاناساییه‌کانه. مه‌به‌ست له ئاناساییه‌کان ئه‌و که‌سانه‌ن که له ره‌فتار و‌په‌رکردنه‌وه جیاوازیان هه‌یه له‌گه‌ل خه‌لک وئه‌ندامانی کۆمه‌له‌که‌یان. به‌ پێی ئه‌و پێناسه‌یه گه‌شت ده‌روونه‌خۆش وعه‌قل نا‌ه‌واو و‌دراکه‌وتوه‌کان به ئاناسایی داده‌نرێن. به‌لام ئه‌وه‌ی راستی بیت هه‌ندیک جار که‌سانی بلیمه‌ت و‌نۆر لێهاتووش به‌ رێزیه‌ر (شاد) له قه‌لم ده‌درێن؛ دیا‌ره ئه‌و جۆره ئاناساییه ئیجابی و‌چا‌که به‌ پێچه‌وانه‌ی ئه‌و که‌سانه‌ی که پێچه‌وانه‌ی ئه‌وانه‌ن. ئه‌و لقه بایه‌خ به‌و جۆره که‌سانه ده‌دات له لایه‌ن پۆلێن کردنیان و‌دیا‌ریکردنی هۆی ئاناساییان و‌چۆنیه‌تی چاره‌سه‌رکردن و‌مامه‌له‌ له‌گه‌ل کردنیان. ئه‌و لقه، به‌ حوکمی بواره‌که‌ی، په‌یوه‌ندییه‌کی به‌هێزی به‌ ده‌روونزانی کلینیکی و‌پزیشکی هه‌یه.

۶. ده‌روونزانی ئاژه‌ل: ده‌روونزانی ئاژه‌ل بریتییه له "دیراسه‌ت کردنی ره‌فتاری جۆره جیا‌جیا‌کانی گیانه‌وه‌ره‌کان به‌ مه‌به‌ستی به‌راورد کردن له نێوانیاندا له‌سه‌ر ئاستی زیره‌کی و‌مه‌سه‌له‌ی کۆمه‌لایه‌تی"^۲. مرۆفی ئاسایی که تێبینی ره‌فتاری ئاژه‌لان ده‌کات چه‌ند په‌رسیاریکی لا دروست ده‌بیتت سه‌باره‌ت به‌ ده‌روونی ئاژه‌ل و‌گه‌شه‌کردنی وچه‌نده‌ها بابه‌تی تریش له‌و بواره که گه‌شت ئاژه‌له‌کان ده‌گرێته‌وه

^۲ قامووسی ده‌روون ناسی، د. عبد‌الستار ظاهر شریف، لاپه‌ره ۲۵.

وبه‌تایبه‌تیش مشک وپشپله و‌م‌ریشک و‌س‌گ و‌مه‌ی‌م‌ون. نو لقه سوو‌د‌ی‌ک‌ی زوری له ناژه‌ل‌زانی و‌ز‌ان‌س‌ت‌ی فرمانی نه‌ندامه‌کان (ف‌س‌ی‌و‌ل‌و‌ج‌یا) و‌ه‌ر‌گ‌ر‌ت‌و‌ه به‌تایبه‌تی له ب‌و‌اری دروست بوون و‌گ‌ه‌ش‌ه‌ک‌ردن و‌چ‌و‌ن‌یه‌تی کار‌ک‌رد‌نی و‌فرمانی ناوچه‌تایبه‌تیه‌کانی می‌ش‌ک‌ی ناژه‌ل. ب‌و‌یه سه‌یر نییه که نه‌ن‌ج‌ام‌ی نه‌ز‌م‌و‌ن‌ه‌کانی پا‌ق‌ل‌و‌ف، که پ‌س‌پ‌و‌ر بوو له ب‌و‌اری ز‌ان‌س‌ت‌ی فرمانی نه‌ندامه‌کان، له‌س‌ر س‌گ زه‌م‌ینه ب‌و س‌ه‌ر‌ه‌ل‌د‌انی ب‌ی‌ر‌د‌و‌ز‌ن‌ک‌ی گ‌ر‌نگ له ب‌و‌اری ف‌ی‌ر‌ی‌و‌ون خ‌و‌ش ب‌ک‌ات!

۷. د‌ه‌روونزانی به‌روارد‌کار: ن‌ر‌ک‌ی س‌ه‌ر‌ه‌ک‌ی نو لقه به‌راورد‌کردنه، ه‌ه‌ر‌ه‌ک له ناو‌ه‌که‌ی‌دا د‌یاره. به‌راورد‌کردن له ن‌ی‌و‌ان م‌ر‌و‌ف و‌ناژه‌ل له‌ل‌ای‌ه‌ن ر‌ه‌ف‌ت‌ا‌ر‌ی‌ان‌دا، له ن‌ی‌و‌ان م‌ر‌و‌ف‌ی د‌ه‌روون ساغ و م‌ر‌و‌ف‌ی د‌ه‌روون نه‌خ‌و‌ش، له ن‌ی‌و‌ان م‌ر‌و‌ف‌ی ز‌ی‌ر‌ه‌ک و‌م‌ر‌و‌ف‌ی ده‌به‌نگ، له ن‌ی‌و‌ان ر‌ه‌ف‌ت‌ا‌ر‌ی پ‌ی‌ر و‌م‌ن‌د‌ال، و‌ژن و‌پ‌یاو و‌ه‌ن‌د... ب‌و‌ج‌ی به‌ج‌ی‌ک‌رد‌نی ن‌ه‌ر‌که‌ک‌ه‌ی، نو لقه پ‌ش‌ت به لقه‌کانی د‌یک‌ه‌ی د‌ه‌روونزانی ده‌به‌س‌ت‌یت به‌تایبه‌تی د‌ه‌روونزانی گ‌ه‌ش‌ه‌ک‌ردن و‌د‌ه‌روونزانی ناژه‌ل و‌د‌ه‌روونزانی نا‌نا‌س‌ا‌س‌ی به‌کان.

د‌و‌ه‌م: لقه پ‌راک‌ت‌یک‌ی به‌کان:

نو ز‌ان‌یا‌ر‌یه د‌ه‌روون‌ی‌ان‌ه‌ی که له لقه ت‌ی‌و‌ر‌یه‌کان د‌ه‌س‌ت‌مان ده‌که‌و‌یت له خ‌و‌دی خ‌و‌یان ه‌یچ سوو‌د‌ی‌ک‌ی پ‌راک‌ت‌یک‌ی و‌ا‌ق‌ع‌ی‌ان نییه. له‌ب‌ه‌ر نو‌ه س‌ه‌ر‌ه‌ل‌د‌انی چ‌ه‌ند ل‌ق‌ت‌یک‌ی ت‌ری د‌ه‌روونزانی، که ن‌ر‌ک‌ی ج‌ی به‌ج‌ی‌ک‌رد‌نی نو ز‌ان‌یا‌ر‌یا‌نه‌ی له ب‌و‌اره ج‌و‌ر‌یه‌ج‌و‌ر‌ه‌کانی ژ‌یا‌ن ب‌خ‌انه نه‌س‌ت‌وی خ‌وی، بووه نه‌ن‌ج‌ام‌یک‌ی ح‌ه‌تم‌ی. ن‌ی‌س‌ت‌اش به‌ک‌ور‌تی با‌س‌ی چ‌ه‌ند ل‌ق‌ت‌یک‌ی پ‌راک‌ت‌یک‌ی د‌ه‌روونزانی ده‌که‌ی‌ن:

۱. د‌ه‌روونزانی په‌روه‌رده‌ی: با‌به‌تی ل‌ی‌ک‌و‌ل‌ی‌ن‌ه‌و‌ی نو لقه گ‌ش‌ت نو مه‌سه‌ل‌یا‌نه‌یه که په‌ی‌وه‌ن‌د‌ی‌ان به د‌یار‌ده‌ی په‌روه‌رده و‌ف‌ی‌ر‌ی‌و‌ون ه‌ه‌یه و‌ه‌ک گ‌ه‌ش‌ه‌ک‌ردن، ج‌ه‌س‌ت‌ه‌ی و‌ع‌ق‌لی و‌ئ‌ی‌ن‌ف‌ی‌ع‌ا‌لی، و‌ق‌ز‌ا‌غ‌ه‌کانی و‌چ‌و‌ن‌یه‌تی به‌ر‌ی‌و‌ه‌چ‌و‌ونی پ‌ر‌و‌س‌ه‌ی ف‌ی‌ر‌ی‌و‌ون و‌نو بارو ن‌و‌خ‌انه‌ی که نو پ‌ر‌و‌س‌ه‌یه نا‌س‌ان و‌س‌ه‌ر‌که‌و‌ت‌وو ده‌که‌ن، چ په‌ی‌وه‌ن‌د‌ی‌ان به م‌ر‌و‌ف ه‌ه‌ب‌یت و‌ه‌ک م‌ا‌م‌و‌س‌تا و‌ق‌و‌ت‌ا‌ب‌یا‌ن و‌که‌س‌ای‌ه‌ت‌ی‌یا‌ن، ته‌مه‌ن‌یا‌ن، ر‌ه‌گ‌ز‌یا‌ن، ت‌و‌انا و‌نا‌م‌اد‌ه‌ب‌و‌ن‌یا‌ن و‌ه‌ن‌د، چ په‌ی‌وه‌ن‌د‌ی‌ان به ل‌ای‌ه‌نی م‌اد‌دی و‌س‌ر‌و‌ش‌تی ه‌ه‌ب‌یت و‌ه‌ک پ‌و‌ی‌ه‌ری ق‌و‌ت‌ا‌ب‌خ‌انه و‌پ‌و‌ل و‌نا‌س‌تی ر‌و‌ن‌ا‌ک‌ی ت‌ی‌ا‌ب‌دا و‌ی‌و‌ونی

هۆیه‌کانی فیزکردن و شتی دیکه‌ش. که‌واته ده‌توانین بابه‌ته‌کانی لیکولینه‌وه‌ی ئه‌و لقه به چوار ووشه کورت بکه‌ینه‌وه که بریتین له ته‌وه‌ره سه‌ره‌کیه‌کانی: فیزیوون، مامۆستا، قوتابی و قوتابخانه. هه‌ندیک له توێژه‌ره‌کان بواری دهروونزانی په‌روه‌ده‌یی فره‌وانتر ده‌که‌ن و بابه‌تی فیزیوون به بابه‌تی سه‌رکی تیایدا حسیب ناکه‌ن به‌لکو جه‌خت له‌سه‌ر لایه‌نی گه‌شه کردن ده‌که‌ن بۆ نمونه أبو جابر پیناسه‌ی دهروونزانی په‌روه‌ده‌یی ده‌کات به‌و شیوه‌ی خواره‌وه: "بریتیه له دیراسه‌کردنیکه‌ی ریک و پیکه‌ی ره‌فتار و کرداره‌ عه‌قلی و نه‌سته‌یه‌کانی مرۆف و لایه‌نه جه‌سته‌یه په‌یوه‌نده‌یاره‌کان، له بواره په‌روه‌ده‌یه‌یه‌کان که ئاماژه‌ی یارمه‌تی دانی تاکه بۆ ئه‌وه‌ی به شیوه‌یه‌کی ته‌واو گه‌شه بکات له لایه‌نی عه‌قلی و جه‌سته‌یی و ئینفیعالی و کۆمه‌لایه‌تی بۆ ئه‌وه‌ی بتوانیت خۆی هه‌م له‌گه‌ڵ خۆی خۆی و هه‌م له‌گه‌ڵ ده‌وره‌یه‌که‌شی بگونجینیت"⁴.

۲. دهروونزانی پیشه‌سازی: بێ گومان مرۆف چه‌قی پرۆسه‌ی پیشه‌سازی، بۆیه ئه‌و لقه بایه‌خیکه‌ی زۆر به‌و لایه‌نه ده‌دات و هه‌له‌ده‌ستیت به‌ شیکردنه‌وه‌ی پیشه‌ و کاره‌کان و نه‌و توانا و سیفه‌تانه‌ی که پتویستن هه‌بن بۆ ئه‌وه‌ی پیشه‌که به باشی ئه‌نجام بدریت، ئه‌وه‌ش شیکردنه‌وه‌ی که سایه‌تی کرێکار ده‌گریته‌وه له هه‌موو لایه‌نه‌کانیه‌وه به مه‌به‌ستی هه‌لبژاردنی شیاوترین و باشترین که‌س بۆ ئه‌و کاره‌ی که ده‌توانیت به باشی پێیان هه‌لبستیت. وێرای ئه‌وه‌ش، ئه‌و لقه هه‌له‌ده‌ستیت به دیراسه‌تکردنی دیاره‌ی ماندوبوون و بیزاربوون و هۆیه‌کانه‌ی که‌م بوونه‌وه‌ی به‌ره‌م هێنان و چاک کردنی لایه‌نی چه‌ندی و چۆنی و چاره‌سه‌رکردنی گه‌روگه‌فتی کرێکاران، چ که‌سی بن یان په‌یوه‌ندیان به کار و پیشه‌که هه‌بیت. گه‌نگی دهروونزانی پیشه‌سازی له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی رابردوو ئاشکرا بوو و خاوه‌ن کاره‌که‌کان بایه‌خیکه‌ی باشیان پێدا و به‌ناویانگه‌ترین که‌س له سه‌ره‌تای بزوتنه‌وه‌ی دهروونزانی پیشه‌سازی فریدریک تیلور بوو که بیردۆزی جولانه‌وه و کاتی پێشنیار کرد.

⁴ به‌روانه: علم النفس التربوي، د. صالح محمد علي أبو جادو (عمان: دار المسيرة، ط ۴،

۳. ده‌روونزانی باززگانی: بئ گومان کرداری کرپن و فروشتن په یوه ندى به لایه‌نى ده‌روونى مرؤفه وه هه‌یه، به تایبه‌تى کرپن و فروشتنى که‌ل و په‌له ناسه‌ره‌کیه‌کان، وه‌یان چۆنیه‌تى هه‌لسوکه‌وت نى‌وان کرپار و فروشپار به باشترین شیوه به مه‌به‌ستى سه‌رنج راکیشانى بابای کرپار بۆ شه‌وى که‌ل و په‌لیكى ديارىکراو بکړیت. بۆ هینانه‌دى شه‌و مه‌به‌سته، چه‌نده‌ها رنگا و ستراتیجى راسته‌وخۆ و لاوه‌کى هینانه‌ کایه‌وه که به‌شیک له سایکلۆجیای رنکلام پتک دینن. زانینى هه‌لویتى خه‌لك به‌رامبه‌ر که‌ل و په‌ل قوناغیتكى سه‌ره‌تایى وگرنه‌گه له کردارى فروشتن. شه‌و مه‌سه‌له‌یه‌ش په‌یوه‌ندى به لایه‌نى بايۆلۆجى و سایکلۆجیه‌وه هه‌یه. له‌به‌ر چى که‌ل و په‌ل له باززگانیک ده‌کرپن نه‌وه‌ک له باززگانه‌کەى دراوستى، هه‌رچه‌نده نرخی که‌ل و په‌له‌که لای هه‌ردوکیان په‌کسانه؟ بئ گومان زۆد هۆ هه‌ن وه‌ک هه‌لویتى بابای باززگان و چۆنیه‌تى رنکخستن و پیتشکه‌ش کردنى که‌ل و په‌له‌کانى و پارازانده‌وى دوکانه‌که به شیوه‌یه‌کى سه‌رنج راکیشه‌ر و چه‌نده‌ها هۆى تریش. شه‌و لقه شه‌له‌قه‌یه‌که بواری ئابوورى، به تایبه‌تى کرپن و فروشتنى شته به‌ره‌م هینراوه‌کان یان خزمه‌تگوزاریه‌کان، به بواری ده‌روونزانی ده‌بستیته‌وه. له‌به‌ر شه‌وه شه‌و لقه سوود له شه‌نجامى لیکۆلینه‌وه‌کانى ده‌روونزانی گشتى و ده‌روونزانی کومه‌لایه‌تى وه‌رده‌گریت له پیکه‌هینانى بۆچوون و بیره‌دۆزه‌کانى.

۴. ده‌روونزانی تاوانکارى: تاوان هه‌ر کاریکه که یاسا قه‌ده‌غەى کرڤیت و سزای شه‌و که‌سه بدات که بیکات. تاوانپاره‌کانیش به پتى که‌سایه‌تیبان ده‌کرپن به دوو به‌ش: تاوانپارى ده‌روون نروست و تاوانپارى ده‌روون نه‌خۆش^۵. به شیوه‌یه‌کى گشتى ده‌توانین بلیین هه‌ر تاوانیک چه‌ند هۆیه‌کى سایکلۆجى و کومه‌لایه‌تى هه‌یه و دیراسه‌ت کردنى شه‌و هۆیانه، و به‌تایبه‌تى هۆیه ده‌روونى و زیریبه‌کان، و شیکردنه‌وى که‌سایه‌تى بابای تاوانپار و به‌کاره‌ینانى رنکبازى چاککردنه‌وى منداڵ و هه‌رزه‌کاره لاده‌ره‌کان، رووشنایى ده‌خاته سه‌ر تاوانه‌که و یارمه‌تى هینانه‌دى داپه‌روه‌رى یاسایى ده‌دات. لقی ده‌روونزانی تاوانکارى شه‌و شه‌رکانه‌ى که له

^۵ الجرمية: الجوانب النفسية والعقلية للجريمة، د. یالح شیخ کمر، بغداد: دار الشؤون الثقافية،

سهره‌وه باس کران ده‌خاته ئه‌ستوی خوی وه‌هول ده‌دات جی به‌جیان بکات وله‌و پوه‌وه په‌یوه‌ندییه‌کی راسته‌وخوی به‌ زانستی پزشکی دهره‌وونی دابه‌وری ویاسا وتاوانزانی هه‌یه وله‌گه‌ل هه‌ر یه‌ک له‌و زانستانه سوود وزانیاری ئالوگور ده‌کات. ئه‌وه‌ی شایسته‌ی باس کردنه وه‌نه‌بی ئه‌و لقه‌فرمانی پاک کردنه‌وه‌ی گوره‌پانی تاوانباران ولابردنی لیپرسینه‌وه‌ی یاسایی له‌سه‌ریان وسزا نه‌دانیان بیته، ته‌نیا له‌ هه‌ندیک باروزوئی تاییه‌تی نه‌بیته وه‌ک تووشبوون به‌ نه‌خۆشی دهره‌وونی ونزمی ئاستی ژیری که ده‌بنه‌ هوی سووک کردنی سزا ویان لابردنی، به‌لام له‌ حاله‌تی ئاسایی داوای سووک کردن یان لابردنی سزا ناکات به‌لکو سوور ده‌بیته له‌سه‌ر جی به‌جی کردنی.

۵. دهره‌وونزانی دادگایی: ئه‌و لقه‌ درێژی‌بونه‌وه‌ی لقه‌که‌ی پیشتره چونکه تاوان پاش سه‌لماندنی، پیش‌که‌ش به‌ دادگا ده‌کریت بۆ دیراسه‌ت کردنی وسزادانی تاوانبار پاش گوئی گرتن له‌و که‌سانه‌ی که ره‌وداوه‌که یان تاوانه‌که یان ببنیوه وله‌و پارێزه‌ره‌ی که هه‌ول ده‌دات به‌لگه‌ی پێچه‌وانه پیشکه‌ش بکات به‌ مه‌به‌ستی به‌دیار خستنی بی تاوانی کابرای تاوان پی‌ه‌لواسراو وه‌یان سووک کردنی ئه‌و حوکمه‌ی له‌سه‌ری ده‌رده‌چیت پاش سه‌لماندنی تاوانه‌که له‌سه‌ر کابرا. لێره‌دا رۆلی ئه‌و لقه‌ دیراسه‌ت کردنی لایه‌نه‌کانی کرداری به‌دادگا کردن ده‌بیته که بریتین له‌ قازی وشاهیده‌کان وپارێزه‌ر وتاوانبار وئو که‌سانه‌ی که په‌یوه‌ندیان به‌ کرداری حوکمدان له‌سه‌ر تاوانباران هه‌یه. دیراسه‌ت کردنی ئه‌و بارو زوفه‌ی که شوینه‌واری خۆیان له‌سه‌ر بابای قازی وله‌سه‌ر ئه‌و حوکمه‌ی که ده‌یدات به‌جی ده‌هیلن، بۆ نمونه کاری تاوگیری (الانفعال) له‌سه‌ر قازی که هه‌ندیک پارێزه‌ر سوودی لی‌ وهرده‌گرن بۆ سووک کردنی حوکمه‌که وچه‌نده‌ها مه‌سه‌له‌ی تریش که په‌یوه‌ندیان به‌و کرداره هه‌یه ومه‌به‌ست له‌و دیراسه‌ته هیتانه‌دی دادپه‌روه‌رییه له‌ روی یاسایی وسایکۆلۆجی وستهم نه‌کردنه له‌ هیج که‌س له‌و بواره‌دا.

۶. دهره‌وونزانی سه‌ریازی: ئه‌و لقه‌ دیراسه‌تی که‌رتیکی تاییه‌تی ده‌کات له‌ کومه‌لگا که ئه‌ویش سه‌ریازن. ئه‌و دیراسه‌ته‌ش چه‌ند لایه‌نیک ده‌گرته‌وه وه‌ک چۆنیه‌تی هه‌لژاردنی سه‌رکرده سه‌ریازییه‌کان وسیفه‌ت وخاسیه‌تی که‌سایه‌تیان وچۆنیه‌تی

هه‌لسوکه‌وتیان له‌گه‌ل‌ئو سه‌ریازانه که له پله‌ی نزم‌ترن و تاق‌یکردنه‌ویان بۆ زانینی توانا و به‌هره تایبه‌ته‌ندیه‌کانیان. دیراسه‌ت کردنی گه‌روگرفته ده‌روونیه‌کانی سه‌ریازان له ژبانی سه‌ریازان و داپشتنی به‌رنامه‌ی مه‌شق کردن و سوود وه‌رگرتن له ستراتیجیه‌کانی فیزیوون له به‌کاره‌یتانی چه‌ک به هه‌موو جه‌ره‌کانی، بواری تری ده‌روونزانی. ئه‌وه له کاتی ناشتی دا، وه له‌کاتی جه‌نگیشدا چالاک‌ی ده‌روونزانی له‌و بواره زۆتر و گرن‌تر ده‌بیت به تایبه‌تی له بواری جه‌نگی ده‌روونی به هه‌موو جه‌ره‌کانی، په‌وپاگه‌نده و چه‌شنه‌کانی و کرداره‌کانی می‌شک شوشتن و چه‌نیه‌تی به‌رز کردنه‌وه‌ی وه‌ی سه‌ریازان و به پینچه‌وانه‌ش نزم کردنه‌وه و روخاندنی وه‌ی سه‌ریازانی دوژمن. له راستی دا ئه‌و لقه پاش جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م په‌ره‌ی سه‌ند و گه‌شه‌ی کرد به تایبه‌تی له ئە‌لمانیا وه جه‌نگی جیهانی¹ دووه‌میش ده‌روونکی باشی بیانی له سه‌رکه‌وتنی هه‌ندیک له‌شکر و به‌زینی هه‌ندیکی تر. نزیکت‌ترین لقی ده‌روونزانی له‌و لقه ده‌روونزانی کۆمه‌لایه‌تی یه که سوودیک‌ی زۆری به‌و لقه گه‌یاند له ریتی ئە‌جامدانی لیک‌زلینه‌وه‌کانی.

۷. ده‌روونزانی کلینیکی: ده‌روونی مرۆڤ به‌رده‌وام ساخ و دروست نابیت به‌لکو هه‌ندیک جار له‌به‌ر ئالۆزی و گه‌رگرفته‌کانی ژبان توشی شه‌پزه‌یی و نارێکی دیت و هاوسه‌نگی تیک ده‌چیت و له‌نگه‌ری نامینیت جا ئه‌وه چ له شتوه‌ی پشیتی ده‌روونی ساده بیت، وه‌ک دله‌پاوکی (قلق) و خه‌مۆکی ساده، وه‌یان پشیتی ره‌فتار وه‌ک خووگرتن به ره‌فتاری خراپ و زمانگه‌یرانی ده‌روونی وه‌ی تر. ده‌روونزانی کلینیکی ئه‌رکی دیراسه‌ت کردنی ئه‌و حاله‌تانه و چاره‌سه‌رکردنیانی خستۆته سه‌ر شانی خۆی. لێره‌دا له‌گه‌ل‌ پزیشکی ده‌روونی تیک ده‌که‌نه‌وه به‌لام له راستیدا جیاوای نیوان ئه‌و دوو لقه له‌لای قوولی و ئالۆزی حاله‌ته‌کانه چونکه پزیشکی

¹ هه‌ندیک له پۆشه‌نیران زاراوه‌ی "جه‌نگی جیهانی" یان پی‌راست نییه چونکه زۆریه‌ی زۆری جیهان به‌شدار یه‌ ئه‌و جه‌نگه‌یان نه‌کرد وه‌ک: چین و هیندستان و لاتانی ئه‌فریقا و لاتانی ئه‌مریکای باشور و لاتانی باشووری پۆژه‌لاتی ئاسیا. به‌لکو جه‌نگه‌که به پله‌ی یه‌که‌م جه‌نگیک‌ی ئه‌روپیی بوو چونکه هه‌لگه‌رسینه‌ری ئه‌و دوو جه‌نگه و گرن‌ترین به‌شداربووانی لاتانی ئه‌روپا و ئه‌مریکای باکوور بوو.

لقه‌کانی دەرروونزانی

دەرروونی چاره‌سەری پەشتیوی دەرروونی و رەفتاری ئالۆز دەکات، کە پێیان دەئێنێن نەخۆشییە دەرروونی و ژیریەکان، هەرچی دەرروونزانی کلینیکییە خۆی لەو جۆرە حالەتەنە لادەدات و مامەلە لەگەڵ پەشتیویە دەرروونییە سادەکان دەکات بێ ئێوە هەقی ئێوەی هەبێت دەرمان بە کار بەتێتیت لە چاره‌سەرکردنیدا. لەبەر ئێوە مەرج نییە ئێوە کەسە بە چاره‌سەرکردن هەلەستت پزیشکی دەرروونی بێت بە لکو تۆیژەری دەرروونی راهێنراو و مۆلەت پێدراو دەتوانت بەو کارە هەلبستت.

ئێوەی راستی بێت دەرروونزانی چەند لقیکی تری هەیە بێجگە لەوانەی کە باس کران بۆ نمونە لە کۆمەڵەی لقە تیۆریەکان دەرروونزانی زمانەوانی و دەرروونزانی فەلسەفیمان هەیە و لە کۆمەڵەی لقە پراکتیکییەکانیش دەرروونزانی بەرێوەبردن و دەرروونزانی فسیۆلۆجیمان هەیە بەلام چونکە مەبەست لەو کتیبە ئێوەیە کە تەنھا بێتە دەروازەیک بۆ خۆتەر دەربارەیی دەرروونزانی، نە ک بێت بە ئینسکلۆپیدیا کە گشت بابەتەکانی دەرروونزانی لە خۆیوە بگریت، لەبەر ئێوە تەنھا ئاماژەیان بۆ دەکەین و بەدرژیی باسیان ناکەین و کتیبی تایبەتی هەن لەو بوارە ئێگەر خۆتەر بیه‌وێت زانیاری زیاتر دەربارەیان بزانت.

خۆت ناوی بکەوه!

١. باسی سێ لق لە لقە تیۆریەکانی دەرروونزانی بکە؟
٢. باسی سێ لق لە لقە پراکتیکییەکانی دەرروونزانی بکە؟

شیوازەکانی لیکۆلینەوه لە دەروونزانی

بە شیوازەکی گشتی (زانست مانای گەڕانە بەدوای زانیاری مەوزوعی وێی لایەن کە
لە ئەنجامی تێبینی کردن وەریدەگرین)^١. زانست، لە زۆربەی بوارەکانیدا، چوار
ئامانجی سەرەکی هەیە:

یەکەم: وەسف کردنی ئەو دیاردەبەیی کەلتی دەکۆلیتەوه واتە هەول دەدات
بزانییت چی روویداوه؟

دووەم: تەفسیر کردنی دیاردەکە واتە بزانییت کە دیاردەکە چۆن رووی داوه؟ بە
واتایەکی تر کە پێش بە دوای هۆیەکانە.

سێیەم: پێش بینی، واتە پێش ئەوهی دیاردەکە روویدات بزانییت کە ی روویدەدات
وکات و شوێنی دیاری بکات. کە ی و لەکوێ و لەژێر چ بارودۆخێک ئەو دیاردەبە
لە
دوارۆژ روویدەدات؟

چوارەم: دەست بەسەر دیاردەکەدا بگرت واتە چۆن دەتوانییت دەست بەسەر ئەو
دیاردەبە بگرتییت و کۆنترۆل بکرتییت؟

ئەو چوار ئامانجی ئەلقە ی بەیەکیبەستراوی زنجیرەبەکن و هەر یەکیان پشت بە
ئەوهی پێشەخۆی دەبەستتیت بۆ نمونە ئیتمە ناتوانین تەفسیری دیاردەیک بەکەین
بێ ئەوهی پێشتر وەسفمان نەکردبیت وە هەر وهما ناتوانین پێشبینی دیاردەکە
بکەین ئەگەر نەتوانین تەفسیری بکەین و هتد... لە بواری گەردوون زانی پاش
ئەوهی وەسفی ئەستێرەبەیک دەکرتی، بە دیاریکردنی قەبارە و جوولە و شوێنی،
ئەوا دەتوانییت بگوتییت ئەو ئەستێرەبەیکە فلانە رۆژ لە فلانە کاتژمێر و خولەک
و چرکەدا، و لە فلانە شوێن بەدیاری دەکەوتی. دیاردە ی پۆژگێران و مانگ گێرانیش
دوو نمونە ی زەقن لەو بوارە کە گەردوونزانیان پێش روودانیا ی پێیان دەزانن.
هۆی ئەوهش ئەوهیە کە هەموو شتێک لەو بوونە وەرەدا بە پیتی یاسا بەرێوه
دەچیت ئینجا ئەگەر ئەو یاسایەمان نۆزیه وه، ئەوا دەتوانین پێشبینی بکەین.

^١ التحریب فی العلوم السلوكیة، جون م. نیل و روبرت م. لیبرت، ترجمة: موفق الحمدانی و عبد
العزیز الشیخ، مطبعة جامعة بغداد، ١٩٨٢، ص ٤.

به‌لام مه‌سه‌له‌ی ده‌ست به‌سه‌رداگرتن، که چواره‌م ئامانجی زانسته به‌شیتوه‌یه‌کی گشتی، له‌هموو زانستیکان نایه‌ته‌دی. له‌بۆری پزیشکی ده‌توانین ده‌ست به‌سه‌ر بلاویونه‌وه‌ی نه‌خۆشیه‌کدا بگه‌ڕین، به‌لام ئه‌و ئامانجه‌ له‌بۆری گه‌ردوون زانی نایه‌ته‌دی. له‌وانه‌یه‌ پسه‌پۆری گه‌ردوونزان بتوانیت به‌هۆی تیلیسکۆپه‌که‌ی زانیاریه‌کی زۆر ده‌رباره‌ی مانگ یان خۆر بزانی، به‌لام ناتوانیت ده‌ست به‌سه‌ر جولانه‌وه‌ی مانگ یان خۆردا بگه‌ڕیت و نه‌هیلێت بگه‌ڕین! ده‌روونزانی، وه‌ک هه‌ر زانستیکێ دیکه‌، مه‌به‌ستی وه‌سف و ته‌فسیر کردنی ره‌فتار و کرداره‌ عه‌قلیه‌یه‌کانه‌ به‌مه‌به‌ستی پێشبینی کردنیان له‌داهاتوو، به‌لام مه‌سه‌له‌ی کۆنترۆل کردنی ره‌فتاری مرۆڤ هه‌موو کاتێک نایه‌ته‌دی له‌به‌ر چه‌ند هۆیه‌ک، که هه‌ندیکیان په‌یوه‌ندیان به‌ ئالۆزی دیارده‌ی ره‌فتاره‌وه‌ هه‌یه‌ و هه‌ندیکێ تریان په‌یوه‌ندیان به‌ سنووره‌ ئه‌خلاقێ و کۆمه‌لایه‌تیه‌یه‌کانه‌وه‌ هه‌یه‌. به‌لام ده‌روونزانی، وه‌ک زانسته‌کانی تر، چه‌نده‌ها ریگا و ئامرازێ زانستی هه‌یه‌ بۆ لیکۆلینه‌وه‌ و توێژینه‌وه‌ و ئه‌م ریگا و ئامرازانه‌ش مه‌وزوعه‌ن و زانستین و روون و ناشکران و چه‌نده‌ها خاسیه‌تی تریشیان هه‌یه‌ که لێره‌دا ماوه‌ نییه‌ به‌ درێژی باسیان بکه‌ین، ئینجا با بزانی ئه‌و ریگا و شیتوازه‌ چین که ده‌روونزانی په‌یره‌ویان ده‌کات له‌ لیکۆلینه‌وه‌ی بابه‌ته‌کانی؟ له‌ چ کاتێک و بۆ چ حاله‌تێک به‌کارده‌ین؟ سنووری هه‌ر یه‌که‌یان چۆن دیاری ده‌کریته‌؟

ریگا و شیتوازه‌کانی لیکۆلینه‌وه‌ی ده‌روونزانی زۆرن، لێره‌دا باسی هه‌وتیان ده‌که‌ین که بریتین له‌ تیببێی کردنی زانستیه‌، تێرمان، ئه‌زموون، دیراسه‌تکردنی حاله‌تێک، دیمانه‌، به‌دووچوون، تاقی کردنه‌وه‌ و پێوه‌ره‌کان.

یه‌که‌م: تیببێی کردن

شیتوازی تیببێی کردن سه‌ره‌تا ویه‌که‌م هه‌نگاوی زانسته‌ له‌ هه‌موو بواریکدا، که به‌ هۆیه‌وه‌ ده‌توانین زنیاری ده‌رباره‌ی دیارده‌ به‌رجه‌سته‌کان کۆبکه‌ینه‌وه‌. ئه‌وه‌ی راستی بێت کرداری تیببێی کردنی چه‌ند په‌له‌ و چۆری هه‌یه‌، چۆریکی به‌په‌له‌ و سه‌ره‌پێیی ئه‌نجام ده‌دریت وه‌ک ئه‌وه‌ی له‌ ژبانی پۆزانه‌ماندا ده‌یکه‌ین بێ ئه‌وه‌ی مه‌به‌ستمان دیراسه‌ت کردنی ئه‌و شته‌ بێت که تیببێی ده‌که‌ین به‌لکو مه‌به‌ستمان ته‌نها کۆکردنه‌وه‌ی زانیاریه‌ به‌و راده‌یه‌ی که پتویستمان پێیه‌تی ئه‌گه‌ر هاتوو

شیوازه‌گانی لیکولینه‌وه

مامه‌له‌مان له‌گه‌ل ئه‌و شته‌ کرد. بێ گومان ئه‌و جوړه‌ تیبینی کردنه‌ زانستی نییه‌ و ناتوانین پشتی پێ‌ ببه‌ستین. تیبینی کردنی زانستی بریتیه‌ له‌ چاودیریکردنی دیارده‌یه‌کی تاییه‌تی و دیاریکراو و به‌شپوه‌یه‌کی مه‌وزوعی به‌ نیازی لیکولینه‌وه‌ی زانستی وکۆکردنه‌وه‌ی زانیاری ده‌رباره‌ی، و تۆمارکردنی بۆ ئه‌وه‌ی له‌ یاد نه‌چیت. بۆ نمونه‌ دیراسه‌ت کردنی ره‌فتاری هاوکاری کردن لا مندالان پتویستی به‌ تیبینی ره‌فتاریان هه‌یه‌ له‌ کاتی کارکردن و یاری کردنیان و وینه‌گرتنیان، چ به‌ کامیره‌ی فیدوی یان هه‌ر ئامرازێکی تری تۆمار کردن، له‌ هه‌ر بارتێک که له‌وانه‌یه‌ به‌ هاوکاری له‌قه‌له‌م بدریت لای بابای توێژه‌ر. له‌و حاله‌ته‌دا پتویسته‌ تیبینیکار (الملاحظ) له‌به‌ر چاوه‌ نه‌بیت چونکه‌ له‌وانه‌یه‌ ئاشکرا بوون و به‌دیارکه‌وتنی بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی ره‌فتاری منداله‌ تیبینی کراوه‌کان سروشتی نه‌بیت. ده‌کریت که‌ سێک یان زیاتر له‌ که‌ سێک کرداری تیبینی کردن ئه‌نجام بدان به‌ مه‌به‌ستی دا‌پن کردنی راستی و دروستی زانیاریه‌ کۆکراوه‌کان و به‌دوو خسته‌نه‌وه‌ی فاکته‌ری خودی تیبینیکار له‌ کرداری تۆمارکردنی زانیاریه‌کان.

ده‌توانریت تیبینی کردن له‌ تاقیگه‌ وه‌یان له‌ حاله‌تی سروشتی ئه‌نجام بدریت ئه‌وه‌ش به‌نده‌ به‌ سروشتی دیارده‌که‌ و به‌و شپوه‌یه‌ی که‌ سه‌لامه‌تی تیبینی کردن دا‌پن ده‌کات. بۆ نمونه‌ دیراسه‌ت کردنی داب و نه‌ریتی کۆمه‌لگا سه‌ره‌تاییه‌کان له‌ بواری کۆمه‌لایه‌تی و نا‌بووری وه‌تد... ناگونجیت که‌ له‌ تاقیگه‌ ئه‌نجام بدریت چونکه‌ نا‌کریت ئه‌و کۆمه‌لگایه‌ به‌پنن بۆ تاقیگه‌ ئنجا تیبینی ره‌فتاریان بکه‌ین! هه‌له‌به‌ته‌ ئه‌و شیوازه‌ راست و زانستی نییه‌ و نه‌نجامه‌که‌شی بێ سووده‌ له‌به‌ر ئه‌وه‌ پتویسته‌ ئه‌و دیارده‌یه‌ له‌ بواری سروشتی خۆیدا تیبینی بکریت. به‌لام ده‌توانین چه‌ند مشک و جورجیک په‌یدا بکه‌ین و له‌ تاقیگه‌ ئه‌زموون و تاقی کردنه‌وه‌یان له‌سه‌ر ئه‌نجام ده‌ین.

له‌وانه‌یه‌ تیبینیکار به‌شداریه‌ له‌و تاقی کردنه‌وه‌یه‌ بکات که‌ تیبینی ده‌کات و جوړه‌ پتیی ده‌گوتریت تیبینی به‌شدار و له‌وانه‌یه‌ به‌کێک له‌ توێژه‌ره‌کان به‌شداریه‌ تاقی کردنه‌وه‌ و نه‌زموونه‌که‌ بکات و توێژه‌رنکی تر تیبینی حاله‌ته‌که‌ بکات و زانیاری ده‌رباره‌ی تۆمار بکات.

ئەو چەشنە تیبیینیانەیی باسمان کردن تەنھا لایە دیار و بەرچاوەکانی دیاردە ناشرکا دەکات بەلام لای ناووە و دەروونیەکان بە دیار ناخات. ئیجا بۆ نەهیشتنی ئەو خالە لاوازە لە شیوازی تیببینی کردندا، توێژەرەکان شیوازیکی تر لە تیببینی کردن بەکار دەهێنن پێی دەگوتریت تیببینی کردنی پێوەلکاویان فریدراو (الملاحظة الإسقاطية). تیببینیکار لە جۆرە شیوازە هەول دەدات، بۆ ئەوەی لایەنی ناووەی دیاردەکان یان رەفتارەکان بە دیار بخات، بۆ ئەوەی خۆی لە جێگای کابرای تیببینیکراو دابنیت و شارەزایی خۆی ببنیتەو یاد کە ئەگەر ئەو لە جۆرە مەوقفەدا بوایە هەستی بە چ دەکرد؟ شایەنی باسە کە ئەو جۆرە تیببینی کردنە زۆر راست نییە چونکە بۆ نەوێنە باری دەروونی مندال (تیببینیکراو) زۆر جیاوازه لە گەل هێ پیاو (تیببینیکار)، یان هێ ئافرەت جیاوازه لە گەل هێ پیاو و هتد... لە بەر ئەو هۆیانە شیوازیکی تر بەکار دەهێنریت کە پێی دەگوتریت تیرامان.

دووەم: تیرامان

مەبەست لە تیرامان (الاستبطان) ئەوەیە کە مەزۆف تیببینی و دەسفی باری دەروونی خۆی بکات ئیجا چ لە حالەتی دلخۆشی یان غەمباری یان توپەیی یان حالەتی بێرکردنەو وەیان هەر حالەتیکی دەروونی تر، پاشان هەلبستیت بە شی کردنەو و لیکدانەوێ ئەو حالەتە چ لە کاتی ئیستا بێت یان لە رابردوو. ئەو شیوازه لە سەر حەقیقەتیک دامەزرێوە کە دەلیت مەزۆف لە هەموو کەس باشتر دەتوانیت دەسفی باری دەروونی ناووەی خۆی بکات. لە ژبانی پۆژانەماندا ئەو شیوازه بەکار دەهێنن بەلام بە شیوەیەکی سەرپێیی و نازانستانە چونکە ئەو کردارە پێویستی بە مەشق و پراھینان و شارەزاییەکی باش هەیە بە تاییەتی ئەگەر بە مەبەستی لیکۆلینەوێ زانستی بێت.

تیرامان شیوازیکی سەرەکی بوو لە چەند قوتابخانەییکی دەروونی وەک پەییوەستکاری و دەزفیی و گشتالت بەلام لە لایەن قوتابخانی رەفتارکاری رەخنەییکی زۆری لێ گێرا کە لە راستیدا رەخنەکان بە جێن، بۆ نەوێن دەلێن تیرامان هەرچەندە بە زیرەکی و لێزانی ئەنجام بەدریت هەر کرداریکی خۆدی (زاتی) یە، واتە نە دەتوانریت دووبارە بکرتتەو و نە کە سێکی تر دەتوانیت تیببینی

شیتوازه‌گانی لیکۆلینه‌وه

وتۆماری بکات، وه‌روه‌ها هه‌ندیک‌ه‌ه‌تی ده‌روونی هه‌یه‌ که مرۆڤ ناتوانیت به زمان و سفیان بکات یان ده‌ریان بپریت و له هه‌مان کاتیشدا باری ده‌روونی مرۆڤ له کاتی تێرامان ده‌گزریت و مرۆڤ ناتوانیت هه‌م تیببینیکار و هه‌م تیببینیکراو بیت له‌هه‌مان کاتدا. ئه‌وه‌ وچه‌نده‌ها ره‌خه‌ی تریش که ئاراسته‌ی ئه‌و شیتوازه‌ کرا و بیه‌وه‌ هۆی سست بوونی کاریگه‌ری، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا تێرامان شیتوازیکی سوود به‌خشه‌ به‌ تاییه‌تی ئه‌گه‌ر مه‌رجه‌ زانستییه‌گانی تیدا په‌چاو بکریت و له سنووری دیاریکراوی خۆیدا جی‌به‌جی بکریت، بۆ نمونه‌ له‌ دیراسه‌ت کردنی بابته‌ی زانین، تێرامان به‌ سه‌ره‌تا وه‌ه‌نگاوێکی پێویست داده‌نریت له‌ دامه‌زراندنی په‌یه‌ه‌ندی ده‌روونی په‌ فیزیایه‌کان.^۱

سی‌یه‌م: تا‌قی کردنه‌وه‌ و پێوه‌ره‌کان

ده‌روونزانی ئه‌مه‌ریکی ئیدوارد ئورن‌دا‌یک ده‌لیت: "هه‌موو شتی‌ک پێژه‌ وچه‌ندیه‌تی هه‌یه‌ که‌واته‌ هه‌موو شتی‌ک ده‌شیت بپه‌یوریت". ئه‌وه‌ی راستی بیت قورئانی په‌یروژ پێش ئه‌وه‌ به‌ چه‌ند سه‌ده‌یه‌ک ئاشکرای کردوه‌ که‌ خودا هه‌موو شتی‌کی به‌ پێژه‌یه‌کی دیاریکراو دروست کردوه‌، جا ئه‌و شته‌ چه‌ ماددی بیت چه‌ معنوی.^۲ پێوه‌ر و تا‌قی کردنه‌وه‌ سایکۆلۆجیه‌کان له‌سه‌ر ئه‌و راستی په‌ دامه‌زراون به‌ مه‌به‌ستی دیاریکردنی چه‌ندیه‌تی دیارده‌ ده‌روونی په‌کان.

پێوه‌ره‌ سایکۆلۆجیه‌کان دوو جۆرن: تا‌قی کردنه‌وه‌ی به‌ زمان و تا‌قی کردنه‌وه‌ی به‌ کردار.^۳ جۆری په‌که‌م بریتیه‌ له‌ کۆمه‌له‌ په‌سیارێک ده‌رباره‌ی ئه‌و دیارده‌یه‌ی که‌ ده‌مانه‌وێت بپه‌یوین ئینجا ئه‌و دیارده‌یه‌ چه‌ ئاستی زیره‌کی بیت یان پێژه‌ی فیزیوون یان که‌سایه‌تی یان هه‌ر سیفه‌ت و په‌ه‌ره‌یه‌ک بیت. ئاشکرترین نمونه‌ بۆ ئه‌و جۆره‌ پێوه‌رانه‌ ئه‌و تا‌قی کردنه‌وانه‌ن که‌ مامۆستایان له‌ قوتابخانه‌کان ئه‌نجامیان ده‌ده‌ن به‌مه‌به‌ستی زانینی ئاستی فیزیوونی قوتایی و خۆپێندکاران له‌و

^۱ مناهج البحث في علم النفس، اشراف: أندروز، ترجمة: د. يوسف مراد، مير: دار المعارف، ۱۹۵۹.

^۲ "إنا كل شيء خلقناه بقدر" (سورة القمر: ۴۹).

^۳ پێوه‌ره‌گانی به‌ چه‌ند شیتوه‌یه‌کی تریش بۆلین ده‌کرین وه‌ک: پێوه‌ره‌ تاکیه‌کان

و پێوه‌ره‌ کۆمه‌لیه‌کان...

بابه تانهی که خویندووویانه، بۆ نمونه تاقی کردنه وهی بابه تی میژوو، یان زمانی نینگلیزی وهند... دیاره ئه و تاقی کردنه وانه ش له چه ند پرسیاریک پیک دین وقتابی پتیوسته وه لامیان بداته وه، چ به قسه چ به نووسین. ئینجا به پتی ولامدانه وهی ئه و پرسیارانه، نمره داده نریت وئاستی تا قیکراو ده خه ملی نریت.

له جوری دووم له پیوه ره کان داوا له تا قیکراو ده کریت که به چه ند کرداریک ههلبستیت وه ک جیا کردنه وهی دوو ئه لقه یان دروست کردنی چوار چوارگوشه به شه ش ده نکه شقاته وهند... ئینجا به پتی چۆنیه تی ئه نجامدانی ئه و کردارانه، وکه وتنی یان سه رکه وتنی له و کارانه، نمره بۆ تا قیکراو دیاری ده کریت. ئه و جۆره تا قی کردنه وانه له ناماده ییه پیشه ییه کان و چه ند کولیزیک وه ک کولیزی پزشکی و نه ندازه وه ندیک له به شه کانی کولیزه کانی زانیاری په روه رده و په یمانگا ته کنئولجی و پزشکی یه کان، ئه و جۆره پیوه ره به کار ده هینریت.

ئه وهی راستی بیت پیوانی زیره کی که سیک وه ک پیوانی به ژن وبالای ئه و که سه ئاسان نییه وشتیکی به لگه نه ویسته که پیوانی شته ماددی یه کان ئاسانتر وراستر ووردتره له پیوانی شته ناماددی یه کان (دهروونی یه کان) ئه وه ش له بهر چه ند هۆیه ک:

۱. پیوانی شته ماددی یه کان به شیوه یه کی راسته وخۆ ئه نجام ده دریت که چی دیارده دهروونی یه کان پتیوسته به شیوه یه کی ئاراسته وخۆ به پیورین.
۲. پیوه ره کانی شته ماددی یه کان یه که یه کی چه سپاو و نه گۆرپان هه یه وه ک گرام وسانتیمه تر وهند، هه رچی پیوه ره دهروونی وسایکئولتوجیه کانه یه که کانی په ها وجیگیر و نه گۆرپ نین وه ک جوری یه که م به لکو گۆرپانیان تیادا په و ده دات.
۳. سروشتی دیارده دهروونیه کان ئالۆزتر و ته ماوی تره ئه گه ر به دیارده سروشتیه ماددی یه کان به راورد بکرین.

ئه و په خنانه وه نه بی هه موو به ها وگرنگیه ک له و جۆره پیوه رانه دابالمیت به لکو ئه و شیتوازه به رده وام به کار ده هینریت به تایبه تی له ده زگای په روه رده یی یه کان وهی تریش چونکه هه تا ئیستا ئه لته رنه تیفی نییه.

شیتوازه کانی لیکۆلینه وه

۴. به دوچوون (الطريقة السبعية Follow-up method)

ئەو جۆره شیتوازه له گەڵ ئەو دیاردانه به کار دههێنرێت که به چه‌ند قۆناغ وههنگاوێک گه‌شه و نه‌شونمايان ته‌واو ده‌بێت وه‌ک زیره‌کی وزمان وه‌تد... توێژه‌ر له‌کاتی به‌کارهێنانی ئەو شیتوازه هه‌لده‌ستیت به‌ پێوانی دیارده‌که له‌ چه‌ند قۆناغێکی جیاواز ئینجا به‌راوردیان له‌ نێوان ده‌کات و چه‌ند ئه‌نجامیکی ده‌ست ده‌که‌وێت. ئەو شیتوازه دوو چه‌شنی هه‌یه:

چه‌شنی یه‌که‌م: شیتوازی درێژی (الطريقة الطولية Longitudinal method)

ئەو توێژه‌ری که ئەو شیتوازه به‌کار دێنێ هه‌لده‌ستی به‌ دیراسه‌ کردنی که‌سیک یان چه‌ند که‌سیک بۆ ماوه‌یه‌کی درێژ که له‌وانه‌یه‌ بگاته‌ بیست یان سێ ساڵ! بۆ نمونه لیکۆلینه‌وه‌که‌ی (لویس ترمان) بیست و پینج سالی خایاند. ئینجا توێژه‌ر ئەو کۆرانا نه‌ تۆمار ده‌کات که به‌سه‌ر دیارده‌که هاتووه‌ له‌و ماوه‌یه‌دا. بۆ نمونه ئه‌گه‌ر به‌مانه‌وێت دیراسته‌تی درێژی که‌سیک بکه‌ین له‌سه‌ره‌تای له‌ دایک بوونی هه‌تا ته‌مه‌نی بیست ساڵ ئەوا هه‌لده‌ستین به‌ پێوانی درێژی که‌سه‌که له‌کاتی له‌ دایک بوونیدا و پاشان له‌ ته‌مه‌نی یه‌ک مانگی دا و دوا‌ی له‌ ته‌مه‌نی دوو مانگی وه‌ هه‌روه‌ها هه‌تا که ته‌مه‌نی بیست سالی. به‌و شێوه‌یه‌ ده‌توانین ئەو ماوه‌یه‌ دیاری بکه‌ین، جا چ به‌ مانگ بێت یان به‌ ساڵ، که‌ گه‌شه‌کردنی درێژی خێراو به‌ په‌له‌ بوو و نه‌و کاته‌ی که‌ سست و لاواز بووه‌. به‌م جۆره‌ش ده‌توانین دیراسه‌تی گه‌شه‌کردنی دیارده‌کانی وه‌ک ژیری (عقل) و تاوگیری (انفعال) و په‌یوه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی ئه‌نجام بده‌ین. ده‌روونزانی فه‌ره‌نسی به‌تاویانگ جان پیاچی له‌ دیراسه‌ کردنی زیره‌کی دوو منداله‌که‌ی ئەو شیتوازه‌ی به‌کار هێنا و زانیاریه‌کی زۆریشی به‌ ده‌ست که‌وت له‌و رێگایه‌وه‌ که‌ توانی ببردۆزی خۆی له‌سه‌ریان دا به‌م زینتی.

هه‌رچه‌نده‌ ئەو شیتوازه زانیاری وردمان ده‌رباره‌ی دیارده‌کان ده‌دات و سۆدیکی زۆریشی هه‌یه‌، به‌لام چه‌ند ره‌خنه‌یه‌کی لێ گه‌راوه‌ وه‌ک:

۱.

ب. نه‌توانینی به‌گشت کردنی (تعمیم) نه‌نجامه‌کان به‌ناسانی چونکه له‌زۆریه‌ی
حاله‌ته‌کان تاکن وچه‌ند ره‌خه‌یه‌کی تریشی لینگیراوه که وایکرد
ده‌روونزانه‌کان شیوازی پانایی به‌کار بهینن.

چه‌شنی دووه‌م: شیوازی پانایی (الطريقة العرضية Cross-sectional method)
به‌پیتی‌ئو و شیوازه، توێژه‌ر کۆمه‌له‌که‌سیک هه‌له‌ده‌بژیریت، واته‌نمونه‌یه‌که‌له
کۆمه‌ل یان کورد گوته‌نی: مشتیک له‌خه‌واریک، به‌شیوه‌یه‌کی هه‌رهمه‌کی (واته
عشوائی^۶) به‌مرجیک گشت قوناغه‌کانی گه‌شه‌کردنی دیارده‌که بنوینن. بۆ نمونه
نه‌گه‌ر بیه‌ویت دیراسه‌تی درژی‌ی بالا بکات و قوناغه‌ خیرا و سسته‌کانی ده‌ست نیشان
بکات، ئه‌وا هه‌له‌ده‌ستیت به‌هه‌لبژاردنی، بۆ نمونه سه‌د که‌س، به‌شیوه‌یه‌کی
هه‌رهمه‌کی وه‌رچه‌نده ئه‌و نمونه‌یه (عینه) گه‌وره‌تر بیت باشتره، به‌مرجیک هه‌ر
یه‌که‌یان قوناغیکی ته‌مه‌ن بنوینن، واته‌یه‌کینکیان ته‌مه‌نی مانگیک بیت و دووه‌میان
دوو مانگ وه‌تد... وه‌تا ئه‌و ته‌مه‌نی که ده‌مانه‌وی دیراسه‌ی بکه‌ین. ئینجا توێژه‌ر
هه‌له‌ده‌ستی به‌پیانوی درژی‌ی ئه‌و سه‌د که‌سه و به‌و شیوه‌یه ده‌توانیت بزانیته‌ له‌چ
ته‌مه‌نیک گه‌شه‌کردنی درژی‌ی خیرا یان سست ده‌بیت. له‌خاسیه‌ته‌باشه‌کانی ئه‌و
شیوازه‌ئویه‌که:

۱. پتیوست به‌کاتیک زۆر ناکات

ب. ده‌توانین نه‌نجامه‌کانی به‌سه‌ر ئه‌و کۆمه‌له (تعمیم) بکه‌ین که نمونه‌که‌ی لی^۷
وه‌رگیراوه.

به‌لام ئه‌و شیوازه‌ش چه‌ند ره‌خه‌یه‌کی لینگیراوه بۆ نمونه ئه‌و زانیاریانه‌ی که به‌و
رینگایه به‌ده‌ست ده‌که‌ویت زۆر ورد نین به‌لکو گشتین و توێژه‌ر به‌و شیوازه ناتوانیت
هاوکات دیراسه‌ی چه‌ند دیارده‌یه‌کی تریش بکات که په‌یوه‌ندی به‌و دیارده‌یه هه‌یه
که لیتی ده‌کولیتته‌وه. باشترین چاره بۆ ئه‌و ره‌خه‌نه‌ئویه‌که هه‌ردوو شیوازه،
درژیایی و پانایی، به‌کاربه‌ینترین له‌کاتی دیراسه‌کردنی دیارده‌ سابکۆلۆجیه‌کاندا.

^۶ زاراوه‌ی عشوائی، مانای وایه هه‌موو تاکه‌کانی ئه‌و کۆمه‌له‌ی که دیراسه‌ی ده‌که‌ین، ده‌رفه‌تی
یه‌کسانیان هه‌یه بۆ به‌شداری بوون له‌لیکولینه‌وه‌که.

٥. لیکۆلینه‌وه‌کانی تاکه‌حاله‌ت (دراسات الحالة Case studies)

ئهو شیوازه له بوارى چاره‌سه‌ركردنى نه‌خۆشیه‌ ده‌روونى و عه‌قلیه‌كان به‌كار دیت و بریتیه له دیراسه‌ كردنى بارى ده‌روونى بابای نه‌خۆش یان خاوان گپروگرفت له رینگای كۆ كردنه‌وه‌ى زانیاری ده‌ریاره‌ى ژيانى رابردووى، هه‌ر له قوناغى مندالیه‌وه هه‌تا كاتى تووش بوونى، به‌مه‌به‌ستى ده‌ست نیشان كردنى نه‌خۆشیه‌كه وه‌یه‌كانى.

شیوازی دیراسه‌كردنى ژيانى كه‌سایه‌تى (Biography Method) كه له شیوازی لیکۆلینه‌وه‌ى تاکه‌حاله‌ت ده‌چیت، له كاتى دیراسه‌كردنى ژيانى كه‌سایه‌تیه‌ به‌ناویانگه‌كان، چ له بوارى ئه‌ده‌ب، هونه‌ر، زانست، یان وه‌رزش، به‌كار ده‌هیتیت. ئهو دوو جۆره شیوازه ده‌خړینه ژیر ناوی لیکۆلینه‌وه‌ میژووویه‌كان؟ واته توێژه‌ر پشت به‌و زانیاریانه ده‌به‌ستیت كه له سه‌رچاوه‌ بروا پیکراوه‌كان، بۆ نمونه كه‌س و كارو خزم و ناسیایى نه‌خۆش، یان سه‌رچاوه‌ پیکراوه‌كان، كه ده‌ریاره‌ى ژيانى كه‌سایه‌تیه‌ به‌ناویانگه‌كه، زانیاریان ب‌لاو‌كردۆته‌وه‌. پاشان هه‌له‌ده‌ستى به‌شى كردنه‌وه‌ى ئهو زانیاریانه كه له‌و سه‌رچاوانه ده‌ستى كه‌وتوو به‌مه‌به‌ستى ئه‌وه‌ى كه باشتروونتر له‌و كه‌سایه‌تى یه‌ بگات. فرۆید له كتیبى (التحليل النفسى والفن) ئهو شیوازه‌ى پیاوه‌ بۆ دیراسه‌ كردنى كه‌سایه‌تى نیاگاریكیشى نیتالی به‌ناویانگ (لیۆناردۆ دافینشى) وروماننووسى روسى ناودار (تیۆدۆر دیستۆفسكى). به‌لام له كاتى شیکردنه‌وه‌ى زانیاریه‌كان، فرۆید ریباز و شیوازی تابه‌تى خۆى به‌كاره‌یناوه كه له باسى قوتابخانه‌ى شیکارى ده‌روونى به‌كورتى ئاماژه‌مان بۆى كرد.

٦. لیکۆلینه‌وه‌ په‌یه‌هسته‌یه‌كان (الدراسات الارتباطية Correlational studies)

ئهو گه‌ردوونه‌ى تیبیدا ده‌ژین زۆر ریک و پیکه وه‌موو به‌شه‌كانى، به‌گچكه‌ وگه‌وره‌وه، به‌یه‌كه‌وه به‌سترون. ئینجا كه هه‌ر دیارده‌یه‌ك روو ده‌دات بۆ گومان په‌یه‌هه‌ندى به‌چهند دیارده‌یه‌كى تر هه‌یه‌ وئهركى زانست بریتى یه له دۆزینه‌وه‌ى ئهو جۆره په‌یه‌هه‌ندیانه. له بوارى ده‌روونزانیى دیارده‌كه به‌یه‌كه‌وه به‌سترون، بۆ

نمونه که سایه تی مرقف به پرۆسه ی پهروه رده کردن به ستراوه و نه ویش په یوه ندی هیه به ئاستی فیزیوونی دایک ویاوک وهتد...

شیتوازی لیکۆلینه وه کانی په یوه سستی ههول دهات په یوه ندی نیتوان دیارده دهروونی یه کان وره فطار بدۆزیتته وه، وهک په یوه ندی نیتوان مه ی خواردنه وه وتاوان، یان نیتوان زیره کی وئاستی ئابوری، یان نیتوان خۆکوشتن و خه مبابری، وه یان نیتوان نه خوشی شیرۆفرینیا وفاکتیری بۆماوه وهتد... بۆ زیده روون کردنه وه با نمونه یه ک بهینینه وه و بپرسین: ئایا چ په یوه ندی هیه نیتوان بالا به رزی وزیره کی لا خویندکاری کور؟ بۆ وه لامدانه وه ی نه و پرسیاره پتیویست دهکات لیکۆلینه وه یه کی په یوه سستی نه نجام بدهین بۆ دۆزینه وه ی په یوه ندی نیتوان نه و دوو فاکتیره . له و نمونه یه دوو گۆراو (متغیر) هه ن، یه که میان بریتیه له بالا به رزی و دوو مبان زیره کی. ئینجا کۆمه لیک خویندکاری زانکو هه لده بیژیرین به شیتوه یه کی هه ربه مه کی (واته عشوائی)، گریمان ۱۰ خویندکار بوون. پاشان هه لده ستین به پیوانی بالاییان و پیوانی ئاستی زیره کیان، له رینگای تافی کردنه وه کانی زیره کی. له نه نجامدا هه ر خویندکارێک دوو نهمه ی ده بیته: یه کیکیان ئامازه بۆ دریزی بالا دهکات و نه وه ی تریان بۆ ئاستی زیره کی.

ده تانریت به هۆی هاوکیشه ی په رسون، نه و زانیاریانه شی بکرتنه وه و نه نجاممان بکه ویتته دهست و بزانیان ئایا چ په یوه ندی نیتوان نه و دوو فاکتیره هیه یان نا. هه ر چۆنیک بیته، نه نجامی لیکۆلینه وه کانی په یوه سستی له ۱+ زیاتر نابیتت وله ۱- که متر نابیتت وله وانه شه نه نجامه که سفر بیته. نه گه ر نه نجامی هاوکیشه که سفر بوو، نه وه مانای وایه هیچ په یوه ندی نیتوان نه و دوو گۆراوه نی یه .. به لام نه گه ر نه نجامه که نزیک بوو له ۱+ نه وه مانای وایه په یوه ندی نیتوان به هیزی راسته و خۆ نیتوان نه و دوو گۆراوه دا هیه. مه به ست له په یوه ندی راسته وانه نه وه یه که نه گه ر فاکتیره ک زیاد بکات نه وه ی تریشیان زیاد دهکات، واته نه وانه ی بالا به رزی ئاستی زیره کیشیان به رزه. به لام نه گه ر نه نجامه که نزیک بوو له ۱- نه وه مانای وایه که په یوه ندی نیتوان به هیزی پێچه وانه نیتوانیان هیه، واته نه گه ر فاکتیره ک زیاد کرد

شیتوازەکانی لیکۆلینەوه

ئەوی تریان کەم دەکاتەوه، ئەوەش مانای وایە ئەوانەى بالایان بەرزە ناستی زیرەکییان نزمە وپێچەوانەکەشى راستە.

خشته ١: پەيوەندى نتيوان بالا بەرزى وزيرەكى لای خۆيندکاران

خۆيندکار	نمرەى دريژى بالای	نمرەى ناستى زیرەكى
کاوه	١٧٥	١١٥
شوان	١٧٠	١٢٠
سەريەست	١٨٢	١١٧
گۆفەند	١٦١	١١٩
رەنج	١٦٥	١٢١
رابەر	١٧٧	١١٥
شەمال	١٨٣	١٢١
نوزاد	١٦٦	٩٨
هينمن	١٧٠	١١٣
هەژار	١٨١	١٠٠

ئەوی راستی بێت ئەو شیتوازە وشیتوازەکانیش تریش کە باسمان کردن کەموکورتیەکی هاوبەشیان هەبە ئەویش ئەویە هێچیان پەيوەندى هۆیەتى (العلاقة السببية) نتيوان فاكتەرەکان دیاری ناکەن، واتە نازانین کام فاكتەر هۆیە و کامیان ئەنجامە؟ لەبەر ئەوە باشترین شیتوازی لیکۆلینەوه وتەنها شیتواز بۆ دەست نیشان کردنی پەيوەندى هۆیەتى نتيوان فاكتەرەکان، چ سروشتى بن یان دەروونى یان کۆمەلایەتى، بریتییە لە شیتوازی ئەزمونگەرى.

٧. ئەزمونگەرى (الطريقة التجريبية Experimental method)

لەبەر ئەوەى هێچ کام لەو شیتوازانەى کە ئاماژەمان بۆ کردن، فاكتەرەکان تیاياندا کۆنترۆل ناکرێن، بۆیە ناتوانین پەيوەندى هۆیەتى بدۆزینەوه. لە ئەزموندا، توێژەر دەتوانیت فاكتەرەکان کۆنترۆل بکات وچۆن بیەویت بیان گۆریت. بەو شێوەیە کاریگەرى ئەو فاكتەرى لەسەر فاكتەرىکی تری بۆ ناشکرا دەبێت. با ئەو شیتوازە بە نمونە روون بکەینەوه.

یه کهم ههنگاو له ئه نجام دانی ئه زموون (تجربة) بریتیه له دانانی گریماتیک (فرضیه) که بریتیه له رسته یه که ئاماژه بۆ په یوه ندیکی دیاریکراو نیوان دوو فاکتەر، دیارده، یان زیاتر دهکات. بۆ نمونه گریمان گوئی گرتن له موسیقای کلاسیکی بهرهمی کرێکاران زیاد دهکات.

دوهم ههنگاو بریتیه له تاقی کردنه وهی ئه و گریمانه، واته بزاین راسته یان نا. ئینجا هه لده ستین به دیاریکردنی گۆپاوه کان، یان فاکتەر هکان، که دوو جۆرن:

١. گۆپاوی سه ره به ست (المتغير المستقل Independent Variable) یان گۆپاوی ئه زموونی (المتغير التجريبي Experimental Variable) که بریتیه له وه ره ج وریاکه ره وانهی که توێژه ده ستیان به سه ردا ده گرت وده یان گۆپیت.
٢. گۆپاوی پشت به ست (المتغير التابع أو المعتمد Dependent Variable) که بریتیه له وه ره فتارانهی که پاش به کار هینانی گۆپاوی سه ره به ست ده پورین^١.

له نمونه که ماندا گوئی گرتن له موسیقا گۆپاوی سه ره به ست که توێژه به کاری دینیت بۆ دیاریکردنی کاریگه ری له سه ر بهرهم هینان، واته له سه ر گۆپاوی پشت به ست. ئینجا بۆ ئه وه به ست، توێژه کۆمه لیک کرێکار له کارگه یه که هه لده بزۆریت، به شیوه یه کی هه ره مه کی، وپاشان بۆ دوو گروپ دابه شیان دهکات به مرچیک هه ردوو گروپ له هه مو لایه که وه یه کسان بن. پاشان گۆپاوی سه ره به ست له گه ل گروپیک به کار دینن^٢ که پیتی ده گوتریت گروپی ئه زموونی (المجموعة التجريبية Experimental Group) واته ئه وه گروپه له کاتی کارکردندا گوئی له موسیقای کلاسیکی ده گرن. گروپی دوهم، که پیتی ده گوتریت گروپی کۆنترۆل کراو (المجموعة الضابطة Control Group) گۆپاوی سه ره به ستیان له گه ل به کار ناهیتریت، واته به شیوه ی ناسایی کارده که ن بئ ئه وه ی گوێان له موسیقا بیت. پاش تیپه بوونی ماوه یه که، که توێژه دیاری دهکات، با بلین مانگیک، توێژه بهرهمی هه ردوو گروپ ده پیویت ویه اوردیان دهکات. ئینجا ئه گه ر بهرهمی گروپی ئه زموونی زیاتر بوو، واته ئه وه گروپی که گوێان له موسیقای ده گرت له کاتی کارکردنیاندا، ئه وه مانای وایه که گوئی گرتن له موسیقای کلاسیکی ده بیته هۆی زیاد بوونی بهرهمی کرێکاران.

^١ التحریب فی العلوم السلوكية، ص ٢١.

شيوازه کانی ليکولينه وه

ئوهش مانای وایه گريمانه که مان راست بوو. به لام نه گەر نه نجامه که به پيچه وانه بوو، واته به ره می گروپی نه زمونی که متر بوو له به ره می گروپی کۆنترۆل کراو، ئوه مانای وایه که گوی گرتن له موسیقا ده بیته هژی که م بوونه وهی به ره م. واته گريمانه که مان راست نه بوو. له وانه شه به ره می هه ردوو گروپ به کسان بیته، لهو حاله تدا ده لئین گوی گرتن له موسیقا هیچ کاریگه ری نییه له سه به ره م هینان. ئوهش دیسان مانای وایه که گريمانه که مان راست نه بووه و پيوتیسته چاری پیندا بخشینینه وه.

ئوهی راستی بیته ئه و نمونه یه زۆر ساده و ساکاره و ته نیا به مه به سستی نزیک کردنه وهی بابه ته که باسمان کرد. نه زمونی سایکۆلۆجی زۆر له وه گرانتر و نالۆزتره و ده روونزانه کان چهنده ها مەرج و سنووری هه مه جۆریان بۆ نه نجامدانی نه زمون داناهه بۆ ئوهی ساغ و سه لامه تی نه زمونه که دابین بکریته و په خنه ی لی نه گپریت و نه نجامه که شی مایه ی پشت پئی به ستن بیته. ئه و مه رجانه ش دوو جۆرن: مه رجه کانی سه لامه تی ناوه وه و مه رجه کانی سه لامه تی ده ره وه. له نمونه ی پيشوو نه گەر ئه و دوو جۆره مه رجه له نه زمونه که نه په ته دی، ئه وه له وانه نه نجامی نه زمونه که چه و اشه مان بکات و گريمانه که به راست بزاینن له و کاته ی که چه ته .

خۆت تاقی بکه وه !

۱. زانست چیه؟ نامانجه کانی چین؟
۲. جۆره کانی تیبینی کردن چین وگم و کورتیه کانی چین؟
۳. هه ندیک له و ره خنانه باس بکه که ناراسته ی شیوازی تیرامان کراره.
۴. پیه ره کان ده کرین به دوو جۆر؟ ئه و جۆرانه چین؟
۵. باسی چه شنه کان به دواچوون بکه و لایه نی باشی و خرابی هه ر چه شنیک دیاری بکه.
۶. به نمونه شیوازی ليکولينه وهی په یوه سستی روون بکه وه.
۷. ئه و شته چیه که ته نیا شیوازی نه زمونگه ری پيشکه شی ده کات؟

ههست کردن

ههست بناغه وینچینه ی ژیا نی ده روونیه ویه که م نه لقه یه له زنجیره ی ژیا ن. که س نکۆلی له گرنگی ههست ناکات و بیگومان ژیا نیکی راسته قینه به بی ههست نهسته مه وناپه ته دی.

هه ر له میژه وه وا فیرکراوین که مرۆف ته نها پینچ ههستی هه یه که بریتین له بیخین و بیستن وتام کردن و بۆن کردن و بهرکه وتن (لمس). له وانه شه بیستومانه که ههستی شه شه م یان حه وته میش هه یه، که مه بهست توانا پاراسایکۆلۆجیه کانه. نه وه ی راستی بیست مرۆف خاوه نی یازده ههسته و نه و پینچه ی تازه باسما ن کردن سه ره کین وشه شه که ی تریش نه مانه ن: ههست کردن به گه رمی، ههست کردن به ساردی، ههست کردن به ئازار، ههست کردن به هاوسه نگی، ههست کردن به جولانه وه ی له ش، وههست کردن به پاله په ستۆ. هه ر یه که له وهه ستانه نه ندامی تایبه تی خۆیا ن هه یه که یارمه تی هینانه دی نه وهه ستانه ده کن. باشه مرۆف چۆن ههست ده کات؟

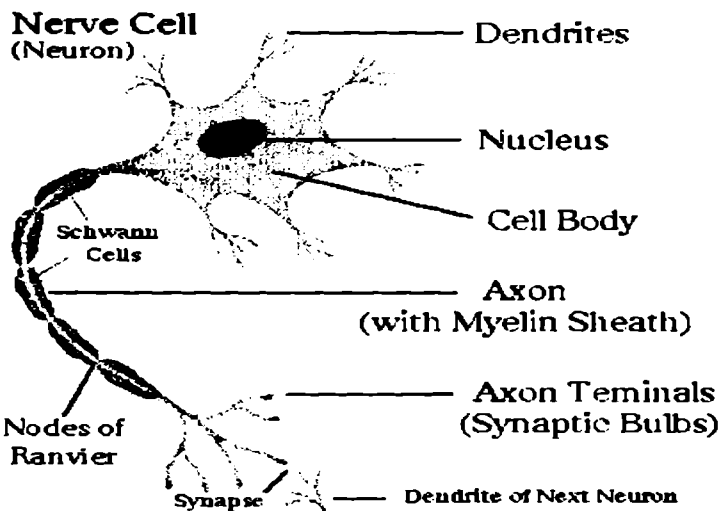
کرداری ههست پتویستی به سی لایه ن هه یه: شته ههست پتیکراوه که، نه ندامی ههست، و میتشک. شته ههست پتیکراوه کان، هه ندیک جار به وریاکه ره وه (منبه) وهه ندیک جاری تریش به روژنه ر (مشر) ناوده برین، چوار چۆن:

- ا. وریاکه ره وه ی کیمیاوی، که به هۆی بۆن وتام کردن ههستیا ن پیده که ی ن.
- ب. وریاکه ره وه ی روناکی، که چاو نه ندامی ههستیه تی.
- ت. وریاکه ره وه ی گه رمی، که نه ندامی ههستی پیسته.
- پ. وریاکه ره وه ی میکانیکی، که نه ندامی ههست پتکردنی له شه به گشتی وچه ند ناوچه یه کی تایبه تی تیایدا.

وریاکه ره وه، بۆ نه وه ی وریاما ن بکاته وه، پتویسته بگاته ناست وپله یه کی دیاریکراو بۆ نه وه ی بتوانیت نه ندامی ههست وریابکاته وه. بۆ نمونه هه ر ده نگیک له رینه وه ی (واته ذبذبه) له ۲۰ که متر بیست له یه که چرکه یه کدا، یان له ۲۰۰۰ له رینه وه له چرکه یه که زیاتر بیست نه وا ههستی سی ناکه ی ن ونا بییستین چونکه نه و چۆره له رینه وه یه ناتوانیت نه ندامی ههست له گوچکه وریابکاته وه. لیره دا چه مکی

دهرمالی ههست، واته: عتبة الإحساس (Sensory threshold) روون ده بېته وه كه بریتى به له كه مترين وزه كه پښوېسته هه ر وریا كه ره وه به كه هه بېت بۆ وریا كرده وهى نه ندامه كانی ههست. هه ر نه ندامېكیش دوو دهرمالی هه به: به كه م دهرمالی به په لا، كه تازه باسمان كرد، و دوو مهیان دهرمالی بالا، كه بریتیه له به رزترین پادهى وزهى وریا كه ره وه كه نه ندامى ههست له وه زیاتر پېتى قه بول ناكریت. ئیستاش با بزانیڼ وریا كه ره وه چۆن كار له نه ندامى ههست دهكات؟

ههسته خانه كان^۱ (واته الخلايا الحسية) به ژماره به كه زۆر له ژیر پېستدا هه ن كه پېیان ده گوتريت: نیورون، كه چه ند شتوه به كه جیواو زى هه به وچه ند ماده به كه كیمیاوى تېدا په وه كه مادهى كۆلین وترشى نه ستیل ومادهى كۆلینزتریس. كاتېك وریا كه ره وه به كه نه و نیورانان ده وروژئیت، نه و مادانه كار له به كتر ده كه ن ووزه به كه كاره باى دروست ده بېت له ناو خانه كه دا. له ماوه به كه زۆر زۆر كورت، نه و وزه كاره بایبه بۆ خانه كه ی تهنیشتى باز ده دات هه تا ده گاته كۆنه ندامى ده مار.

شتوه ۱: وینهى ههسته خانه (نیورون)

^۱ هه ندېك جار ده كرتنه ههستى و جوله یى، وهه ندېك جار دابهش ده كرتن بۆ: نینه ر وهینه رو كه بیته ر.

كۆئەندامى دەمار لە دوو بەشى سەرەكى پێك دێت:

بەكەم: ناوەندە كۆئەندامە دەمار (الجهاز العصبي المركزي) كە لە مێشك و دېرکە پەت پێك دێت.

دووهم: لاكۆئەندامە دەمار (الجهاز العصبي المحيطي أو الطرفي) كە لە سێ بەش پێك دێت: مێشكە دەمارەكان (الأعصاب المحية) و دېرکە دەمارەكان (الأعصاب الشوكية) و كۆئەندامى دەمارى سەرەخۆ.

كۆئەندامى دەمار ئالۆزترین و گەرنگترین كۆئەندامى دەمارى مرقوفە لە بەر ئەرە زانايانى بايۆلۆجيا و فسيۆلۆجيا و دەروونزانی فسيۆلۆجى بايەختى گەرنگان پێداوه و بە پارمەتى پێشكەوتنى تەكتۆلۆجى توانيوانە پەردە لەسەر سروسشتى ئەرە كۆئەندامە لادەن، بەلام هەتا ئىستاش زانياريمان دەربارەى زۆر كەمە، بە تايبەتى چۆنەتى كارکردنى مێشك. لێرەدا بە كورتى باس ئەرە كۆئەندامە زێدە گەرنگە دەكەين.

مێشكى مرقوفە نزىكەى ۱۴ بليۆن نيۆرۆنى تێدايه و بە شتێوه يەكى گەشتى كێشه كەى نزىكەى ۱۴۸۰ گرامە^۲. ئەگەر لە سەرەوه تەماشای مێشكى مرقوفە بكەين، ئەرە شتێوه كەى لە توپىكى لەت كراو يان گوپزێك دەچیت كە هەر لە تێك لە چوار پارچە پێك هاتووه: پارچەى پێشەوه، پارچەى دواوه، پارچەى لاگوچكە و دياره پارچە. مێشك بە چينىكى خۆلە مێشى داپۆشراوه پێى دەلێن توپكى مێشك كە دەورزكى گەرنك لە ئەنجام دانى كرداره عەقلىيه ناست بەرزەكان دەبينیت وەك بێركردنەوه و يادکردنەوه و هتد... توپكى مێشك لە سێ چين پێك هاتووه و هەلە سەتیت بە پاراستنى مێشك. خودى مێشك رەنگى سەپى يە ولە چوار بەش و هەر بە شى كيش لە چەند مليۆن نيۆرۆنى هەستى و جۆلەى و گەيێنەر پێك هاتووه. بۆ نمونە نيۆرۆنەكانى هەستى بينين كە و تۆنەتە پشته وهى مێشك ولە پارچەى دواوهن بەلام ناوچەى جۆلە كە و تۆتە پيش لەتى رۆلاندۆ لە پارچەى پێشەوه، و ناوچەى بيستن دەكەوێتە زير لەتى سليفۆس و ناوچەى تام كردن دەكەوێتە سەرەوهى ئەرە له تە و ناوچەى بۆن كردن دەكەوێتە كۆتايى (پروانه شتێوه ۲).

^۲ ئەرە كيشى مێشكى پياوه لە حالەتى ناسايى، كيشى مێشكى نافرەت ۱۰۰ گرام كەمترە.

شيوه ۲: وينه‌ى ميشكى مرؤف له تەنېشتهوه

۱. ههستی بينين:

گرنگترين ههسته لای مرؤف وزياترين ههسته كه له ژيانى رۆژانه دا به كار دههينریت. باشه ئيمه چۆن شت ده بينين؟ روناكى ده گاته چاو وله رنگای بيليله ده كه ویتە سەر تۆپى چاو، كه له دوو جۆره خانه پىك هاتوو له سەر شيوه‌ى تبول و قوچهك. ههركه ئه و خانانه وريا ده كرتنه وه، به هۆى روناكى، كارلېكردينكى كيمياوى نالۆز روودهات وله شيوه‌ى ده ماره خربه (نبضات عصبية) وله رنگای نيورۆنه كانه وه ده گه نه تاوچه‌ى بينين له ميشكدا.

ئوه‌ى راستى بيت خانه قوچه كه كان ده ورتكى گرنگيان ههيه له بينينى رهنگه كان و جياوازى نيوان رهنگه كان له سى سه رچاوه وه ديت:

ههست کردن

یه که م: رهنگ یان به زمانی ئینگلیزی Hue، که په یوه ندى به دريژى شه پوله کانه وه هه یه .

دووم: بریقه دانه وه، واته توندی وهیژی رهنگ، که شهوش په یوه ندى هه یه به ئور وکه می ژماره ی شه پوله کان.

سینیم: تیژی، واته رهنگ پاکی جا له هه ناستنکی بریقه داری بیته په یوه ندى به تیکه ل بوونی رهنگ کانداه هه یه .

۲. ههستی بون کردن:

له ریگای کونی لووته وه لیثاوی ههوا بوشایی لووت (التحریف الأنفي) بر ده کاته وه . ده مار ههسته به کان، که تاییه ته به بون کردن، له ژوره وهی شه بوشامه دا هه ن ویستراون به (الصلة الدمة) که ده که ویته میشت، به هوی بووی کورت کورت کوتاییان هاتوه . ئینجا شه مووه کورتانه که به هوی غازیکی خاوه ن سیفه تیکی تاییه ته، کاریان تی ده کورت، ههسته ده ماره کان وریا ده که شه وپاشان شه کارلیک کربنه بون میشت ده گوازیته وه .

دوو ببردوز هه ن، که جیاوازی بون لیک ده ده شه وه . یه که که میان له سه ر بناغه یه کی کیمیای دامه زراوه که بپوای وایه بون به ره می شیوه ی ریژ بوونی گه ردیله کانه، واته هه بونیک له ریژ بوونی گه ردیله کانی شیوه یه کی تاییه تی هه یه . نوره م ببردوز بپوای وایه که شه گه ردیلانه به هوی جیاوازی له ریسه وه یان بونی جیاواز به ره م دینن . دیاره شه ببردوزه له سه ر بناغه یه کی فیزیای دامه زراوه .

مروف که تووشی هه لامه ت دیت، وا هه سرت ده کات که توانای بون کردنی لایاز بووه هوی شهوش داپوشرانی به شه کانی ژوره وهی بوشایی لووته به شله، شهوش ده بیته هوی نه گه یشتنی غاز بون ههسته ده ماره کان . ئینجا مروف ههستی بون کردنی لایاز ده بیت، وله به شه وهی په یوه ندى کی به هیژ نیوان بون کردن و تام کردن هه یه، مروف له و حاله ته دا هه سرت ده کات که توانای تام کردنیشی سست ولاواز بووه هه رچه نده شه ندانه کانی تام کردنی ساغ وسه لامه تن .

۳. ههستی تام کردن:

زمان، که ئەندامی تام کردنه، به چه‌نده‌ها خانە‌ی تاییه‌تی دابۆشراوه پێیان ده‌گوتریت خونچه‌کانی تام کردن، به زمانی ئینگلیزی Taste Buds، که به‌هه‌زی کارێکه‌ری ئی مادده‌ له‌گه‌لیان تامی ئه‌و مادده‌یه‌مان پێ ده‌گه‌ینیت.

ناشکرایه مۆڤ تامی شتی شیرین وتال و ترش و سوور (سویر) ده‌کات. وه‌ر یه‌ک له‌و جور تاوانه‌ ناوچه‌یه‌کی نیمچه‌ تاییه‌تی له‌ زماندا هه‌یه. تامی شیرینی زیاتر سه‌ه‌بی زمان ته‌ستی پێ ده‌کات هه‌رچی تالییه‌ کۆتایی زمان هه‌ستیازنه‌ بۆی. تامی ترشی و سووری ئەم لاوه‌ لای زمان زیاتر هه‌ستیان پێ ده‌کات. خونچه‌کانی تام کردن به‌ داوه‌ ده‌مانه‌ به‌ پاسترون که‌ ئه‌وانیش به‌ هه‌سته‌ ده‌مانه‌ به‌ پاری ژماره‌ چه‌وته‌م، بۆیه‌م ده‌مانه‌ که‌ به‌ پنی (تالامۆس) ده‌گه‌نه‌ میتشت.

۴. ههستی به‌رکه‌وتن وه‌ست کردن به‌ پاله‌په‌ستۆ:

له‌به‌ر ئه‌وه‌ی زۆربه‌ی زانایانی فسیۆلۆجیا و سایکۆلۆجیا هه‌ست خۆس به‌ پاله‌په‌ستۆ به‌ به‌شیک یان جورێک له‌ له‌به‌رکه‌وتن داده‌نین، لی‌ره‌دا به‌یه‌که‌وه‌ باسیان ده‌که‌ین.

به‌رکه‌وتن هه‌ستیاریکی زۆر گرنگه‌ به‌ تاییه‌تی لای گیانه‌وه‌ره‌ تاکه‌ خانە‌یه‌کان ولای مۆفیش رۆلێکی گرنگ ده‌گێریت له‌ کرداری خۆگۆنجاندن له‌ گه‌ل سروشتدا. کۆتایی ده‌ماره‌ به‌ په‌للاکان و په‌گه‌کانی مووی پێست و خانە‌کانی مسته‌ر^۲ ته‌رکی وه‌رگرتنی یووژنه‌ره‌ پێستیه‌کانیان پێ سپێردراوه. به‌ هه‌زی ئه‌وه‌ هه‌ستیاره‌ ده‌توانین خاسیه‌تی ئه‌و شته‌ بزانی که‌ به‌ر پێست ده‌که‌ویت، بێ ئه‌وه‌ی ببینین، وه‌ک نه‌رمی و زیری وه‌تد... به‌لکو ئه‌و هه‌سته‌ له‌ جیگای تاریک ولای نابینه‌کان جیگای بینین ده‌گرێته‌وه‌ و زۆر جاریش ئه‌و ئه‌وه‌ هه‌سته‌ پێکه‌وه‌ ده‌که‌ونه‌ کار و زیاتر ده‌ووبه‌رمان پێ ده‌ناسین.

۵. ههست کردن به‌ نازار:

هه‌ر یووژنه‌ریک ته‌گه‌ر له‌ په‌له‌ و شێوه‌ی ئاسایی خۆی به‌هێزتر بوو ئه‌وا تووشی نازار و نیشمان ده‌کات و کانیک بزێوه‌ و په‌له‌ی ئاسایی خۆی ده‌گه‌رێته‌وه‌، ئه‌را نازاره‌که‌

^۲ زانای ئەلمانی جورج مسته‌ر له‌ سالی ۱۸۵۲ ئه‌و جوره‌ خانە‌ی بۆزیه‌وه‌.

ههست کردن

ورده ورده کهم دهبیتوه ونامیتیت. ئوه سهبارت به نازاری پیست که له گه ل نازاری ناوهوه جیاوازه. نازاری ناوهوهی لهش له ئه نجامی گرز بوونهوه ودریز بوونهوهی ماسولکهکان یان گرز بوونهوهی خوینهنه رهکان پهیدا دهبن. بق نمونه سهرئیشه نه نجامی کزبوونهوهی خوینه له خوینهنه رهکانی ناو میشک له کاتی گرز بوونهوهیان.

زانایانی فسیؤلوجیا لهو باوه په دان که ئو ده ماره خانانهی که کهوتونه ته کوتایی ده ماره به په لاکان نازار وئیش، له شیوهی ده ماره بارگه، وه رده گن که ده گاته برکه پهت وله ویشوهه رووده کاته میشک وکژنه ندامی ده ماری سه ربه خق به هه ردوو به شبه وه: سمبتاوی پاراسمبتاوی، که ده ورئیکی گرنگ لهو جزره ههست کردنه ده گزیت. له نواییدا ئه و بارگه ده ماره ده گاته توئیکلی میشک به زانابان وای بوئی ده جن که میشک به هه موو به شهکانی ده ور ده بینیت له ههست کردن به نازار.

٦. ههست کردن به گه رمی وساردی:

بیتگومان ئه و شتانهی ده ور به رمان له پله یه کی گه رمی گوزراودان. به هزی کوتاییهکانی ده ماره به په لاکان ههست به گه رمی وساردی ده که بن. وادیاره خانهکانی روفینی^٤، که کهوتونه ته ژیر پیست به قولایی ١٠/٣ ملیمه تره، رولئیکی سه رهکی له ههست کردن به گه رمی ده بینن. خانهکانی کراوس، که کهوتونه ته ژیر پیست به قولایی ١٠٠/١٧ ملیمه تره، ده ورئیکی گرنگ له گواستنه وهی ههست کردن به ساردی ده بینن^٥. به لام ئه وهی راستی بیت ئه و لئیکولینه وانیه که له و نواییه دا نه نجام دراوین گومانیان خسته سه ره سه له ی تاییه ته ندی خانهکانی روفینی و کراوس سه بارهت به گواستنه وهی گه رمی وساردی^٦.

هه موومان ده زانین که پله ی گه رمی ئاسایی له شی مروف ٢٧ پله ی سه دییه، واته مروف له و پله یه دا ههست به گه رمی وساردی ناکات له بهر ئه وه پیتی ده لئین پله ی سفری ده روونی. ئینجا هه ر کاتیک پله ی گه رمی ئه و وریاکه ره وه ی بهر پیست

^٤ زانای ئیتالی ئه نجلیق روفینی سالی ١٨٩٨ ئه و جزره خانه ی دوزیه وه.

^٥ علم النفس الفسیولوجی، د. عمر محمد جریین، ط ١، ١٩٧٥، الجمعية العلمية الملكية، الأردن.

^٦ علم النفس الفسیولوجی، د. عزت سید اسماعیل، ط ٢، ١٩٨٢، الكويت.

دهکه ویت که له پلهی گهرمی لهش زیاتر بیت ئهوا ههست به گهرمی دهکهین وهه پیچه وانهش ههست به ساردی دهکهین چونکه پلهی گهرمی وریاکه ره وه له هی لهش نزمتره وگهرمی لهش ده مژیت.

۷. ههست کردن به جووله:

مروّف زۆربهی کات له جووله و بزوتنه وه دایه وه ههست به جوولهی لهشی خۆی دهکات به هۆی ئهوا ماسولکه تهشیانهی که له ناو ماسولکه پهیکه ریهکان و جومگهکاندا ههین. خانهکانی (گۆلجی و یاسینی^۷) یارمهتی ههتانه دی ئهوا ههست کردنه دههین. ماسولکه تهشی، که گرنگترین نهنامه له ههست کردن به جووله، له سی دهماره ریشال پیک دیت، دهویان ههسته دهمارن ویهکیان جوله دهماره. بهکیک له ههسته دهماره ریشالهکان ئه رکی گواستنه وهی زانباریه ههستییهکانه بۆ ناوچهی ههست کردن به جووله له میشکدا. سهبارهت به جولانه وهی لهش، ههسته دهماره ریشالهکهی تر زانباریه ههستییهکان بۆ دپکه پهت دهگوازیتته وه وله ویتشه وه بۆ میشکۆله بۆ نهجامدانی په رچه کردارتکی جوولهی که به شیۆه یهکی ههست پینه کراو روودهات.

۸. ههست کردن به هاوسهنگی:

مروّفی ناسایی جوولهی لهشی له ژیر کۆنترۆلی میشکی دایه به لام مروّفی نهخۆش و عهقل نه ساغ جولانه وهی لهشی له ژیر دهسهلاتی میشکی نهماوه. ئهوا دیارده بهه پیایوی سهرخۆش وههی نۆشیش دهگریته وه که ناتوانیت جولانه وهی لهشی کۆنترۆل وهاوسهنگ بکات.

هاوسهنگی جووله و بزوتنه وه له لای مروّف به هۆی جۆگه له کهوانه ییهکان، که دهکه ونه ناو گوپچکهی ناوه وه، و میشک دیته دی. ئهوا جۆگه لانه جۆره شله یهکیان تیدایه که پره له ههسته مووی بچوک وه چهند دهماره ریشالیکه وه بهسترون که ئهوانیش به میشکه وه بهسترون. له کاتی جولانه وهی لهش، ئهوا شله یهش دهجولیتته وه وههسته مووهکان دهجولین وله نهجامدا کرداری کیمیاوی له ناو

^۷ زانای نیتالی فیلیپۆ باسینی ئهوا جۆره خانه یه ی سالی ۱۸۲۰ نۆزیه وه.

ههست کردن

دهماره ریشاله کان دروست ده بیټ وله شتویه دهماره فرمان ده گاته میټشک، ئینجا مرؤف ده توانیټ جولانه وهی له شی هاوسه ننگ بکات.

۹. ههستی بیستن:

دهنگ، له لایه نی فیزیایدا، بریتی به له چه ند شه پۆلیکی دوا به دوا ی به ک که له نهجامی جیاوازی پالنه په ستوی هه وادا په یدا ده بیټ. دهنگ له شتویه شه پۆلی فیزیای ده گاته گوټچکه وه ناو جوگه که ی تیده په ریټ په رده ی گوټ ده له ریټته وه. په رده ی گوټش به سی ئیسقانی بچوک به نده که بریتین له چه کوش وناوزه نگی ودهزگا. به له رینه وهی په رده ی گوټچکه ئو ئیسقانا نه ش ده رده وه. شایه نه باسه ئو ئیسقانا نه به لوولپچ به ستراوز، که گرنگترین ده گاته له نه جامدانی کرداری بیستن وجودا کردنه وهی دهنگه کان. نوولپچ په له شه جموی بچوک بچوک که به هژی له رینه وهی سی ئیسقانه که، ئه وانیش ده له رنه وه وده بنه هژی دروست بوونی کارلیک کردنی کیمیاوی له ناو ده ماری بیستن که ئه ویش بۆ ناوچه ی بیستن له میټشکا ده یگوارزته وه له شتویه دهماره فرمان. دوو بیردۆزه نه بۆ تهفسیر کردنی چۆنیه تی جودا کردنه وهی دهنگی به رز و نزم. به ککه میان پتی ده گوتریټ بیردۆزی دووباره بوونه وه و دووه میان بیردۆزی جینگایه. نهجامی لیکۆلینه وه کانی فون باکسن پشتی بیردۆزی دوومی گرت که ده لیت په رده ی بنکه یی له لوولپچ به پتی به رزی ونزمی دهنگ شوینی جیاوازی ده له ریته وه، واته ئو شه پۆلانه ی دووباره بوونه وه یان به رزه، واته دهنگی تیژ وه که دهنگی ئافرهت، له نزیک په نجه ره ی هیلکه ی، که ده که ویتته سه په رده ی بنکه یی، ده گانه به رزترین ئاست پاشان ون ده بن. به لام ئو شه پۆلانه ی که دووباره بوونه وه یان نزمه، وه که دهنگی پیاو، له دووری ئو په نجه ره یه ده گانه به رزترین ئاست وپاشان ون ده بن.

هه رچه نده له مه وپیش به جودا باسی ههسته کانمان کرد، به لام ئه وهی راستی بیټ کرداری ههست کردن به شتویه یه کی گشتی و تیکرایی پوو ده دات. واته زۆریه ی ههستیاره کان له هه مان کاتدا وریاده بنه وه نه وه که هه ر یه که به ته نیا. تو که ئیستا ئه و کتیبه ده خوینیتته وه، وه نه بی ته نیا ههستی بینینت له کار بیټ به لکو

ههستهكانى تروش كاردهكەن، تو دەنگ دەببستیت وههست بهساردى يان گەرمى
هسوینهكەت دەكەیت وهتد.. كهواته زۆریه ههستیارهكانت وریان نهك تهنیا
ههستی بینین، بهلام لهگەل ئەوهشدا بیرت لای ئەو شتانهیه كه بهر چاوت دەكهون
وههولن دەدهیت تییان دهگەیت. مێشكى مرقوف توانای ئەوهی ههیه كه له
سهرجهمی ئەو وریاكهروهوانهی كاری تی دەكەن وهلامی ههندیکیان بداتهوه و
ههندیكى تریان فرامۆش بكات، ئەوهش به هۆی كردارتك كه له بواری دهروونزانی
پیتی دهگوتریت ناگاداری..

خۆت تاقي بکهوه؟

۱. ئەو مهرجانه چين كه پتيويسته ههين بۆ ئەوهی ههست به
شتيک بکهیت؟
۲. خانه قووچهکهکان چ پۆلێکیان ههیه له کرداری بینین؟
۳. ئەو خانانه چين كه یارمهتیمان دهدهن ههست به گەرمی
وساردی بکهین؟
۴. چۆن ههستی هاوسهنگی وجووله لای مرقوف دیتهدی؟
۵. ئەو بپردۆزانه چين كه تهفسیر دیاردەى جوداکردنهوهی
دهنگهکان دهکەن؟

ناگاداری

پیتاسه‌ی ناگاداری:

میلفن مارکس ده‌لایت: "ناگاداری چه‌مکتبی فره‌وانه، مانای هوش پوونیه، Clarity of Consciousness، مانای ناماده‌بوونی زینده‌وه‌ره بق (ترکین) کردن له‌سه‌ر هه‌ستیک یان لایه‌نیکي نه‌و هه‌سته وله‌وانه‌یه مانای له بیژینگ دانی نیرداروه هه‌ستیه‌کان بدات، وه‌یان مانای توانای بزوتنه‌وه وجولانه‌وه بیت که کرداری وه‌لامدانه‌وه یان به‌رتک (به‌رچه‌کردار) ناسان ده‌کات"^۱. به پتی مون وه‌اوریکانی، ناگاداری بریتی له ناماده‌بوون بق زانین یان پیش زانین یان پیش بینین، که له‌سه‌ر بناغی: شاره‌زویی تاکه‌کس ویا‌انه‌ره‌کانی له‌لایه‌ک و سروشتی وریاکه‌ره‌وه‌که له‌لایه‌کی دیکه‌وه دامه‌زراوه^۲.

زور جار ناگاداری وا پیتاسه ده‌کرتت که بریتیبه له‌وه‌ی که شتیک بخه‌یته ناو چه‌قی نه‌ست (شعور) یان هوش (وعی) وه‌و شتانه‌ی که مرؤف ناگای لیتیان نییه که‌وتونه‌ته په‌راویزی هوش. واته له‌وکاته‌ی تو که نه‌و کتیه ده‌خوینیته‌وه، وشه چاپکراوه‌کانی سه‌ر کاغز ده‌که‌ونه چه‌قی هوشت وده‌نگ وبتون وگه‌رمی وه‌تد... ده‌که‌ونه په‌راویزی هوش. وه نه‌گه‌ر له روانگه‌یه‌کی سایکوفسیؤلوجیه‌وه پیتاسه‌ی ناگاداری بکه‌ین ده‌توانین بلتین که بریتیبه له‌کوکردنه‌وه‌ی زوری‌یه‌ی وزه که هرؤکیمیاویه‌کانی می‌شک له ناوچه‌یه‌کی دیاریکراو تیایدا، نینجا چ ناوچه‌ی هه‌ست کردن بیت یان ناوچه‌ی کرداره ده‌روونی وعه‌قلیبه بالاکان. نه‌وه‌ش یارمه‌تی مرؤف ده‌دات که به شیوه‌یه‌کی وردتر وچاکتر نه‌و وریاکه‌ره‌وانه بناسیت که که‌وتونه‌ته ناو بواری نه‌و ناوچه‌یه‌ی بیتوانیت به شیوه‌یه‌کی راست وورد مامه‌له‌یان له‌گه‌لدا بکات، واته وه‌لامیان بداته‌وه.

چه‌شنه‌کانی ناگاداری:

له روانگه‌ی ویستی مرؤفه‌وه، ده‌توانین ناگاداری بکه‌ین به دوو چه‌شن:

^۱ Marx, Melvin H., *Introduction to Psychology*. New York: Macmillan P.C., ۱۹۷۶, p. ۱۳۸.

^۲ Munn et al., *Introduction to Psychology*. New Delhi: Oxford & IBH Pu. Co, ۱۹۶۶.

۱. ئاگادارى ويستراو: كاتىك مرۆف دەپەويت ئاگادارى ورياكەرەۋەيەكى ديارىكرىكراۋ بېت، بۇ ھەر مەبەستىك، ئەۋەش چ بىرىتى بېت لە ورد بوونەۋە لە تابلۇبەكى ھونەرى يان خویندەنەۋەى كىتېبىك ۋەتد...، ئەۋ جۆر ئاگادارىە ويستراۋە. ئەۋ چەشەنە ئاگادارىە مرۆف ماندوو دەكەت چۈنكە پىئويىستى بە وزە وتوانايەكى تايبەتەى ھەيە، ھەر لەبەر ئەۋەيە كە ھەست بە ماندوو بوون دەكەيت پاش تەۋاۋ بوونى موحازەرەيەكى بەپېز وسەرنچ راکىش. ھەر ئەۋ ھۆيەشە ۋا لە مندالان دەكەت كە نەتوانن بۇ ماۋەيەكى زۆر ئاگادارى ورياكەرەۋەيەك بېن.

۲. ئاگادارى نەويستراۋ: لەۋ كاتەى كە ورياكەرەۋەيەك لە ناست ۋەپلەى سروشتى يان ئاسايى خۆى زىاتر دەبېت، ئەۋا سەرنجى مرۆف كىش دەكەت بۆ لاي خۆى، ۋاتە ئەۋ جۆرە ئاگادارىە لەژىر كۆنترۆلى مرۆف بەدەرە. بۇ نمونە ئەگەر لەكاتى خویندەنەۋەى ئەۋ كىتېبە قىژەى ئافرەتېك بېيىستىت، ئەۋا بەبىۋىست ۋەمەبەست، ئەۋ دەنگە سەرنج رادەكىشېت ۋئاگادارى دەبېت. بە شىۋەيەكى گىشتى ئەۋ جۆرە ئاگادارىە ماۋەيەكى زۆر ناخايەنېت ۋكورت تەمەنە.

دەتوانېن باسى چەشنىكى تىرى ئاگادارى بىكەين كە پىئويىستى بە تۋانا ۋوزەيەكى زۆر نىيە ۋگواستەنەۋەى ئاگادارى لە ورياكەرەۋەيەك بۆ ورياكەرەۋەيەكى تر ئاسانە، كە دەتوانرېت پىتى بگورتېت ئاگادارى سروشتى يان ئاسايى. لە راستىيدا ئىمە زۆرەي كاتمان بەۋ جۆرە ئاگادارىە بەسەر دەبەين ۋەك بېنىنى كەسان ۋشت ۋمەك لە بازاردا. ئەۋ جۆرە ئاگادارىە، كە سادەترىن شىۋەيە، نىزىكە لە دياردەى ھەست كىردن ۋمرۆف ناتوانىت بە ھۆيەۋە لايەنە ھورد ۋشاردراۋەكانى ورياكەرەۋەكە بدۆزىتەۋە.

پەيۋەندى نىۋان ئاگادارى ۋتېبىنى كىردن ۋەك پەيۋەندى گىشتە بە بەش، ۋاتە دەتوانېن بلىن تېبىنى بەشېكە لە ئاگادارى، بە تايبەتەى ئەۋ ئاگادارىيەى كە پىشت بە بېنىن دەبەستىت، بۇ نمونە دەلېن تېبىنى ئەۋ شتە بىكە ۋنالېن تېبىنى ئەۋ دەنگە بىكە. لە راستىيدا ۋشەى (تېبىنى) لە دوۋ برگە پىك ھاتوۋە: (تى) ۋ (بىنى) ۋاتە بېنىن دەۋرىكى سەرەكى دەگىرېت لەۋ كىردارە بەلام نەك بېنىنىكى ئاسايى بەلكو بېنىنىكى ورد ۋپوون.

ھۆيەكانى ئاگادارى:

ھۆي چىيە كە ئىمە ئاگادارى ورياكەرەوھىەك دەبىن بەلام ورياكەرەوھىەكانى تر
فەرامۆش دەكەين؟ بە كورتى، ھەر ورياكەرەوھىەك لامان گرنگ وبەھادار بىتت ئەوا
بايەخى پى دەدەين وئاگادارى دەبىن وپىچەوانەى ئەوھش پاستە.

دىارە دوو جۆر ھۆھەن كە يەكەمىان تايبەتە بە سروسىتى ورياكەرەوھىەكە، واتە
مەوزوعىيە، ودوھمىان بە بارى دەروونى وعەقلى مرقۇشەوہ بەندە (واتە زاتىيە)،
بەلام جودا كىردنەوھى ئەو ھۆيانە ئەستەمە بۆيە لىرەدا بە گىشتى باسيان دەكەين:

۱. نوپىتى: ھەرچەند ورياكەرەوھ نامۆ وتازە ونوئى بىتت، ياخود بۆ يەكەم جار
ھەستى پى بکەين، سەرنج راکىشەرتەر دەبىت وپىچەوانەش پاستە. بۆ نمونە
كابرايەكى نامۆى نەناسراو لە كۆلانەكەتان بسووپىتتەوہ زىاتر سەرنج
رادەكىشىت لەو مندالەى كۆلان كە لەوانەيە دەيەھا جار بىنيوتە، يان كە سەر
لە كىتبخانەيەك بەدەيت كىتپە كۆنەكان سەرنج راناكىشىن بەلگو بە پەلە
چاويكىان پىدا دەخشىنىت بەلام ئەگەر كىتپىكى تازە ھاتبىت ئەوا يەكسەر
چاوت لەسەرى دەوھستىت وسەرنج رادەكىشىت، ونومەى تىرىش زۆر ھەن
لە زىانى پۆزانەماندا.

۲. ھىز: ئەگەر ورياكەرەوھ لە ئاست وپلەى ئاسايى خۆى بەھىزتر بوو، ئەوا
سەرنجمان رادەكىشىت وئاگادارمان دەكاتەوہ. بۆ نمونە ئەگەر لە كىتبخانەى
گىشتى خەرىكى خويىندەوہ بىت ودووكەس لە نىكت بە دەنگىكى نزم قسە
بکەن، لەوانەيە ئاگادار نەبىت بەلام ئەگەر يەكىكىان دەنگى لە پلەى ئاسايى
زىاتر بەرز كىردەوہ، ئەوا بىگومان ئاگادار دەبىتەوہ وبۆ ماوہيەك چاوت لەسەر
كىتپەكە لا دەدەيت..

۳. دووبارە بوونەوہ: دووبارە بوونەوھى ورياكەرەوھىەك لەوانەيە سەرنجى مرقۇش
رابكىشىت ولەوانەشە بىزارى بكات وجىاوازيەكى رىژەيى ھەيە لە نىوان ئەو
دوو حالەتدا. واتە لەوانەيە دووبارە بوونەوہ لە پلە وئاست ورا دەيەك سەرنج
راكىشەر وئاگادار كەرەوہ بىت بەلام ئەگەر بەردەوام بوو ئەوا دەبىتە مايەى
بىزار بوون. بۆ نمونە ئەگەر بە شەو تەنھا جارىك گويت لە دەنگىكى ناناىسى

بىت، ۋەك كەۋتتى بەردىك، لەۋانە يە ئەۋ دەنگە سەرنجىت رانە كىشىت، بە لام
كە دووبارە سىبارە بۆۋە، ئىنجا ئاگادار دەبىتەۋە.

خۆت تاقى بگەۋە!

۱. ئاگادارى چۆن پىناسە دەكرىت؟
۲. چەشەكانى ئاگادارى چىن؟
۳. ئەۋ مۆيانە چىن كە ۋامان لىدەكەن ئاگادارى ۋرىياكە رەۋە يەكى
دىارىكراۋ بىبىن؟

زائین

که گورانیټیک چ له ژینگه‌ی دهره‌وه بیان ناوه‌وه مان یوو ده‌دات، ئه‌وا هه‌ستی پئی ده‌که‌ین. به‌لام ئه‌و هه‌ست کردنه‌ خۆی له خۆی هیچ سوودیکی نییه‌ ئه‌گه‌ر تو‌ئای ئه‌وه‌مان نه‌بیت که لیکبیده‌ینه‌وه. لیکدانه‌وه‌ی هه‌سته‌کان بریتی له زائین که به‌ شتویه‌کی گشتی له دوا‌ی هه‌ست کردن دیت. هه‌رچهنده‌ جو‌ره زائینیټ هه‌یه‌ که یوو ده‌دات بی ئه‌وه‌ی به‌ هه‌ستدا تپه‌پریت که پیتی ده‌گوتریت: زائین سه‌ره‌وه‌ی هه‌ست (الادراك فوق الحسی)، وه‌ک دایکیټ (ده‌زائیت) که کوره‌که‌ی بیان که‌که‌ی، که له شارژیکی تر ده‌ژییټ، نه‌خۆش که‌وتوه، بی ئه‌وه‌ی که‌س ئه‌و هه‌اله‌ی به‌ دایکه‌که‌ه‌ یاندبیت. دیاره‌ ئه‌و جو‌ره دیارده‌یه‌ ده‌که‌وتنه‌ ١٠٠٠ شتویه‌ی پاراسایکۆلۆجی ویا‌به‌تی ئیمه‌ نییه‌ لیره‌دا.

لیندا دافیدۆف زائین به‌و شتویه‌ پیناسه‌ ده‌کات که بریتییه‌ له ته‌فسیر کردنی ئه‌و زانیاریانه‌ی له ڕنگای ئه‌ندامه‌کانی هه‌سته‌وه‌ ده‌گه‌نه‌ مێشک، بیان بریتییه‌ له پرۆسه‌ی رێکخستن و ته‌فسیر کردنی دراوه‌ هه‌سته‌یه‌کان (واته‌ المعطیات الحسیه‌)١. واته‌ ئه‌گه‌ر هیلکاریه‌ک بق په‌یوه‌ندی نێوان هه‌ست کردن و ئاگاداری و زائین بکیشین له‌وانه‌یه‌ به‌و شتویه‌ی خواره‌وه‌ بیت:

هه‌ست کردن ⇐ ئاگاداری ⇐ زائین

ئه‌وه‌ی راستی بیت ده‌روونزانه‌کانی سه‌ر به‌ قوتابخانه‌ی گشتاڵت زیاتر له‌ هه‌موو ده‌روونزانه‌کانی تر بایه‌خیان به‌ پرۆسه‌ی زائین دا و بیر بۆ‌چوونه‌کانیان هه‌تا ئیستاش له‌و بواره‌دا وه‌رده‌گیریت و ده‌خوینریت، به‌ تاییه‌تی ماکس فیژته‌ییمه‌ر. پاش ئه‌وه‌ی زانیمان زائین چیه‌، با بپرسین چۆن پرۆسه‌ی زائین یوو ده‌دات؟

بهنه‌ماکانی زائین:

مروّف کۆمه‌له‌ ستراتیژیه‌تیټ که‌ به‌کار دینیټ له‌ کاتی ئه‌نجام دانی پرۆسه‌ی زائین. لیره‌دا باس له‌و جو‌ره زائینه‌ ده‌که‌ین که له‌سه‌ر بناغه‌ی بینین دامه‌زراوه‌ (وانه‌

^١ لیندا ل. دیلوف، مدخل علم النفس، ترجمة: د. سيد الطواب، د. محمود عمر، د. نجيب خزام (نیویورک: دار ماکجروهيل للنشر، ط٤، ١٩٨٣) ص: ٢٤٦.

الإدراك البصري) نهوش له بهر نهوهی نهو جوړه زانينه له لايه گړنگترين سرچاوهی زانينه که مرؤف پشتی پي ده به سستی، وله لايه کی تره وه، زیاترین جوړه که تاقی کردنه وهی زوری له سر نه نجام دراوه و راستی زور دهر باره ی کز کراوه ته وه. له خواره وه به کورتی باسی بنه ماکانی زانین ده که ین.

۱. جیگیری: واته نه گهر له گوشه ودووری وبارودوخی جیاواز ته ماشای شته بیبراوه کان بکه ین، زانینمان بو شیوه وقه باره ورهنگی شته کان وهک خویان ده میتنه وه، واته جیگین وناگورین. که که سیک لیمان دوور ده که ویتنه وه، ویتنه ی نهو که سه له سر توری چا بچوک ده بیتنه وه، به لام نیمه ده زانین که نهو که سه بچوک نه بوته وه وقه باره که ی وهک خویه تی.

۲. شیوه وزه مینه: هیچ شیوه یه که به یی زه مینه دهرک ناکریت، نه گهر شیوه له زه مینه که ی جودا بکه ینه وه یان بیانکه ین به یه که، نهوا ناتوانین په ی پی بیه ین. به پای دافیدوف، نهو جوړه توانایه زگماکه وله ژینگه وه فیری نه بووین. بو نمونه بپوانه شیوه ۴ و ۵. ده کری شیوه ۴ وهک مەرکانیک یان دوو پروی به رامبر به یه که دهرک بکه ین. نهوش به نده به وهی نیمه کام به ش به شیوه وکام به ش به زه مینه داده نیتین. له راستیدا چاومان به نوره شیوه وزه مینه که نالوگور ده کات. له شیوه ی پینچ ده توانین شیوه ی پیره ژنیک به دی بکه ین یان شیوه ی کچنکی گهنج، به نده به وهی کامیان شیوه یه وکامیان زه مینه.

شيوه ۴: شيوه‌ی مەركان دەبينت يان شيوه‌ی دوو بووی بەرامبەر يەكتەر؟

شيوه ۵: وینه‌ی پیره‌ژنيك دەبينت يان كچيكي گەنج؟

۳. ريكخستن: ريكخستنی وریاکەرەوه دەرەکیەکان لەریگای چەند بنەمایەك

دیتەدی، گرنگترینیان ئەمانەى خوارەوهن:

أ. لیکچوون: واتە ئەو شتانەى كە لە شيوه یان رەنگ لەیەك دەچن ئەوا

مرۆفە وەك یەكەیهك پەیان پەى دەبات. بۆ نمونە ئەو شیوانەى خوارەوه

وەك ستونیک لە چوارگوشە وستونیک لە بازنە دەرك دەكرین نەك وەك

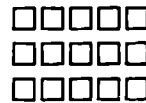
پیزنك لە چوارگوشە و بازنە.

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

شيوه ۲: ئەو شیوانەى خوارەوه وەك چەند ستونیک دەرك دەكرین نەك وەك چەند

ریزنك.

ب. نزيكى: ئو شتانهى كه له لايهنى كات يان شوين له يهك نزيكن، وهك يهك يهكه دهرك دهكرين. بۆ نمونه ئو شتيوهى خوارهوه له بهر ئه وهى چوارگوشه كاني (أ) به شتيوه يهكى ئاسويى له يهكترى نزيكن وهك ريز دهركيان دهكەين، به لام شتيوهى (ب) وهك سى ستوون دهرك دهكەين چونكه چوارگوشه كان به شتيوه يهكى ستوونى له يهك نزيكن.

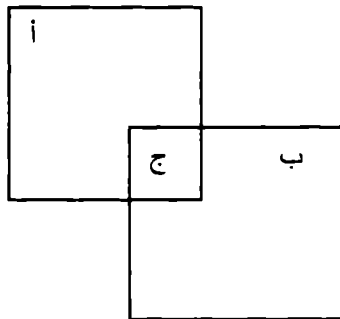

ب

ا

شيوه 4: سى ريز چوارگوشه و سى ستوونى چوارگوشه.

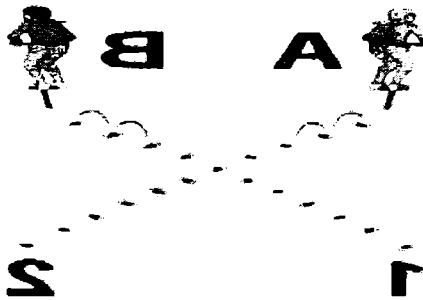
ج. هاوشتيوهى: واته ئيمه ههول دهدهين هاوشتيوهى له شتهكان بهدى بکهين. بۆ نمونه: ئو شتيوهى خوارهوه وهك دوو چوارگوشه (أ و ب) دهرك دهكرين نهك وهك دوو سى شتيوهى جودا (واته شتيوهى أ به سى چوارگوشهى ج، وشتيوهى ب به سى چوارگوشهى ج، وچوارگوشهى ج به تهنها).

شيوه 5: دوو چوارگوشه دهبينيت يان سى شتيوهى جودا؟

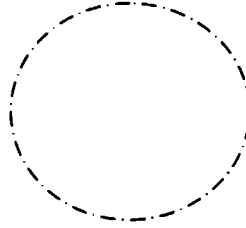
زانين

د. بېرده وامي: له کاتي بېنيني شته کان، نيمه هولو دده دین بېرده وامي بېدی بکېن بۆ نمونه نه گېر ته ماشای شپوه ٦ بکېن، واده زانين که نه و منداله لای لای خالی A په له خالی ژماره ٢ دهستی بې یاری کردووه و منداله که لای خالی B له خالی ژماره ١ دهستی پیکردووه، واته نيمه واده زانين که هر دوو منداله که له سر په ک هیل بېرده وام بوون، هر چه نده دوو نيمه که منداله که لای خالی A له خالی ١ دهستی بې یاری کردبیت و مندالی لای خالی B له خالی ٢ دهستی پیکردبیت وله ناوه راستدا ناراسته یان گوربیت؟

شپوه ٦: نه و دوو منداله له چ خالیکره دهستان بې یاری کردووه؟

ه. داخستن: واته نيمه که وریاکه روه په کی ناته واده بېنين، هولو دده دین که ناته و او په کی ته و او بکېن. بۆ نمونه زقر جار روو دده دات که له کاتي خویندنه ووه په کم جار هست به هله لای چاپ ناکه یان چونکه میشکمان له په کم جاردا هله که راست ده کاتوه، پاشان نه گېر به وردتر تبیینی بکېن نه و هله که ده بېنين. هر ووه له کاتي بېنينی وینه هولو دده دین بوشایه کان پر بکېنه ووه، یان وینه که دابخه یان، بۆ نه ووهی وینه په کی ته و او بېنين، ته ماشای شپوه ٧ بکې. نه و شپوه واه دکه یان که شپوهی بازنه په ویه لام له راستیدا بوشایي نیتوان هیله که هیه به لام میشکی مرؤف بوشایه کان پر ده کاتوه و شپوه که وه بازنه ده بېنیت نه ک وه کومه له هیلیکی کورت و کومه له خالیک.

شيوه ۷: کومه له هيلنکی کورت وکومه له خالتيک يان بازنه يه ک ده بينيت؟

ئو هوکارانه ی کار له زانين ده کهن:

هرچه نده نيمه به شيوه يه کی گشتی دهرک به شته کان ده کهين به و شيوه يه ی که له واقعدا هه ن، کومه ليک هوکار هه ن که وا ده کهن زانيني شته کانمان لا بگوپرديت. له خواره وه باسی هه نديک له و فاکتوره گرنگانه ده کهين^۲:

۱. ناشنا بوون: مه به ست له و فاکتوره ئو ه يه که نيمه به شيوه يه کی ناسانرو خيرتر دهرک به و شتانه ده کهين که پييان ناشناین نه ک ئو شتانه ی که تازه ن. بۆ نمونه چونکه نيمه ناشاناین به و کل وپه لانه ی که له ماله کانمان هه ن، به ناسانی ده ياندوزينه وه، به لام له مالی خه لکی تر دوزينه وه ی که ل وپه ل گرانه ره وکاتيکی زياتر ده وئ. له يه کتيک له تاقیکردنه وه کان داوا له کومه ليک مندا ل کرا که ويته ی دره مه ميک بکه ن، ئو مندالانه ی له چيني ده وله مه ند هاتبوون به شيوه يه کی چاکتر ويته که يان کرد له و مندالانه ی که له چيني هه ژاردا هاتبوون، واته ويته که ی منداله ده وله مه نده کان نزیکتر بوون له واقع وئو ويته ی که منداله هه ژاره کان کيشابوويان بۆ هه مان دره مه گه وره تر بوو. نه وه ش ده توانریت به فاکتوره ی ناشنا بوون ليک بدريته وه. واته چونکه منداله ده وله مه نده کان ناشناترين به پاره، به تواناترين له کيشانی ويته يه کی نزیک له واقع بۆ ئو پاره يه.

۲. ساده ی وناشکرايی: واته ئو وريا که ره وانته ی که چه ند خاسيه تیکی تايبه تيان هه يه وه ک ناشکرايی وساده ی وله يه ک نزیکي، ناسانتر ده رکيان پسي ده کريت

^۲ برونه: علم النفس المعرفي، د. رافع النصير الزغلول ود. عماد عبد الرحيم الزغلول، دار الشروق:

نه‌گەر به‌راورد بکړين به وړياکه‌روه نادياره‌کان. بڼ نمونه: ناسانتر نه‌نجامي ۱۰-۵- ده‌دؤزينه‌وه له نه‌نجامي ۱۱۰۰-۵۵۰، چونکه يه‌که‌ميان ساده‌يه وناشکرايه به‌لام دوه‌ميان نادياره وزه‌حمه‌ته وپټويستی به کات وه‌ولټيکی زياتر هه‌يه.

۲. چاوه‌پرواني: نه‌و شته‌ي مرؤف چاوه‌پرواني ده‌کات کار له چؤنيه‌تي ده‌رک کردنی شته‌کاني ده‌کات. واته نه‌گەر تو چاوه‌پرواني هاوپړه‌کت بکه‌پت له ژورټيک، نه‌وا هر جارټيک ده‌گای ژوره‌که ده‌کرتي‌وه واده‌زانيت نه‌وه هاوپړه‌که‌ته، که له‌وانه‌شه نه‌و نه‌بيټ!

۴. پالنه‌ر: پټويستی وپالنه‌ره‌کاني مرؤف کار له چؤنيه‌تي ده‌رک کردنی ده‌ورپه‌رمان ده‌کن. واته ني‌مه زؤد له وړياکه‌روه وپووداوه‌کان به شي‌وه‌يه‌کي وا ليکده‌ده‌ينه‌وه که له‌گل پټويستی‌ه‌کانمان بگونجټت. بڼ نمونه نه‌و که‌سه‌ي برسي بيټ، نه‌وا نه‌گەر بؤنيکی ناديار بکات نه‌وا واده‌زانيت بؤني خواردنه، يان نه‌گەر شي‌وه‌يه‌کي يان وي‌نه‌يه‌کي ناديارى پي نيشان بدرټت، وا ده‌زانيت نه‌وه وي‌نه‌ي خواردنه!

۵. حاله‌تي نينفي‌عالي: نه‌و حاله‌ته نينفي‌عاليانه‌ي که مرؤف تووشيان ديټ، وه‌ک دل‌ه‌راوکی وټووره‌يي وترس وخم وخؤشى وهتد... کار له پرؤسه‌ي زانين ده‌کن. شتيکی ناشکرايه کاتيک که ټووره‌ ده‌بين نه‌وا ه‌ول ده‌ده‌ين شته‌کاني ده‌ورپه‌رمان، بڼ نمونه قسه‌ي هاوپړه‌ک، به شي‌وه‌يه‌کي جياواز ليکبده‌ينه‌وه. له‌وانه‌يه بزه‌ي سه‌ر ليټوي به‌رامبه‌ر له کاتي حاله‌تي ده‌روون ناراميمان به شتيکی باش ليکده‌ده‌ينه‌وه به‌لام ه‌مان بزه به شي‌وه‌يه‌کي خراب ليکده‌ده‌ينه‌وه، وه‌ک نيشاره‌تيک بؤ گالته پيکردين، نه‌گەر حاله‌تي ټووره‌بوون داين.

۶. پيشه: دياره که‌سيک که پيشه‌يه‌کي دياريکراو ده‌کات، ناسانتر ده‌بيټ به‌و وړياکه‌روه‌وانه‌ي که په‌يوه‌نديان به پيشه‌که‌ي هه‌يه. نه‌گەر گوټت له ده‌نگيک بيټ له مه‌کينه‌ي ټوټومبيله‌که‌ت، له‌وانه‌يه هؤيه‌که‌ي نه‌زانيت، به‌لام نه‌گەر فيته‌ريکی باش بيټ، نه‌وا بيگومان ده‌زانيت نه‌و ده‌نگه هؤيه‌که‌ي چييه؟

۷. به‌ها: ئو به‌ها ويروباوه‌رانه‌ي كه هه‌مانه كار له پرۆسه‌ي ده‌رك پيكردي شته‌كان ده‌كهن. واته له كاتي ليكدانه‌وه‌ي شته‌كان يان رووداوه‌كان له ده‌وربهرمان، هه‌ول ده‌ده‌ين به شيوه‌يه‌كي وه‌ها ليكيان بده‌ينه‌وه كه له‌گه‌ل به‌ها ويروباوه‌ره‌كاني پيشترمان ريك بن ويگونجيتن. بۆ نمونه ئه‌گه‌ر له رۆزي مردنيكي پياويكي چيني باران بياريت، ئه‌وا خه‌لك ده‌لئين ئه‌و پياوه پياويكي چاك بووه. واته ديارده‌ي باران بارين وا ليكده‌ده‌نه‌وه كه بيته به‌لگه له‌سه‌ر چاكي باباي مردوو.

۸. ئاره‌زوو: مروف حه‌ز ده‌كات شته‌كان ده‌رك بكات به شيوه‌يه‌ك كه له‌گه‌ل ئاره‌زوو وجه‌زه‌كان بگونجيت ئه‌وه‌ش ديارده‌ي لايه‌ني (تحين) روون ده‌كاته‌وه. بۆ نمونه ئه‌گه‌ر ئيمه كه سيكمان خووش بويت، ئه‌وا زۆربه‌ي جار لايه‌نه خراپه‌كاني ئه‌و كه سه نابينين به‌لام ئه‌گه‌ر رقمان له كه سيك بيته‌وه، به پيچه‌وانه‌وه، هيچ لايه‌نيكي باشي تيادا نابيين و ئه‌گه‌ر بشييبين و دانسي پيدا بئين ئه‌وا يان به كه مي ده‌زائين ويان ده‌لئين ئيشه‌كه باش بوو به‌لام نيته و نيازي كابر خراپ بوو!

۹. ناستي ئاگاداري: ئه‌گه‌ر ناستي ئاگاداريان به‌رز بيت، ئه‌وا شته‌كان باشت ده‌رك پنده‌كه‌ين و پيچه‌وانه‌ش راسته. ئه‌گه‌ر فيرخواز ئاگاداري قسه ماموستا بيت، ئه‌وا چاكر ده‌زانيت ماموستا چي ده‌لئت له‌و فيرخوازه كه خه‌ريكي قسه كردنه له‌گه‌ل براده‌ره‌كه‌ي يان دالفه‌ي ليداوه وله ده‌رياي خه‌يال نوقم بووه!

خۆت تاقى بگه‌وه!

۱. چۆن دافيدۆف پرۆسه‌ي زائين پيئاسه ده‌كات؟
۲. بنه‌ماكاني زائين چين؟
۳. ريكخستني ورياكه‌روه ده‌ره‌كيبه‌كان له‌سه‌ر چهند بنه‌مايه‌ك دپته دي. ئه‌و بنه‌مايانه چين؟
۴. ئه‌و فاكته‌رانه چين كه كار له پرۆسه‌ي زائين ده‌كهن؟

به بیرهاتنه وه وله بیرچوون

دیاره ئه و شتانهی که له ژبانی پۆژانه ماندا تووشیان دێین هه ندیکیان له بیرمان ده مینن وه ندیکی تریان له بیرده کهین. گرنگی به بیرهاتنه وه له وه دایه که بناغهی پرۆسهی فیزیوونه واته ئه گه ر ئیمه توانای به بیرهاتنه وه مان نه بیته، ئه و توانای فیزیوونی هیچ شتیگمان نابیت. له وه به شه یه که مجار باسی پرۆسهی به بیرهاتنه وه ده کهین وپاشانیش دێینه سه ر باسی له بیرچوونه وه.

به بیرهاتنه وه

به بیرهاتنه وه بریتییه له زنجیره کرداریکی عه قلی که په یوه ندی به هه لگرتن و دووباره هینانه وهی زانیاری هه یه ، یاخود ئه و پرۆسه عه قلییه یه که هه لده ستیت به تو مارکردن وه لگرتن وهینانه وهی بیره وه ری چ له شیوهی زانیاری، یان بیروکه، یان ره رفتار، یان ئاره زوو بیته. هه روه ها ده توانریت "به بیرهاتنه وه به گشت پرۆسه مه عرفیه کان دابنریت که به وه رگرتنی زانیاری ده ست پیده کات وه هه ما بو دانان وه لگرتن تیده په ریت وه پرۆسهی گه رانه وهی زانیاره که له کاتی پتویستدا کوتایی دیت"^۱.

بیردۆزه کانی به بیرهاتنه وه

ده کری ئه و بیردۆزانهی که هه ول ده دن چۆنیه تی به بیرهاتنه وه لیکبده نه وه بو دوو کۆمه له دابه ش بکرتن: بیردۆزه فسیۆلۆجیه کان و بیردۆزه مه عرفیه کان.

یه که م: بیردۆزه فسیۆلۆجیه کان

ئه و جۆره بیردۆزانه جه خت له سه ر رۆلی میتشک و مادهی کیمیاوی ناو خانه کان ده که ن. دیاره ئه و جۆره بیردۆزانه پاش پیتشکه وتنی ته کنۆلۆجی ئامیره کانی پشکنینی میتشک هاتنه کایه وه. ئه و جۆره بیردۆزانه، هه رچه نده له ژیریه ک چه تر دانراون، جیاوازیان له گه ل به کتر هه یه. له خواره وه ژۆر به کورتی باسی چه ند بیردۆزکی گرنگی فسیۆلۆجی ده کهین.

^۱ عدنان یوسف العنوم، علم النفس المعرفي: النظرية والتطبيق (عمان: دار المسيرة، ۲۰۰۴) ص: ۱۱۸.

۱. بیردۆزی ته شریعی: به پیسی ئه و بیردۆزه، جینگیربوون ومانه وه ی بیره وه ریه کان له میشک ده بیته هۆی هینانه کایه وه ی چه ند گۆرانیکی ته شریعی و یونیدی، واته گۆران له خودی دوست بوون و پیکهاته ی کۆتایی نیۆرۆنه کان (ده ماره خانه کان)، یان له تۆپه کانی کۆنه ندامی ده مار. ئه و کرداره ش به چه ند ریگیه ک ئه نجام ده دریت:

- له ریگی زیادبوونی گری تۆپه کان له لایه ن ژماره یان یان قه باره یان.
- له ریگی گۆرانی پیکهاته ی کیمیای و ئه و گری تۆرانه .

ئه وه ش له وانیه بیته هۆی زیاد بوونی توانای ئه و تۆرانه بۆ وروژاندن و ئاسان کردنی تیپه ریینی ده ماره ئیشاره ته کان، ئه وه ش به ش به حالی خۆی ده بیته هۆی ئاسانی ئه کتیف کردنی ئه و ریگا ده ماره تاییه تیانه ی که هه لده ستن به گواستنه وه ی ئیشاره ته کانی به بیرهاتنه وه ی ئه و بیرۆکانه ی که به و ریگیه دا ده گوازیته وه .

۲. بیردۆزی بازنه ی ده ماره خانه Neuron Circuits Theory

به پیسی ئه و بیردۆزه ئه و کاریگه ریانه ی که له ئه نجامی وروژاندنی ئه ندامانی هه ست پهیدا ده بن، شیوه یه ک له لیدانی ده ماری (واته نبضات عصبیه) به رهه م دیتن له ده ماره بازنه کان، که له چه ند ده ماره خانه یه ک پیکهاتوه . ده ماره بازنه کان ئه و شیوه لیدانه ده ماریه بۆ ماوه یه کی دریز هه لده گرن وهه رکاتیک ئه و ده ماره بازنانه وروژینران به هۆی وریاکه ره وه یه ک که په یوه ندی هه بیته به و بیرۆکه یه ی که هه لگراوه، ئه و چالاکی ئه و ده ماره بازنانه زیاد ده بیته تا ده گاته ناوچه کانی توپکی میشک و ده گاته ئاستی به ئاگابوون (وعی) و به و جۆره که سه که ئه و بیرۆکه یه ی دیته وه یاد.

۳. بیردۆزی کیمیای و

بیره وه ریه کان، به پیسی ئه و بیردۆزه، له کۆنه ندامی ده مار هه لده گیرین له شیوه ی گۆرانی زینده کیمیای و ناو ده ماره خانه کان. ترشی رایبۆی ناوکی Ribonucleic Acid یان به کورتی RNA هه لده ستیت به هه لگرتنی بیره وه ریه تاییه تیانه کان له سه ر شیوه ی کۆدی کیمیای و تیایدا یان له و ماده پروتینیانه ی که به رهه میان دیتیت.

به بیرهاتنه وه وله بیرچوون

چهندهها شه زموون له سههه كرمی پان ومشك شه نجامدرا بق پالپشتی كردن له وه
بیردۆزه.^۱

۴. بیردۆزی بۆشایی نیوان ده ماره خانه كان Synapses Theory

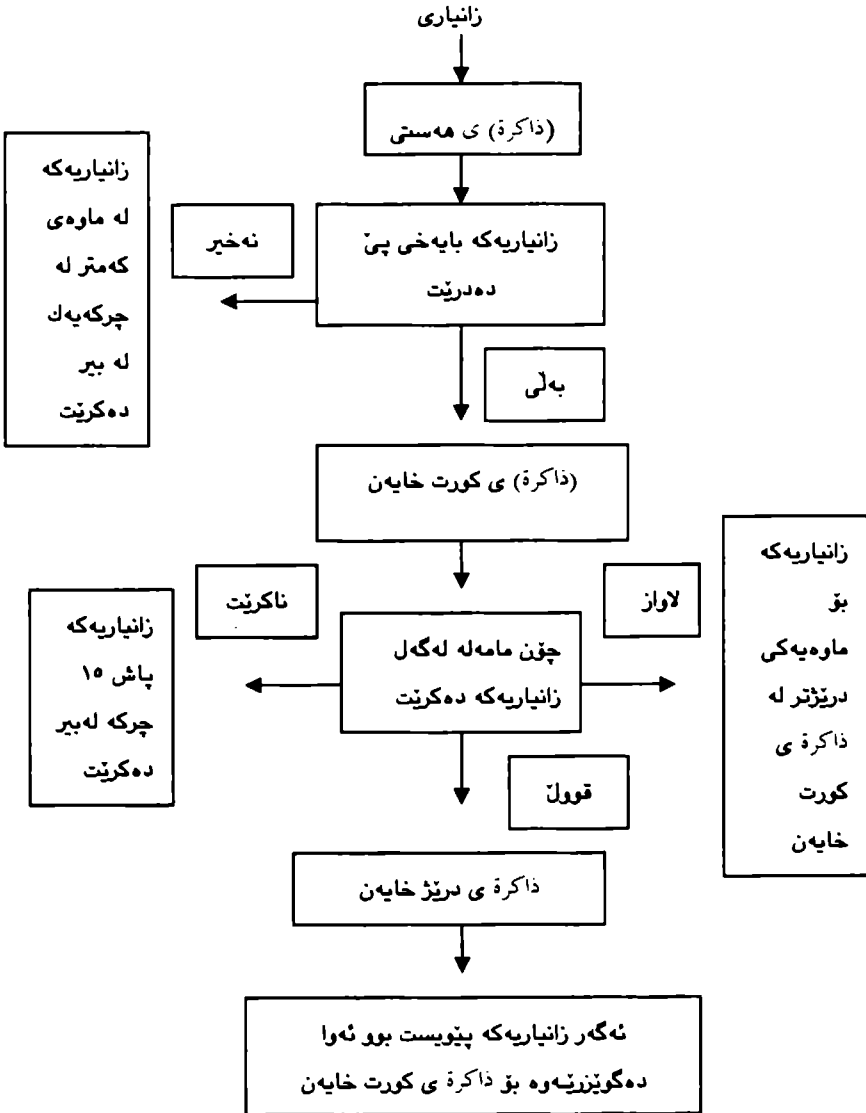
باوترین بیردۆز له بواری به بیرهاتنه وه نامازه بق شه وه دهكات كه پرۆسهی
هه لگرتن، واته هه لگرتنی بیره وه ره كه كان، له وه بۆشاییه زۆر بچوكانه شه نجام
ده دریت كه ده كه ونه نیوان ده ماره خانه كان یان نیۆرۆنه كان كه پنیان ده گوتریت
Synapses، چونكه ده ماره خانه كان به یه كتر نه به ستراون به لكو بۆشاییه کی زۆر
بچووك، كه بیگومان به چاو نابینریت، له نیوانیاندا هه یه. شه گورانه كیمیاویانهی
كه له وه بۆشاییه پوو ده دن ریگا ده دات كه ته زووی كاهرۆكیمیاوی له
ده ماره خانه یه كه وه بق ده ماره خانه یه کی تر بگوازیتته وه. كه واته شه وه بۆشاییه
رۆلی سوچی كاره با ده بینن وه ندیك له زانایان وای بق ده چن كه بۆشایی نیوان
ده ماره خانه كان شه جیگایه بیت كه زانیاری تیدا هه لده گیریت به هوی ریگادان یان
ریگا كرتن له ته زووی كاهرۆكیمیاوی، شه وه ش وهك چۆنیه تی هه لگرتنی زانیاریه له
ناو كۆمپیوتهردا.

نووه م: بیردۆزه مه عریفیه كان

شه بیردۆزانه ته ماشای به بیرهاتنه وه ده كه ن وهك چه مك، یان دروستكراویکی
گریمانی، واته ئیمه واده ده نین (گریمان) كه شتیك یان كرداریك هه یه هه رچه نده
هه سستی پی ناکریت، وهك چه مکی فیریوون وپالنه ر وپیركردنه وه به بیرهاتنه وه.
چه ند مۆدیلتك پشینیاركراون بق لیكدانه وهی پرۆسهی به بیرهاتنه وه له روانگی
مه عریفیه وه وهك مۆدیلتی شه تكنسن وشفرین، ومۆدیلتی ۆف ونۆرمان، ومۆدیلتی
شه لیس و ورانگتن ومۆدیلتی برۆدیبتنت وهتد... لیته دا ته نها باسی مۆدیلتی شه تكنسن
وشفرین ده كه یین كه یه كیكه له مۆدیله به ناویانگه كان له بواری به بیرهاتنه وه.

^۱ Hetherington, *Introduction to Psychology for medical students*, Pp. ۶۳-
۶۴.

شێوه ۸: مۆدیلی ئەتکنسن وشفرین بۆ به بیرهاتنه وه

مۆدیلی ئەتکنسن وشفرین

له شهسته کانی سه ده ی رابردوو، ئەتکنسن وشفرین مۆدیلیکیان پیشنیار کرد بۆ لیکدانه وه ی چۆنیه تی روودانی پرۆسه ی به بیرهاتنه وه . به پێی ئه و مۆدیله ، له

به بیرماتنه وه وله بیرچوون

به که م ههنگاودا زانیاری دهگاته (ذاکره) هستی ئینجا نهگه ره شه و زانیاریه بایه خی پی نه درا، واته گرنگ نه بوو لای که سه که، شه و له ماوه ی که متر له چرکه یه که بیرده کریت. به لام نهگه ره که سه که بایه خی به زانیاریه که دا شه و شه و زانیاریه دهگواریتته وه بو (ذاکره) ی کورت خایه ن. چۆنیه تی مامه له کردن له گه ل شه و زانیاریه چاره نووسی دیاری دهکات، ئینجا نهگه ره که سه که مامه له ی له گه ل شه و زانیاریه نه کرد شه و پاش ۱۵ چرکه له (ذاکره) کورت خایه ن نامینیت. نهگه ره که سه که مامه له یه کی لاوازی له گه ل زانیاریه که کرد شه و زانیاریه که بو ماوه یه کی دریزتر ده مینیتته وه وپاشان له بیرده کریت. به لام نهگه ره شه و زانیاریه مامه له یه کی قوولی له گه ل کرا شه و دهگویزیتته وه بو (ذاکره) دریز خایه ن. شه و پرۆسه یه له شیوه ی خواره وه روون کراوه ته وه.

۱. ذاکره ی هستی Sensory Memory

نهگه ره هه شتیک به ره هستی مروف بکه ویت، شه و شته بو ماوه یه کی زور کورت له ذاکره ی هستیدا ده مینیتته وه شه و ماده یه ی که له و جوره ذاکره ده مینیتته وه وه وینه ی شتیکه له میشک پاش بینینی شه و شته. ئینجا نهگه ره مروف بایه خی به و شته یان زانیاریه نه دا شه و پاش که متر له چرکه یه که شه و شته یان زانیاریه له بیر ده چیت. به لام نهگه ره مروف بایه خی پیدا شه و شه و زانیاریه دهگویزیتته وه بو ذاکره ی کورت خایه ن.

۲. ذاکره کورت خایه ن Short-term Memory

شه و جوره ذاکره یه به چه قی هوشیاری داده نریت و به پتی بوچوونی شه تکنسن وشفرین، شه و ذاکره یه هه لده ستیت به هه لگرتنی گشت شه و زانیاری و بیرۆکه وشاره زایانه ی که مروف ناگای لیبانه له کاتیک دیاریکراودا، به لام ته نه ا بیرکی دیاریکراو له زانیاریه کان تیایدا ده مینیتته وه بو ماوه یه کی کورت (نزیکه ی ۱۵ چرکه) وه ندیک جار شه و زانیاریه له وانه شه بو ماوه ی نیوکاتر میزش بعینیتته وه. شه و ی راستی بیت مانه وه شه و زانیاریه بو ماوه ی چه ند خوله کیک له ریگی دووباره کردنه وه ی زانیاریه که ده بیت. بو نمونه که ژماره ی ته له فونی هاوړتیه که ورده گرین چه ند جاریک دووباره ی ده که ینه وه هه تا نمره که لیده ده ی پاش ته و او

بوونی ته له فۆنه که، نه و ژماره به مان له بیر ده چیت نه گهر له جیگایه کدا نه ی نووسین.

نه و جۆره ذاکره یه، وێرای هه لگرتنی زانیاری، پۆلی راپه پینه ریشی هه یه که نه ویش بریتیه له گواستنه وه ی زانیاری بۆ ذاکره ی درێژ خایه ن.

۲. ذاکره ی درێژ خایه ن Long-term Memory

نه گهر زانیاری له ذاکره ی کورت خایه ن نه گوێزایه وه بۆ ذاکره ی درێژ خایه ن نه وایه له بیرده کزیت، به لام بۆ نه وه ی زانیاری بگوێزیته وه بۆ ذاکره ی درێژ خایه ن پتویسته مامه له یه کی قوولی له گه لدا بکرت نه وه ش له پنگای به کاره ینانی شیوازه کانی له به رکردن ومانادان به و زانیاریه وه ستنه وه ی به و زانیاریانه ی که پیتشر له ذاکره ی درێژ خایه ن هه لگراون. جیگای ناماژه پسی کردنه که په یوه ندیه کی به رده وام له نیوان ذاکره ی درێژ خایه ن و ذاکره ی کورت خایه ندا هه یه، واته چۆن ده توانریت زانیاری له ذاکره ی کورت خایه ن بۆ ذاکره ی درێژ خایه ن بگوێزیته وه نه وه هاش ده توانریت زانیاری له ذاکره ی درێژ خایه نه وه بگوێزیته وه بۆ ذاکره ی کورت خایه ن.

ذاکره ی درێژ خایه ن هه لده ستیت به هه لگرتنی واتا و بپروژه کان بۆ چه ند پۆژیک، چه ند مانگیک، وچه ند سالتیک به لکو زانیاری به درێژی ته مه نی مرۆف تیایدا ده مینیته وه. هه روه ها گه ران به دوا ی وه لام له ذاکره ی درێژ خایه ندا کاریک ئاسانه وه خیرایی نه نجام ده دریت، نه گهر نه و زانیاریه ی به دوا ی ده گه رین چه ند جاریک پیتشر به کارمان هینا بیت، نه گهر نا پرۆسه ی گه ران کاریک زه حمه ت وه ستم ده بیت وله وانیه نه و زانیاریه ی به دوا ی ده گه رین هه رگیز نه یدۆزینه وه.

شتیرن بترگ ناماژه بۆ نه وه ده کات که چه ند مۆدیلیکی تر پیتشینار کران وه ک نه لته رنه تیف بۆ مۆدیه که ی نه تکنسن وشیفیرین وه ک مۆدیلی چوارچیه ی ئاسه کانی پرۆسینسکردن، که له لایه ن کرایک ولۆکه ارت پیتشینار کرا، که بروای به بوونی سی جۆر ذاکره نییه به لکو هه لگرتن له سه ر ئاستی جیاوازا نه نجام ده دریت، مۆدیلی ذاکره شیکه ر که له لایه ن ئالان بادیلی پیتشینار کرا وتیایدا ذاکره ی کورت خایه ن وه شیک له ذاکره ی درێژ خایه نی له ژیر یه ک به ش کۆکرده وه که ناوی لینا

به بیرهاتنه وه وله بیرچوون

ذاکرة ی شیشکەر، ومۆدیلی ذاکرة ی فره سیستم که ئیندل تولفینگ پیشکەشی کرد که تیایدا ذاکرة بۆ سۆ جۆر دابهش دهکات: ذاکرة ی سیمانتیکی و ذاکرة ی رووداو و ذاکرة ی کرداری^۲. هەرچهنده فیرخوازی سایکۆکۆچی پیویسته به قوولی بچیته ناو نهو مۆدیلانه، له و کتیبه تنیا ناماژه یه کی خیرامان بۆ کرد. کتیبه که ی شتیرنبریگ به تیروته سه لی باسی نهو مۆدیلانه دهکات بۆ نهوه ی ههز بکات زیاتر ده رباره یان بزانیته.

نهو فاکته رانه ی کار له به بیرهاتنه وه ده که ن

به بیرهاتنه وه، وه ک پرۆسه یه کی عه قلی، کۆمه لیک فاکته ر کاری تیده که ن. گرنگترین نهو فاکته رانه نه مانه ی خواره وه ن:

۱. ته مه ن: لیکۆلینه وه کان ناماژه بۆ نه وه ده که ن که توانای به بیرهاتنه وه به شیوه یه کی خیرا گه شه ده کات له نیوان ته مه نی ده تا بیست سالیدا ونه و توانای ده گاته به رزترین ناستی له ته مه نی بیست سالیدا. پاشان به ره به ره توانای به بیرهاتنه وه لاواز ده بیته به تاییه تی له ته مه نی پیریدا واته پاش ۶۰ سالیدا که توانای ذاکرة ی کورت خایه ن له گواستنه وه ی زانیاری نووی بۆ ذاکرة ی درێژ خایه ن لاواز ده بیته هەرچهنده توانای ذاکرة ی درێژ خایه ن تاراده یه ک وه کو خۆی ده مینیتته وه. بۆ نمونه له وانه یه که سیکه ته مه ن ۶۰ یان ۷۰ سالی بیره وه ری چل په نجا سالن پیش ئیستای بیته وه یاد به لام له وانه یه به زه حمه ت ناوی نه وه کانی بیته وه یاد. هەر بۆیه شه توانای فیریوون له و ته مه نه زۆر لاواز ده بیته کوردیش تیبینی نه وه ی کردوه وگوتویه تی به و که سه ی که بیه ویت به پیری فیری شتیکی نووی بیته: به پیری دیتته به ره هه ویری! به لام مه سه له ی لاواز بوونی توانای به بیرهاتنه وه بهنده به سروشتی زانیاری وپیشه ی مروف.

۲. سروشتی زانیاری: نهو زانیاریانه ی که مانادارن ناسانتر له به رده کترین و دینه وه یاد له و زانیاریانه ی که بۆ مانان، بۆ نمونه هاتنه وه یادی په ندیک ناسانتره له هاتنه وه یادی کۆمه له وشه یه کی بۆ مانا، وه ره وه ها به بیرهاتنه وه ی زانیاری ریک و پیک ناسانتره له به بیرهاتنه وه ی زانیاری ناریک و پیک.

^۲ Sternberg, R. (۲۰۰۳). *Cognitive Psychology*, Pp. ۱۵۸-۱۶۵.

۳. شیوازی فیزیوون: ئه وه شیوازه ی به کارده هینریت له فیزیوونی یان هه لگرتنی زانیاریه که کار ده کاته سهه چۆنیه تی ئه وه زانیاریه دیته وه یادمان. ئه وه شیوازه وه به نده به سروشتی زانیاریه که له لایه ک وئاستی خویندن له لایه کی تره وه. بۆ نمونه هه ندیک که س ئه گه ر زانیاری به شیوازی گشتی (یان کلسی) فیزیبن، ئه وه وه زانیاریه یان به ئاسانتر دیته وه یادبان وه ندیک که سی تر به پێچه وانه.

۴. جیوازی تاکه که سی: ئه وه که سانه ی که خاوه ن ئاستیکی زیره کی به رز وپالته ریکی به هین بۆ فیزیوون، چاکتر وئاسانتر فیزی زانیاری ده بن له وه که سانه ی که ئاستی زیره کیان نزمه یان پالته ری فیزیوونیان سسته. ئه وه فیرخوازه ی که زوو فیر ده بیت، زووتر زیاتر ئه وه شتانه ی که فیزی بووه دیته وه یادی ئه گه ر به راوردی بکه ین به وه که سه ی که دره نگ فیر ده بیت.

۵. ره گه ز (نیر ومی): هه رچه ند ئه نجامی لیکۆلینه وه کان له وه بواره دا له یه ک جیوازن، به لام وادیاره که کچان له پرۆسه ی هه لگرتن وه یئانه وه یادی زانیاریه زمانه وانیه کان له کوربان چالاکترن. کورانیئش چالاکترن له هه لگرتن وه یئانه وه یادی ئه وه زانیاریانه ی که په یوه ندیان به بیرکاری ومیکانیک هه یه.

له بیرچوون

ئه زریجاوی به وه شیوه ی خواره وه پێناسه ی له بیرچوون ده کات:
"ئه توانینیکی سروشتی به بیرهاتنه وه ی ئه وه زانیاریانه ی یان کارامه جو له بیانه ی که فیرخواز پێشتر فیزیان بووه، ئه وه نه توانینه له وانه یه گشتی بیت یان تاییه تی، به رده وام بیت یان کاتی"^۴.

هه رچه نده زۆریه ی **حەتکە جەمەت ئەسەر لایەنە زیان بەخشە کە ی دەکەن**، ئه وه ی راستی بیت له بیرچوون چه ند لایه نیکی سه ه **ئەزەری حەتکە** وه لامی پرسیاریک له کاتی **خاتەر** له بیرچوونه وه، غه م وپه ژاره ک. له بیر نه که ین ناتوانین فیزی وه لامی

^۴فاضل الأزرینجاوی، أسس علم النفس التربوي، ص: ۱۱۴.

بیردۆزه کانی له بیرچوون

یه کام ده روونزان که به شیوه یه کی زانستی دیراسته تی له بیرچوونه وه ی کرد، هیزمان ئیئینکهاوس بوو له ئەلمانیا که چه ماوه ی له بیرچوونه وه ی داهینا. به لام نه وه ی زیاتر ده روونزانه کان بایه خی پتیده دن نه وه یه که ئیتمه له بهرچی شتمان یان زانیاریمان له بیرده چیتته وه. بۆ نه وه مه به سته چه ند بیردۆزتک پتیشنیار کران ولیره دا به کورتی باسی دوو له م بیردۆزانه ده که یین که بریتین له بیردۆزی تیکه لاویوون (Interference) و بیردۆزی داخوران (Decay).

۱. بیردۆزی داخوران یان بیردۆزی به کارنه مینان (Disuse): کۆنترین بۆچوون هۆی له بیرچوونه وه ده که پرنیتته وه بۆ پرۆسه ی سست بوون به هۆی کات به سهرچوون، به مانایه کی تر: تپه پوونی کات هۆی له بیرچوونه وه یه. به پنی نه وه بۆچوونه نه و کایرگه ریانه ی که له نه نجامی فیزیووندا له توئکی میشکدا دروست بوون به تپه پوونی کات سست ولاواز ده بن. نه وه ی راستی بیت نه وه بۆچوونه ره خنه ی لیکتیا چونکه چه ند کارامه یه ک هه ن که به تپه پوونی کات له بیرناچنه وه وه ک لیکتوپینی ماشین یان مه له کردن. تو نه گه ر فیزی مه له کردن بوویت و بۆ جه یه کی دریش مه له ت نه کرد بیت نه وه نابیتته هۆی نه وه ی مه له کردنت له بیربیتته وه هه ره ها لیکتوپینی ماشین به مه مان شیوه. نه وه ش مانای وایه که فاکته رتکی تر هه یه بچگه له کات که ده بیتته هۆی له بیرچوونه وه.

۲. بیردۆزی تیکه لبوون: نه وه بۆچوونه جه خت له سه ر نه وه رووداوانه ده کات که ده که نه نیوان فیزیوون وله بیرچوون، واته نه وه رووداوانه ی که پاش فیزیوون دینه کایه وه رۆلئیکی گرنگیان هه یه له دیارده ی له بیرچوون. نه وه ی راستی بیت تیکه لبوونیش ده کرتته دوو جۆر: تیکه لبوونی پاشتر وتیکه لاویوونی پتیشتر.

• تیکه لبوونی پاشتر (Retroactive interference) نه نجامی روودانی چالاکیه که پاش فیزیوونی زانیاریه ک وپیش نه وه ی داوامان لیبکرتت نه وه زانیاریه بهیتینه وه یادمان. بۆ نمونه نه گه ر پارچه هۆنراوه یه کی نالی له بهر بکه یت ویه کسه ر له دوا ی نه وه پارچه هۆنراوه یه کی حاجی قادر له بهر بکه یت، وپاشان داوات لیبکرتت که پارچه هۆنراوه که ی نالی بلتیتته وه، ئیحتیعالی زۆره که له بیرت چوویتته وه.

• هرچی تیکه لَبوونی پِیشتره (Proactive interference) کاتیک رووده دات که هه ندیک زانیاری پِیشکهش ده کَرین پِیش پِیشکهش کردنی ئه و زانیاریانه ی که ده مانه وی فِیران ببین^۵. بۆ نمونه نه گهر هه ندیک ژماره ت پِی نیشان بده ن به لام داوات لی نه کَریت ویه کسه ر کۆمه له ژماریه کت پِی نیشان بدریت وداوات لی بکَریت که له به ریان بکهیت، ئه و ئیحه تالی زۆره که ئه و ژمارانه ت نایه ته وه یاد به باشی چونکه ژماره کانی پِیشتر له گه لیان تیکه ل بوون.

به پِیی ئه و بیردۆزه له وانه هه ندیک ماده ی تر تیکه ل بِن له گه ل ئه و ماده یه ی که ده مانه ویت فِیری ببین، جا ئه و تیکه ل بوونه چ پِیش پرۆسه ی فِیریوون بیت چ دوا ی ئه و پرۆسه یه بیت. ئینجا ذاکره ی درێژ خایه ن سه رقالی ئه و زانیاریانه ده بیت که مه به ستمان نیه فِیران ببین وه و نئوانه دا ئه و زانیاریانه ی که ده مانویت فِیران ببین ناتوانری بگو یزین وه بۆ ذاکره ی درێژ خایه ن بۆیه پاش ماوه یه کی کورت له بیرمان ده چیت وه.

ئه منسیا ونیمۆنسیا

ئه منسیا (یان ئه منسیا) (Amnesia) که به زمانی عه ره بی پِیی ده گو تریت: فقدان الذاکره، بریتیه له په ککه وتنی ذاکره به شتیه یه کی نا ئاسایی. ئه مه ش چه ند جو ریکه هیه:

جو ری یه که م: ئه منسیای پاشه کی (Retrograde Amnesia) که بریتیه له په ککه وتنی ذاکره له هینانه وه یادی هه ندیک زانیاری پاش بوودانی تراومه یه ک یان بووداو یکی ترسناک.

جو ری دوهم: ئه منسیای شیرخو ری (Infantile Amnesia) که بریتیه له به بیرنه هاتنه وه ی ئه و بووداوانه ی که له قوناغی ژیا نی شیرخو ریماندا (واته پِیش ته مه نی س سالی) تووشیان هاتوین.

^۵ Sternberg, R. (۲۰۰۳). *Cognitive Psychology*, p. ۱۹۴.

جۆزی سییه م: نه منیشیای پشه کی (Anterograde Amnesia) که بریتیه له بهیرنه هاتنه وه ی نه و شتانه ی که پاش رووداو یکی ترسناک روویانداوه و ته نیا نه و شتانه ی به بیردیتنه وه که پیش نه و رووداوه فیریان بووه وه لیگرتوون له ذاکره^۱.

نیمونیشیا (یان نیمونیشیا) (Mnemonisia) که پیچه وانه ی نه منیشیایه، نه و که سه ی تووشی نه و حاله ته بووبیت نه و ده بیتته خاوه ن ذاکره یه کی له پاره به دره به هیز که ده توانیت هه رشتیکی بوویت به بیریه بیتته وه. به لکو هه ندیک جار خاوه ن نه و حاله ته نایه ویت هه ندیک شتی بیتته وه یاد، به لام نه و شتانه هه ر دینه وه یادی نه و هه ش ده بیتته مایه ی بیزار بوون و ناره هه تی. به ناوبانگترین حاله ت هه ی نه و پیاوه بوو که ده روونزانی روسی نه لکسانده ر لوریا دیراسه ی کرد له شه سته کانی سه ده ی رابردو.

خۆت تاقی بکه وه!

۱. به بیرهاتنه وه چۆن پیناسه ده کړیت؟ ده توانیت به کورتی باسی دوو له بیردۆزه فسیؤلۆجیه کان بکه یه که ته فسیر به بیرهاتنه وه ده که ن؟
۲. ده توانیت باسی مۆدیله که ی نه تکنسن و شیفیرین بکه یه له بواری به بیرهاتنه وه؟
۳. نه و فاکته رانه چین که کار له پرۆسه ی به بیرهاتنه وه ده که ن؟
۴. له بیرچوون چیه؟ به ناوبانگترین دوو بیردۆز که ته فسیری نه و لپارده نه روونیه ده که ن چین؟
۵. جیاوازی نیوان نه منیشیا و نیمونیشیا چیه؟

^۱ سه رچاوه ی پینشو، لاپه ره: ۱۶۹-۱۷۰.

پالڊر وه لچوون

يه كه م: پالڊر

تېبيني كردن ووه سف كردني رهفتار به تنيا هيچ به هايه كي زانستي نه وتوي نيه به بي گه پان به دواي هويه كان. به لام پرؤسه ي گه پان به دواي هؤ له بواري دهروونزانيا كاريكي ناسان نيه چونكه له وانه يه همان هؤ نه نجامي جياواز به رهم بينيت و هيان زياتر له هويه ك به شداري بكن له به رهم هيناني رهفتارنك يان زنجيره رهفتارنك. نيمه له زياني پوزانه ماندا، چ ههستي پي بكه ين يان نا، به دواي هؤي رهفتاري خه لك ده گه پرين و زؤرچار ده پرسين: نه و مندا له بؤچي له دواي داكي ده گرييت؟ نه و گه نجه بؤچي جل و به رگي سه يري له به ركر دوه؟ وچه نده ها پرسياي تريش له و شيويه كه له وانه يه بتوانين وه لامي هه نديكيان بده ينه وه، به لام وه لامي هه نديكي تريان نازانين نه وه ش له به ر نهويه كه رهفتاري مرقؤ هه نديكچار ساده وساكاره و دؤزينه وه ي هويه كه ي ماندويونيكي زؤري ناوي. هه نديك جور له رهفتاري مرقؤ نه وه نده نالؤزن وهويه كانيان نادياره و به ناساني ناتوانيت بيدؤزيت وه. نينجا ليره دا دهروونزاني هه ول ددات رهفتار ليك بداته وه وه ك نه نجامي هويه كي دياريكراو كه پتي ده گوتريت پالنه ر يان پالڊر.

زاراوه ي پالڊر ته رجومه ي وشه ي (دافع) ي عه ره بيه كه نه ويش ته رجومه ي وشه ي Motive ي نينگليزيه. نه وه ي پاستي بيت وشه ي Motive ماناي بزوينه ر ددات كه هه نديك چار وشه ي (عرك) ي عه ره بي به رامبه ر به كارديت. ليره دا زاراوه ي پالڊر به كارديت بؤ نامازه كردن بؤ باريكي ناوه كي كه پال به مرقؤ ده نيت بؤ نه وه ي رهفتاريكي تاييه تي بكات به مه به ستي نه هيشتن ي نه وه باره ناوه كييه. كه واته پالڊر گؤراويكي گرمانيه چونكه ناتوانين به شيويه كي راسته وخؤ تېبيني بكه ين به لكو ده توانين تېبيني نه نجامه كاني بكه ين وه ره له به ر نه وه شه دان به بوني داده نيين وله به ر نه وه ي نه وه نه نجامانه ش له لايه ن چه نديه وه ده گورين، واداده نيين كه پالنه ره كه ش گؤراني به سه ردا هاتوه.

ئوهی پاستی بیت هه ندیک زاراوهی ترهه ن که له مانای پالدهر نزیکن وله وانه یه پتیویست بیت که میك پۆشنایان بخریته سهه. گرنگترین ئه و زاراوانهش بریتین له: پهههك، پتیویستی، و دنه دهه. له خواره وه به کورتی باسیان دهه که یه.

پهههك: وشه ی پهههك ته رجهمه ی وشه ی (الغریزة) یه له زمانی عه ره بی که مانای سهوشتیسه دهه که یه نیت و ته رجهمه ی وشه ی Instinct به زمانی ئینگلیزی. ئه و زاراوه یه کۆنترین زاراوه یه که له بواری ده روونزانی به کارهاتبیت بۆ تهفسیر کردنی رهفتار. پهههك بریتیه له ئاماده بوونیکی زگماکی که پان به زینده وهه، چ ئاژه ل چ مرؤف، ده نیت بۆ ئه وهی پهفتاریکی تایبه تی بکات له باروونزانیکی دیاریکارودا، بۆ نمونه جووجه له پاش چه ند کاتژمیریک له ده رچوونی له هتیکه که بدا ده توانیت دانه وینه به ده نوکی هه لگرتت ئه وهش له بهر بوونی پهههك، که پان به بوای خواردنه، یان گریانی مندالی تازه له دایک بوو که گوئی له ده نگیکی به رز ده بیت (پهههکی ترسه). وه بۆ ئه وهی بزانی مرؤف چه ند پهههکی هه یه، ده روونزانه کان چه ند وه لامیکی جیا جیا پینشکه ش کرد. به رای ولیه م جییمس، مرؤف ۲۲ پهههکی هه یه، تۆره ندایک ۴۲ پهههکی دیاریکرد، وه ناویانگترین ده روونزان له وه بواره که ولیه م مکدوگال بوو ئامازه ی بۆ ۱۴ پهههك کرد و بۆ هه ره پهههکی هه لچوونیکی دیاریکرد بۆ نمونه پهههکی پاکردن هه لچوونه که ی ترسه و پهههکی که پان به بوای خواردن هه لچوونه که ی برسیه تیه^۱... ده روونزانی ترهه ن که ژماره ی پهههکه کانیا ن بۆ یه ک یان دوو پهههك که م کرده وه، بۆ نمونه فرۆید له سه ره تادا ئامازه ی بۆ دوو پهههك کرد که بریتی بوون له پهههکی ژیان و پهههکی مردن. ئادله ره، که پیشتر شاگردی فرۆید بوو، بریوی وابوو که ته نها یه ک پهههك سه رچاوه ی چالاکیه کانی مرؤفه که ئه ویش پهههکی کامل بوونه.

بۆ ماوه یه کی نۆد زاراوه ی پهههك بووه چه مکیکی سه ره کی له ده روونزانی و ژماره شی که یشته شه ش حوت هه زار پهههك!! هه ندیک له ده روونزانه کان به ههستیکی ناوه کیان له قه له م دا! ئه وهی پاستی بیت له م دواییه دا واز له م زاراوه

^۱ د. حکمت درو الخلو ود. زرمیق خلیفه العکرونی، مدخل إلى علم النفس، (القاهرة: المكتب المصري، ۲۰۰۴)، ص ۷۵.

پالدهرو هه لچوون

هینرا به پاساوی ئه وهی که هیچ به هایه کی پوونکه ره وهی نیبه. بۆ نمونه که ده پرسین: بۆچی چۆله که ده فریژت؟ له وه لامدا بلتین: چونکه ره مه کی فرینی هه به، ئه وه لامه هیچ به هایه کی پوونکه ره وه نادات به دهسته وه.

پتویستی: ئه وه زاراوه به رامبه ر وشه ی Need ی ئینگلیزی و (حاجه) عه ره بی به کارهاتوه. هه ندیک جار ئه وه زاراوه به مانای پالدهر به کارده هینریت به شیوه یه کی گشتی پتویستییه کان بۆ دوو جۆر دابه ش کران: پتویستییه جهسته ییه کان که بریتین له هه وا وئاو و خواردن وهتد... و پتویستییه ده روونیه کان وه که هه ست کردن به ئاسایش و ریز لینگرتن و خوشه ویستی وهتد... ده روونزانی ئه مه ریکی، ئه براهام ماسلۆ، ببردۆزکی له بواری که سایه تی پتیشکه ش کرد که له سه ر بناغه ی پتویستییه کان دامه زرابوو. له بهر گرنگی ئه وه ببردۆزه، له خواره وه به کورتی ئاماژه ی بۆ ده که یین.

به پتی بۆ چوونی ماسلۆ، پتویستییه کانی مرفۆ له پتینج ئاستدان وه تا پتویستییه کانی ئاستی خواره وه تیره کریت، مرفۆ بیر له تیرکردنی پتویستییه کانی ئاستی سه ره وه تر نا که ته وه.

۱. ئاستی یه که م بریتیه له پتویستییه کانی جهسته ی مرفۆ وه که پتویستی به خواردن وئاو وه وا وگه رمی شتی تر.

۲. ئاستی دووه بریتیه له پتویستی به هه ست کردن به ئارامی وئاسایش و خۆبوورخسته وه له مه ترسیه ده ره کییه کان.

۳. ئاستی سێیه بریتیه له پتویستی به خوشه ویستی وئینتیما واته به ده ست هینانی خوشه ویستی و سۆز و بایه خ پندان له لایه ن که سانی تره وه.

۴. ئاستی چواره م بریتیه له پتویستی به ریزله خۆگرتن، واته هه م مرفۆ ریز له خۆی بگرتت وه هه خه لکیش ریزی لی بگرن.

۵. ئاستی پتینجه م که نوا ئاسته بریتیه له پتویستی هینانه دی خود ئه وه ش به نده به هینانه دی ئاماژه دووره کان وگوزارشت کردن له خود و خسته کاری گشت توانا و به هره کانی مرفۆ.

شپوه ۹: هەرمی پئویستیەکان لەلای ئەبراھام ماسلق

دندەر: ئەو زاراوویە تەرجمەیی وشەیی (حافز) ە لە زمانی عەرەبی و وشەیی Incentive لە زمانی ئینگلیزی. ئەو زاراوویە ئاماژە بۆ شتە مادی یان نامادیەکان دەکات کە پئویستیەک لە پئویستیەکانی موقف تێردەکەن، بۆ نمونە خواردن یان پارە یان خەلات هتد... ئەوەی راستی بێت هەندیک لە نووسەران بە مانای پالدر بە کاریان هیناوه وهەندیکی تر بە مانای وروژتەر.

هەرچەندە دەتوانرێت پالدرەکان بە چەند شپوهیەک پۆلین بکرتن، بەلام بۆ ئەوەی ئەو بابەتە لای خۆینەر ئاسان بکەین، لێرەدا بۆ دوو چەشن پۆلینیان دەکەین: پالدرە فسیۆلۆجیەکان و پالدرە سایکۆلۆجیەکان.

پالدهرو مه لچوون

۱. پالدهر فسیؤلوجیه کان: نهو جۆره پالدهرانه زگماکن واته مرؤف فیزیان نابیت به لکو بهندن به سروشتی جهسته ولهشی مرؤف. نهوهی راستی بیت مرؤف وناژهل لهو جۆره پالدهرانه هاویهشن چونکه بهبی تیز کردنیان ژیانی زیندهوهه دهکه ویتته مهترسیهوه. پیویستی به هوا وئاو وخوردن وگهرمی ونووستن چهند نمونه کن لهو جۆره پالدهره فسیؤلوجیهانه. مهچهنده نهگهر پالدهری جنسی تیزنه کریت ژیانی مرؤف، وهک تاکه که سیک، ناکه ویتته مهترسیهوه به لام نهگهر هیچ مرؤفیک تیزی نهکات نهوا ژیانی کۆمه لگا دهکه ویتته مهترسی نه مان وله ناوچوون، بویه جنسی به پالدهریکی فسیؤلوجی حسیب ده کریت. له خوارهوه به کورتی باسی ته نیا چوار جۆر له پالدهر فسیؤلوجیه کان ده که یکن که بریتین له برسیهتی، تینویهتی، نووستن و جنس.

برسیهتی: بیگومان بۆ نهوهی مرؤف به کارهکانی رۆژانه هه لیبستیت، پیویستی به وزه ههیه وخوردنیش سهراوهی سه رهکی وزهیه بۆ لهش وه راکتیک مرؤف یان ناژهل ههستی کرد که سهراوهی وزه کی کم بۆته وه نهوا ههول ده دات له رینگای خواردن نهو سهراوهیه به هیزکاته وه. نهوهش به پتی یاسایه کی بایؤلوجی که پتی ده لئین پاراستنی هاوسهنگی واته لهشی مرؤف ههول ده دات هاوسهنگی خۆی بهاریزی وه راکتیک نهو هاوسهنگیه لهنگ بوو نهوا لهشی مرؤف تووشی بهاریکی گرژی ده بیت که هانی ده دات به دوا ی نهو شته بگهریت که هاوسهنگی بۆ لهش بگهریتته وه. ئینجا که هاوسهنگی گهراوم نهوا حالتهی گرژی نامینیت و مرؤف خاوهلر ده بیتته وه. به لام به یزانین نیمه چۆن ههست به برسیهتی ده که یکن لهوانهیه خۆنهر نهو وه لام بداته وه و بلیت: مه رکه گه دهی مرؤف به تال بوو نهوا ههست به برسیهتی ده گات. به یزانین نهو وه لامه تا چ رابهیه ک راسته.

به نهو نجامی تاقیکریسه وه کان به یبارکه و تپوه که کاتیک گه ده خواردنی تیاها نامینیت، ماسولکه بووسه کانی گهرژ ده بنهوه وه هرچه ند ماوهی نان نه خوارین درختیر بیت نهو ماسولکه زیاتر گهرژ ده بنهوه. نهو گهرژ بوونه وهش له رینگای ده باره کان وهک چهنده هیمایه ک ده گاته حیثک وله نه نجامدا ههست به برسیهتی ده که یکن به لام نهوهی راستی بیت گهرژ بوونه وهی ماسولکه کانی گه ده ته نهوا

سەرچاوه نییه بۆ ههست کردن به برسیه تی به لکو به سەرچاوه یه کی لاهه کیش حسینب ده کریت چونکه له هه ندیک تاقیکردنه وه دا له سهر چند مشکیک گه ده کانیا ن لیکرانه وه وله هه ندیک تاقیکردنه وه ی تر دا شه وه مارانه ی که گه ده به می شک ده به ستنه وه پچران، له گه ل نه وه شدا شه وه مشکانه وه ک مشکای ناسایی هه ل سوکه وتیان ده کرد به رام بهر به خواردن که شه وه ش مانای وایه که گرژ بوونه وه ی گه ده سەرچاوه ی سهره کی نییه بۆ ههست کردن به برسیه تی. تاقیکردنه وه کان سه لماندویانه که نزم بوونه وه ی ناستی شه کر (گلوکوز) له خویندا هۆکاری سهره کی ههست کردنه به برسیه تی^۱. شه وه ندامه ی که پۆلی سهره کی ده ببینیت له کرداری ههست کردن به برسیه تی وتیریوون له ناو می شکدا بریتیه له هاپیۆتالامۆس.

تینویه تی: هه مورمان ده زانین که ناو پیکهاته یه کی سهره کی له شی زینده وه ره و مرۆف ناوانیت زیاتر له چه ند رۆژیک بی ناو بزیت، به لام نیمه چون ههست به تینویه تی ده که یین؟

له واته یه خوینهر بلیت له شه نجامی ووشک بوونی قورگ ههست به تینویه تی ده که یین. هه رچه نده شه وه لامه تاراده یه ک راسته به لام له شه نجامی چه ند تاقیکردنه وه یه ک تیبینی کرا که ووشک بوونی قورگ ته نها هۆ نییه بۆ ههست کردن به تینویه تی، بۆ نمونه له یه ک له و تاقیکردنه وانه، له پڼگای لوله یه کی لاستیکی ناو درا به سه گیک بی شه وه ی قورگی سه گه که ته ر بییت، له گه ل نه وه شدا سه گه که تینویه تیه که ی شکا. شه و تاقیکردنه وانه نامازه یان بۆ شه وه کرد که ههست کردن به تینویه تی له شه نجامی که م بوونه وه ی ناوه له ناو خانه کانی له ش به گشتی وگرنگترین هۆکار که م بوونه وه ی ناوه له چه ند خانه یه کی دیاریکراو له هاپیۆتالامۆس که له شه نجامدا فرمان به ناو خوادنه وه ده دات. که واته هاپیۆتالامۆس لیره شدا ده وریکی گرنگ ده ببینیت له ههست کردن به تینویه تی وگه ران به دوا ی ناو و دیاریکردنی ناستی تیریوون.

¹ Lahey, B. (۲۰۰۴). *Psychology: An introduction*. P.۳۷۱.

پالده رو هه لچوون

نووستن: نووستنیش به کینگه له پالنه ره جه سته بیه زنده گرنه گه کان چونکه نه گه ر ناژه ل یان مرؤف بۆ ماوه به کی زۆر نه نویت نه و مه ترسی مردنی لیده کریت. نه وه ی راستی بیت پاش نه وه ی پرگا نه درا به چه ند ناژه لیک که بنویت نه و ناژه لانه له ناکامدا مردن. هه روه ها نه نجامی نه و تاقیکردنه وه کانی که له سه ر مرؤف نه نجامدا تیبینی نه وه کرا که نه گه ر مرؤف بۆ ماوه ی سی یۆز نه خه ویت نه و هه ست به ماندروبوون ده کات وشتی له پیش چاو لیل ده بیت و چالاکی نزم ده بیت هه وشتی له یاد ده چیت. میشک به گشتی، و به تایبه تی میشکی ناوه راست و تالامۆس هاپۆتالامۆس و توپکی میشک، ده ورتکی گرنه ده بینن له ریکخستنی خه وه اتن و ماوه که ی. سه باره ت به ماوه ی خه وتن له مرؤفیک بۆ مرؤفیک تر ده گۆریت وباری ده روونی و مه سه له ی داب و نه ریت و فیزیوون کاری تیده که ن.

جنس: نه و پالنه ره به لای که مه وه له دوو لایه ندا جیاوازه له و پالنه رانه ی که پیشتر باسما ن کردن. لایه نی به که م نه وه به که نه و پالنه ره وه نه بی له گه ل له دایک بوونی مرؤفا سه ره ل بدات وه ک برسیه تی و تینویه تی، به لکو تا قوناغی هه رزه کاری مرؤف هه سستی پی ناکات. هه رچه نده فرۆید برۆای وانیه به لام بۆچوونی نه و ده رباره ی نه و مه سه له به به لگه ی به هیزی نیه. لایه نی دووم نه وه به که تیرنه کردنی نه و پالنه ره نابته مایه ی هیچ مه ترسیه ک بۆ سه ر ژبانی تاک، پینچوانه ی برسیه تی و تینویه تی، به لام نه گه ر هیچ که سیک نه و پالنه ره تیر نه کات نه واکۆمه لگای مرؤفا به تی تووشی قران ده بیت. بۆیه گشت کۆمه لگه مرؤیه کان گرنه گیان به و پالنه ره داوه وشتواز تیرکردنیان ریکخستوه له پرگای هاوسه ریه تی (ژن هیتان و میزد کردن) که ببته مایه ی سوود بۆ تاک و کۆمه لگا.

بناغی فسیۆلۆجی نه و پالنه ره له نه ندامی زاوژی کردنه لای پیاو و ئافره ت. لای پیاو هۆرمۆنی نه ندروچین که ده پرژینه ناو خوین، به هاوکاری چه ند هۆرمۆنیکی تریش هه ن که سایرویده گلاند ده بیان پرژینی، ده ور ده بینن له په یدا بوون و به هیزیوونی نه و پالنه ره. دوو هۆرمۆن هه ن لای ئافره ت، که بریتین له ئیستروچین و پرۆجستین، که گلاندی زاوژی کردنه ده بیان رژینه ناو خوین و په یوه ندیه کی به هیزی به سوپی مانگانه لای ئافره ت هه به. دیاره سه باره ت به پالنه ری

جنسش، هايپوٽالاموس دهورټي بالا ده بينټ، به لام جنس زياتر پالنه ره که مروف خوی دهوری سره کی ده بينټ له وروژاندنی وچونيه تي تيرکردنی وه لايه نی فسيولوجی، به تاييه تي نه و هورمونانہی که په يوه نديان به جنسه وه هه يه، دهورټي لاه کی ده بينن نه گهر به راورد بکړين به دهوری هورمونه کان له سره لايه نی جنسي لای نازه ل^۲.

۱. پالڊره دهورونيه- کومه لايه تيه کان

نه و جوړه پالنه رانه هه لقولای دهورونی مروفن وچونکه مروف له بوشاييدا ژيان به سره نابات، به لگو له ناو کومه لگايه ک، بويه نه و جوړه پالنه رانه مورکی کومه لايه تي وه رده گرن. که واته شتيکی ناساييشه که نه و پالنه رانه له کومه لگای جياواز شتوهی جياواز جياواز وه ريگرن. ليره دا نامازه بو هه نديک له و پالنه رانه ده که ين:

پالنه ري کورونه وه: له راستيدا له کورنه بره واپور که نه و پالنه ره پالنه ري زکماکه وپه يوه قنځي به کومل تيبه، به لام پاش نه تمام دانی چنډ تالکړنه وچونکه دهورونزه کان گه يشخنه نه و بپوايهی که نه و پالنه ره زکماکه نييه وپه لگه يان نه بپوونی نه و پالنه ريه له لای مروف له دوو سال ونيوی ته مه نی. پاش نه و ته مه نه هه ست به و پالنه ره ده کړت. نه وهی راستی بيت گرنگی نه و پالنه ره له وه دايته که مندال پاش له دايک بپونيدا بی هيز وده سه لاته ونه گهر که سانی دهوروبه ري، وپه تاييه تي دايک، پتويستيه سره که کانی تير نه که ن نه و نه و منداله ناتوانيت بزيتت. هر بويه شه نه و پالنه ره له گشت کومه لگاکانی مروف هه يه.

پالنه ري لاسا کړنه وه: مه به ست نه وه يه که هه موو مروفټيک، له قوناغنيک يان چنډ قوناغنيک له قوناغه کانی ژيانيدا، چه ز ده کات لاسای که سانی تر بکاته وه. نه و پالنه ره به شتويه کی ناشکرا له قوناغی منداليدا تيبيني ده کړت له وانه يه هويه که شی نه وه بيت که لاسا کړنه وه ريگايه که له ريگاکانی فترپوون له و قوناغه دا. هه نديک له دهورونزه کان بپوايان وايه که مندال له ريگای لاسا کړنه وهی

^۲ Lahey, *Psychology: An introduction*, P. ۴۳۷.

پالڊرو ھەلچوپون

دايك وياوك وئو كەسانەى لە دەوروپەرى دان فيرى زمان وگەلئك لە كارامەى كۆمەلايەتى دەبئت.

پالئەرى دوژمنايەتى: مەبەست لە دوژمنايەتى ئازارگەياندنە بە كەسانى تر بە شتوھەكى مادى وەك لئدان و كوشتن ويان بە شتوھەكى نامادى وەك جوئن دان و بربندار كردنى ھەستى بەرامبەر. ولبەم مكدوگال بېواى و ابوو كە ئو پالئەرە پەمەكئكى سروشتىيە لای مړوڤ. بېردوژئكى تر ھۆى ئو پالئەرە دەگە پئئئتەوہ بۆ سەرئەكەوتن لە تئزكردنى ھەندئك لە پئوئستىيە گرنگەكانى مړوڤ. بەلام ئو ھەى راستى بئت لئكولئئەوہكانى مارگرئت مئد، لەسەر كۆمەلگا سەرەتاييەكان، ئامازەيان بۆ ئو ھەو كرد كە ئو پالئەرە لە ھەموو كۆمەلگايەك بەدى ناكړئت بۆ نمونە لە نئوان ھۆزەكانى ئەرابئش لە غئنيائى نوئى ھئچ شتوھەكى لە شتوھەكانى دوژمنايەتى بەدى ناكړئت بەلكو ژيانئكى ئاسوودە دەبەئسەر، بئ شەر و شۆپ. ئو ھەش بە پئچەوانەى ھۆزى مۆندوگومەرى دراوسئيان كە ھەستى دوژمنايەتى وئاحەزئان تئادا باوہ. بەپئى بۆچوونى مئد، جئياوازى نئوان ئو ھۆزانە دەگە پئتەوہ بۆ جئياوازى شتووازى پەروەردە كردنى مندال تئاياندا.

پالئەرى مولكدارىەتى: مەبەست لە مولكدارىەتى خاوەندارىەتى شت و مەكى مادىە و مكدوگال ئو پالئەرى بە پەمەك لە قەلم دا، واتە لای ھەموو كەسئك ھەبە، بەلام دووبارە لئكولئئەوہكانى مارگرئت مئد گومانى خستە سەر ئو بۆچوونە چونكە مئد تئبئنى كرد كە ئو پالئەرە لای ھەندئك لە ھۆزەكانى ئەرئقئيا تئبئنى ناكړئت وەك ھۆزى ئەرابئش كە پئشتر ئامازەمان بۆ كردن. دكتور موسطەفا محمود لە لئكولئئەوہەكى لەسەر ھۆزەكانى شئلوك لە خوارووى سودان تئبئنى كرد كە مولكدارىەتى لای ئو ھۆزە زۆر لاوازە ئەگەر بەراورد بكرئن بە كۆمەلگا تازەكان.

ئو ھەى راستى بئت پالئەرى دەروونى - كۆمەلايەتى زۆن و لاھئى ئاھئەتە سائئەى گرنگ دەكات كە برئئن لە^۴:

... ھەى و بۆزئەن... ھەستت ھوئئئە، د ھەب ھە ھە...

... نوئى و كوپان دەگە پئت.

^۴ Lahey, *Psychology: An introduction*, Pp. ۳۷۵-۳۷۸.

۲. پالڊهری به ده ستهینان: مه به سستی پالڊهری سرکه وتن به دست هینانه جا له هر بواریک بیت، خویندن، کارکردن، وهند.

۳. پالڊهری نینتما: که نریکه له پالڊهری کویونه وه که بیشتر باسماں کرد.

نوه م: مه لچون

مه لچون نه رجومهی وشه ی (انفعال) ی عه ره بیبه که نه ویش نه رجومهی وشه ی Emotion ی نینگلیزه. دکتور عبد الستار تاهر شهرف وشه ی تاوگری له جیاتی مه لچون پتشیار ده کات به لام وادیاره نه وشه کریدیه کان ونه وشه عه ره بیبه که ش پر به پیستی وشه نینگلیزه که به به لام دیاره حالی حازر له ووشانه چاکترمان له به رده ست دا نین.

مه لچون چیبه؟ نه وهی راستی بیت هندیک له نووسه ران پییان راست نیبه که بابه تی مه لچون به پیناسه مه لچون ده ست پی بکات^۵. به لام پیشکه ش کردنی چند پیناسه یه ک بق نه و زار او به روشنای ده خاته سر خاله گرنکه کانی بابه ته که یارمه تی خویندر ده دات که به شیوه یه کی باشتر بابه ته کان به یه که وه به سستیته وه. بزیه لیتره دا دوو پیناسه ده خه ینه روه. یه که م پیناسه مه لچون به گورانیکی ده روونی جه سته می له ناکاو داده نیت که مرقف تووشی سر لیشتیوان ده کات وده توانریت ناسه وازی نه و گورانه له سه ره فتاری ده رکی بابای مه لچو تیبینی بکرت^۶. لاهمی پیناسه ی مه لچون ده کات به و شیوه یه: بریتیه له چند هه سستیکی پوزه تیف یان ننگه تیف، که به شیوه یه کی گشتی بریتیه له کاردانه وه بز ریاکه روه، که وروانی فسیؤلوجی وده فتاری تایبه تی له که لدايه^۷.

نه وهی راستی بیت مه لچون په یوه ندیه کی به هیزی راسته وخوی به پالڊهره کان هیه وه ندیک جار مه لچون خوی له خویدا ده بیته پالڊهریک بق نه نجامدانی ره فتاریکی دیاریکراو. وه روه ها مه لچون وه فاکته ریک کار له زوریه ی

^۵ بیوانه: عبد الستار ابراهیم ورضوی ابراهیم، علم النفس: أسسه ومعالم دراساته (القاهرة): الدار العربیة للنشر والتوزیع، ط ۳، ۲۰۰۳) ص ۴۲۵.

^۶ بیوانه: د. حکمت درو الحلو، د. زریقی خلیفه العکرونی، مدخل إلى علم النفس، ص ۸۷.

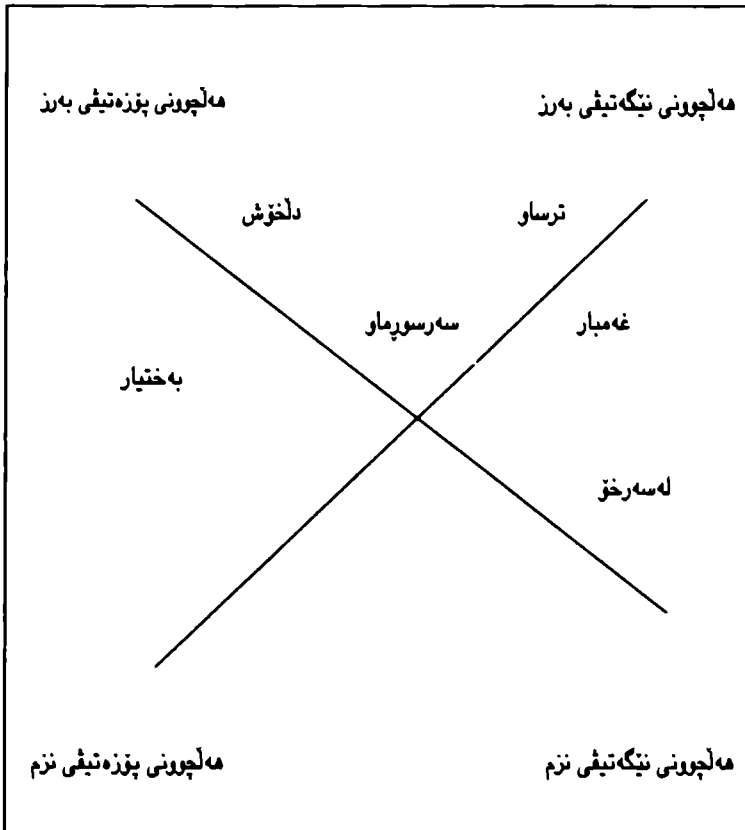
^۷ Lahey, *Psychology: An introduction*, P. ۳۶۹.

پالده رو هه لچوون

پالنه ره كان ده كات بق نمونه نه گهر تو غه مبار بيت، كه جورتيكه له هه لچوون به ماناي سايكز لوجيه كه ي، له وانه به نه گهر برسيشت بيت به لام ناره زووي خواردن ناكه يت! بويه ليره دا به دواي بابه تي پالده ره كانى باسى ده كه ين. باسه كه شمان ده كه ين به دوو به ش: به شى يه كه م باسى جوره كانى هه لچوون ده كه ين وله به شى دووهم باسى سى له بيردوزه گرنگه كانى هه لچوون ده كه ين.

جوره كانى هه لچوون:

مروف چه ند جوره هه لچوونى هه يه؟ ليره دا هه ول ده ده ين وه لامى نه و پرسيا ره بده ين وه وبه شيوه يه كي سه ره كي پشت به كتيبه به نرخه كه ي لاهتي ده به ستين له روونكر دنه وه ي نه و بابه ته.

شيوه ۹: نه خشه ي هه لچوونه كانى واتسن وتيليجين

دتيغد واتسون وئووك تيليجين بړوايان وايه كه هه موو هه لچوونه كاني مرؤف له تيگه ل بووني دوو جوړى سهره كي هه لچوون پيك دين كه بریتين له هه لچووني نيگه تيف (ناخوش) وه لچووني پوزه تيف (خوش). بو ئه و مه به سته نه خشه يه كيان پيشنيار كرد كه تيايدا جيگاي هه لچوونه گرنه كانيان دياريكرد (بروانه شپوه ۹)^۸.

ئو نه خشه يه له دوو په هند پيك ديت: پوزه تيف/نيگه تيف وبه رز/نزم، به شى لاي چاپ هه لچووني پوزه تيفه وبه شى لاي راست نيگه تيف وبه شى سهره وه ناستى هه لچووني به رزه وبه شى خواره وه ناستى هه لچووني نزمه. به پيى ئو نه خشه يه هيچ هه لچوونيك له نتيوان هه لچووني پوزه تيفى نزم وننگه تيفى نزمدا نيبه. ترسان، به پيى ئو نه خشه يه بریتيه له هه لچوونيكى نيگه تيفى به رز به پيچاوانه ي دلخوشى. به لام هه ست كردن به به ختيارى بریتيه له هه لچوونيكى پوزه تيفى مامناوهندى وغه مباريش له لايه كي تره وه بریتيه له هه لچوونيكى نيگه تيفى كه ميگ به رز. هه روه ها ده بينين هه لچووني سهرسورمان بریتيه له تيگه لاي هه لچوونيكى نيگه تيف وپوزه تيفى كه ميگ به رز.

ئوه ي راستى بيت ئو نه خشه ي سهره وه هه نديك هه لچووني تييدا نيبه بو نمونه خو شه ويستى ئه وه ش چونكه خو شه ويستى بریتيه له سوز يان عاتيفه كه له چه ند هه لچوونيكى جياوازي سهر نه خشه كه پيك ديت.

بیردۆزه كاني هه لچوون:

كومه له بېردۆزك پيشنيار كران بو ليكدانه وه ي چونيته ي پوودانى هه لچوون. ليتره دا نماژه بو سى له و بېردۆزانه ده كه ين كه بریتين له مانه ي خواره وه:

۱. بېردۆزى جييمس - لانج: ئو بېردۆزه له لايه ن وليه م جييمس، ده روونزاني ئه مريكى، وكارل لانج زاناي فسيؤلوجى دانماركى دانراوه. به پيى ئو بېردۆزه ورياكه روه ي هه لچوو به ريگاي تالاموس ده چيت بو په لئه ندانه كان كه كار دانه وه ي ترس به ره م ده يتنن. پاشان ئو هه سته ي كه له په لئه ندانه كان دروست بووه

^۸ سهرچاوه ي پيشوو، لاپه ره ۳۸۷.

پالده رو هه لچوون

ده گوازرتته وه بۆ تویکلی میشک وئینجا ههست کردن به ترس په پیدا ده بیئت. جییمس ده لئی: ئیمه ههست به غم ده که این چونکه ده گرین، ههست به تووره یی ده که این پاش لیدان وهست به ترس ده که این پاش له رزین.

دیاره ئه و بیردۆزه گه لیک ره خنه ی لینگرا به لام کارۆل ئیزارد هه لسا به وه لامدانه وه ی ئه و ره خنانه و هه ندیک گۆرانی به سهر ئه و بیردۆزه دا هینا. به پتی بۆچوونی ئیزارد، کاردانه وه ی پوو ئیشارهت بۆ میشک ده نیرت بۆ ئه وه ی هه لچوونی دیاریکراو به ره م بهینیت، نه ک په لئه ندامه کان وه ک پیتشر جییمس و لانج بۆی چوو بوون. ئه وه ی راستی بیئت ژماره یه کی زۆر له تاقیکردنه وه کان پالپشتی ئه و بۆچوونه ی ئیزارد ده که ن.

۲. بیردۆزی کانون - بارد: والتەر کانون ره خنه ی له بیردۆزی جییمس - لانج گرت و بیردۆزیک تری پیتشیار کرد بۆ پوونکردنه وه ی چۆنیه تی هه لچوون. پاشان فیلیپ بارد که مێک گۆرانی به سهر ئه و بیردۆزه دا هینا و بیردۆزه که به و شیوه یه دیارده ی هه لچوون لیکه داده وه: زانیاری له وریاکه ره وه هه لچووه که یه که مجار ده چیت بۆ تالامۆس پاشان زانیاریه که له هه مان کاتدا ده چیت بۆ تویکلی میشک، که هه لچوون به ره م ده هینیت، و ده چیت بۆ هاپبۆتالامۆس و کۆنه ندامی ده ماری سه ره خۆ بۆ به ره م هینانی وروژاندی فسیۆلۆجی پبویست که یارمه تی زینده وهر ده دات که به شیوه یه ک له شیوه کان کارباده وه. به پتی ئه و بۆچوونه هه سترکردن به هه لچوون و کاردانه وه ی له ش له هه مان کاتدا پووده ده ن.

۳. بیردۆزی مه عریفی: ئه و بیردۆزه هاوچه رخه زاده ی بیربۆچوون و تاقیکردنه وه ی کۆمه لیک له ده روونزاننه کانه وه ک مه گدا ئارنۆلد وئه لبیرت ئه لیس وکه سانی تر. ئه و بیردۆزه جه خت ده کات له سهر ته فسیر کردنی هه لچوون که به نوو هه نگاو تیده په ریت: هه نگاوی یه که م بریتیه له ته فسیر کردنی وریاکه ره وه وه ک له ژینگه وده وروبه ردا هه یه وه نگاوی دوهم بریتیه له ته فسیر کردنی ئه و وریاکه ره وه ی که له له ش سه رچاوه ده گرتت له ئه نجامی وروژاندنی کۆنه ندامی ده ماری سه ره خۆ^۱.

^۱ بروانه ی سه رچاوه ی پیتشور، لاپه ره: ۲۸۸-۳۹۳.

نه وهی پاستی بیت له ناوهندی توه ته کانی سه دهی پابردوو زاره وه یه کی نوی داهینرا که په یوه نیدییه کی توندی به هه لچوندا هیه نه ویش زاراوه ی زیره کی هه لچونیه که ترجمه ی زاراوه ی Emotional Intelligence که گولمان به کاری هینا ویه که م کتیبی ده رباره ی نووسی له سالی ۱۹۹۵. مه به ست له و چه مکه بیونی کومه له خاسیه ت وسیفه تیکی که سایه تیبیه که په یوه ندی هیه به مه هراتی کومه لایه تی وسوزی که یارمه تی خاوه نه که ی ده دات له حاله تی ده روونی خوی وه ست ونهستی خه لکی تر بگات^{۱۱}.

خۆت تاقی بکوه!

۱. ده توانیت پیناسه ی نهو زاراوانه بکهیت: پالدهر، ره مەك، دنه ده ر؟
۲. چیت له بیر ماوه ده رباره ی هه ره می ماسلق بۆ پتیوستیه کان؟
۳. ده توانیت باسی پۆلی هابیۆتالامۆس بکهیت له پالدهره فسیۆلۆجیه کان؟
۴. باسی نوو له پالنه ره ده روونی - کومه لایه تیه کان بکه.
۵. چۆن پیناسه ی هه لچون ده کهیت؟
۶. چیت ده رباره ی نه خشه که ی واتسۆن وتیکلیجین له یاد ماوه؟
۷. گرنگترین نهو سی بپردۆزه چین که دیارده ی هه لچون لیکه ده نه وه؟ به بۆچوونی خۆت کامه یان له پاستی نزیکتره؟

^{۱۱} عبد الستار ابراهیم ورضی ابراهیم، علم النفس: أسسه ومعالم دراسته، ص ۴۴۱.

فیریبون

بابه تی فیریبون گرنگترین بابه ته له دهروونزانی و به دهگهمن کتیبیتیکی دهروونزانی گشتی به شیک بقو و بابه ته ته رخان نهکات. هوی شهوش شهویه که فیریبون چه مکیکی فره وانه و ته نیا مهسه له ی فیریبونی نووسین و خویندنه وه ناگریته وه به لکو بوارتیکی به رفره وان دهگریته خوی له زیانی ئاده میزاددا و ده توانریت شه و بوارانه بکرتین به چوار بهش:

۱. فیریبونی نه ریت و کارامه ییبه کان (العادات والمهارات)

۲. فیریبونی زانیاری و واتا کان (المعلومات والمعاني)

۳. فیریبونی ره فتاری کومه لایه تی

۴. فیریبونی جیا که ره وه کانی تاییه تی تا که کهس (المميزات الفردية الخاصة)

له بهر شهویه خالی چواره م به به شیک له خالی به که م داده نریت، شه و لیره دا ته نها باسی سی خال ده که یین.

به که م: فیریبونی نه ریت و کارامه ییبه کان

نه ریت، یا خود العادة به زمانی عه ره بی، بریتیه له هر چالاکیه که مرؤف پنی هه لده ستیت به شیوه به کی توتوماتیکی و به ناسانی له نه نجاسی نووباره کردنه وه ی. کارامه یی، واته المهاره به زمانی عه ره بی، بریتیه له چه ند نه ریتیکی جووله یی که ئامانجیکی کومه لایه تی هه یه. شه وه ی راستی بیته په یوه ندیبه کی به هیز له نیوان نه ریت و کارامه یی هه یه بقو نمونه نووسین به دهستی راست هه م نه ریت هه م کارامه شه به لام پیکه نین یان قسه کردن به دهنگیکی به رز نه ریت هه م کارامه یی نییه. که واته شه و بواره چه نده ها لایه نی چالاکی مرؤف دهگریته وه وه فیریبونی پزیشن و پارکردن و بازدان و چالاکیه جهسته ییبه کانی تر هه روه ها چه ند چالاکیه کی تریش دهگریته وه وه ک قسه کردن و نووسین و موسیقا لیدان شه و چالاکیانه ی تر که ماسولکه ی ووردی له شی تیادا به کار دیت.

دوه م: فیریبونی زانیاری و واتا کان

مرؤف بقو شه وه ی بتوانریت له گه ل ده و روبه ری سروشتی و کومه لایه تی بگونجیت پتیویسته زانیاری هه بیته ده رباره ی شه و ده و روبه ره بقو نمونه پتیویسته ناوی خه ک

وناژول وشت وشوین بزانیټ ومانای ووشه کانیټ فیریټ چونکه ههروه ک ده زانین زمان بریتیبه له گرنګترین ریگا بۆ خۆگونجاندن وریک که وتن له گه ل خه لکدا. که واته نهو بواره هه مو نه و زانیاران ده گریته وه که مرقف ده رباره ی ده ورپه ره که ی وریده گریټ و یارمه تی ده دات بۆ نه وه ی خوی له گه لیدا بگونجیټیټ به شتیه به کی چاک وبه سوود.

سټیه م: فیریونی ره فتاری کومه لایه تی

دیاره مرقف ناتوانیټ به ته نیا ژبان به سه ر بیات به لکو له ناو کومه له که سټیک ده ژبیټ و کاریان تی ده کات و کاری تی ده که ن وله نه نجامی نه و کارلیټ ککرده مرقف فیری چه نده ها ریگا ده بیټ بۆ چۆنیه تی ده رپینی هه ست وسۆز ومیل وهه لویست وهه لسان به رۆلی کومه لایه تی خوی.

نه وه ی پاستی بیټ هه رچه نده نیټه به جیا باسی نه و سی جۆره فیریونه مان کرد، به لام په یوه ندیه کی به هیژ به یه کتریان ده به سستیته وه بۆ نمونه قسه کردن هه م کارامه ییه وهه م فیریونی واتای وشه یه وهه م بریتیبه له په فتاریکی کومه لایه تی له هه مان کاتدا. لیته دا گرنگی وفره وانسی بابه تی فیریونمان بۆ ده رده که ویت تا راده یه ک که هه ندیک له ده روونزانان برویان وایه که هه مو په فتاری مرقف، که بابه تی ده روونزانییه، نه نجامی فیریونه هه تاکو نه و شتانه ی لیټیان ده ترسین له نه نجامی فیریونه وهه روه ها نه و چه ز کردن یان رق لیټیونه وه له شتیک یان که سټیک هه مووی له نه نجامی فیریونه. که واته فیریون چییه؟

ده روونزانان کومه لیک پیناسه یان بۆ فیریون پتیشنیار کردوه و جیاوازیټ له نیوان نه و پیناسانه دا هه یه. هوی نه و جیاوازیانه ش ده گه ریته وه بۆ نه وه ی که فیریون گۆراویکی گریمانییه (متغیر فرضی) واته به رچه سته نییه به لام هه مو ده روونزانان کان دان به بوونی دینن له کاتی لیټکدانه وه ی نه و گۆرانانه ی له ره فتاری مرقف تیټیټیټی ده کریټ. که واته فیریون کرداریکی ناوه کییه وه یان گۆراویکی تاراده یه ک جیگیره، له په فتار یان شماره زاییدا، له نه نجامی چالاکی تاکه که س خوی، نه ک له نه نجامی گه شه ی سروشتی یان باری کاتی. بینجامین لاهیتی

فېرېيون

پېننسا په يکې نزيک له وه باس دهکات که ده لئيت: ^۱ فېرېيون هر گورپانتيکی تاراده يه که جيگيره له په فتار پووه دات له نه نجامي شاره زاييدا واته کارليککردن له گه ل ژينگه دا. لاهيتي زياتر پووشنایي ده خاته سر پېننسا په کې وئاماژه بؤ نه وه دهکات که هه موو گورپانتيک له په فتاردا له نه نجامي فېرېيون نييه به لکو نه و گورپانه ده بيت تا راده يه که جيگير بيت، واته کاتي نه بيت. وه هه روه ها نه و گورپانه پېويسته له نه نجامي خيبره بيت نه که به هؤي فاکتوري بايولوجي وه که درمان، يان ماندووبون، يان پينگه يشتن ويان بريندار بوون. هه روه ها مه رج نييه نه و گورپانه ي که له په فتار پووه دات په کسر بتوانين تيبيني بکين ومه رجيش نييه فېرېيون به نه نقه ست بيت ولاهيتي نمونه يه که ده هينتيته وه وده لئيت: نه گه ر تو ساندويشيتيکي ماسي بخزيت وله نويدا پرشيتيه وه، نه وا به بي نه نقه ست تو فير ده بيت هه ر که ساندوهيشيتيکي ماسيت بيبي هه ست دهکات له وانه په برشيتيه وه.

هؤکاره گاني فېرېيون

بؤ نه وه ي فېرېيون روويدات پېويسته کؤمه ليک هؤکار يان مه رج يان بنه ما هه بن، واته نه وه پرؤسه يه له خويه وه پوونادات. به لام نووسه ران کؤک نين له سره ژماره ي نه وه هؤکار ومه رج ويته مايانه، هه نديکيان ئاماژه بؤ سي هؤکار ده که ن وه که مه رج ي فېرېيون ^۲ وه نديکي تر باسي هه شت بنه ما ده که ن بؤ فېرېيون ^۳. ليره دا ئيمه باسي نه وه هؤکارانه ده که ين که هه موو ده روونزانه کان له سه ري ريککه وتوون:

۱. پينگه يشتن (النضج): په يوه نديه کې به هيز هه يه له نيوان پينگه يشتن وفيرېيون به لکو هه نديک له ده روونزانه کان به يه که چاو ته ماشايان ده که ن ويه يه که شت له قه له ميان ده دن. ده توانرؤست پېننسا په ي پينگه يشتن بکريست وه که گورپان له شيوه په که وه بؤ شيوه په کې تر که بيته هؤي گورپاني په فتار. کرنکي پينگه يشتن بؤ هاتنه دي فېرېيون زؤر ئاشکرايه بؤ نمونه مندال له ته مه ني دوو مانگيدا ناتوانيت

^۱ Lahey, B. (۲۰۰۴). *Psychology: An introduction*. ۵th ed. Boston: McGraw-Hill, p: ۱۹۸.

^۲ أصول علم النفس، د. أحمد عزت راجح.

^۳ المرجع في علم النفس، د. سعد جلال، وعلم النفس، د. محمد أبو العلا أحمد ود. محمد خليفة برکات.

فیثوی پویشتن بییت چونکه هیشتا ئو نه ندامانهی له شی که به کرداری پویشتن مه لده ستیت پینه گه یشتوو و نه گه یشتوته ئاستی پیویست بۆ هه لسان به و کرداره . به کورتی فیثویون به بی پینگه یشتن پوونادات ئو مه سه له یه ش له ژیا نی پوژانه ماندا زۆر ئاشکرایه و پیویست به نمونه ی تر ناکات .

۲. پالنه ر (الدافع): بی گومان خوینه ر له ژیا نی پوژانه یدا تیبینی ئوه ی کردوه ، چ له سه ر خو ی چ له سه ر خه لگی دیکه ، که نه گه ر که سیگ ئاره زووی له کارێک بییت ئه و به ئاسانی و به خیرایی فیثوی ده بییت و به پیچه وانه ش نه گه ر که سیگ ئاره زووی کارێکی نه بییت به زه حمه ت و دره نگ فیثوی ده بییت، ئه و نه گه ر هه ر فیثوی بییت . ئه و ه ی پاسی بییت ئاره زوو پالنه ر لای مرۆف دروست ده کات وه نه نجامدا پرۆسه ی فیثویون ئاسان ده بییت وه ره چه نده پالنه ره که به هیزتر بییت فیثویون خیراتر نه نجامده ردریت . ده روونزانه کان به به رده وامی پالنه ر به کار ده هینن له کاتی نه نجامدانی تاقیکردنه وه کانیا ن له سه ر چۆنیه تی فیثویونی ئاژه ل و به هیزترین پالنه ر لای ئاژه ل، برسیه تیبه . ئینجا ئه و ده روونزانه تیبینیا ن کرد که نه گه ر ئاژه ل برسی نه بییت، واته پالنه رێک نه بییت، ئه و نه و ئاژه لانه هیه چالاکیه کی وه ها نه نجام ناده ن که له نه نجامدا فیثوی شتیک به ن . سوونی چه ز وه لویستی ش ده که ویته ژۆر خانه ی پالنه ره کان چونکه ده بنه هۆی ئاسان کردنی پرۆسه ی فیثویون . سه باره ت به رۆلی پالنه ر له فیثویوندا ، گیتس بروای وایه که پالنه ر سی فرمانی هه یه له کرداری فیثویوندا :

- به هیزکردنی په فتار
- هه لبژاردنی وه لامدانه وه یه ک که پیویستی به ک تیر بکات، وه ک گه ران به دوا ی خواردن .
- ئاراسته کردنی په فتار به ره و ئامانجێکی دیاریکراو .

فیزیوون

۳. به هیژکردن^۴ (التعزیز): مه‌به‌ست له به‌هیژکردن هر کرداریکه که بییته هوی دووباره‌بوونه‌وهی ره‌فتاریک یان وه‌لامدانه‌وه‌یه‌ک. زۆر له تاقیکردنه‌وه‌کان له بواری فیزیووندا کاریگه‌ری به‌هیژکردن‌یان سه‌لماند و بیردۆزه‌کانی هۆل و ثورن‌سدایک و سکیه‌ر جه‌غت له‌سه‌ر گرنگی به‌هیژکردن ده‌که‌ن له کاتی فیزیوون و به‌پای وان فیزیوون به‌بی به‌هیژکردن نه‌سته‌مه. بۆ نمونه نه‌گه‌ر مندالیک یارمه‌تی مندالیک تری دا وئیمه پاداشتمان کرد، واته نه‌و ره‌فتاره‌مان به‌هیژکرد، نه‌وا نه‌و منداله فیزی ره‌فتاری یارمه‌تی دان ده‌بیته. به‌لام نه‌گه‌ر له‌سه‌ر کاره‌که‌ی پاداشتمان نه‌دا، نه‌وا نه‌گه‌ری زیاتر نه‌وه‌یه که منداله‌که له پاشه‌پۆژدا نه‌و کرداره دووباره ناکاته‌وه.

۴. ناماده‌بوون (الاستعداد): ناماده‌بوون بریتییه له تیکه‌لاویک له هۆکاره‌کانی که‌شه‌کردنی ناوه‌کی و نه‌نجامی مه‌شق کردن و اشاره‌زایی. دیاره شتیکی ناشکرایه که ناماده‌بوون بۆ پیشه‌یه‌ک فیزیوونی نه‌و پیشه‌یه ئاسان ده‌کات چونکه نه‌و ناماده‌بوونه ده‌بیته هوی نه‌وهی نه‌و که‌سه ناگاداری خۆی بخاته سه‌ر نه‌و بابه‌ته‌ی که ده‌یه‌ویته فیزی بیته وه‌موو شتیکیش له بیر خۆی دوورده‌خاته‌وه نه‌و کاره‌ش یارمه‌تی نه‌و که‌سه ده‌دات که گشت وزه‌ی عه‌قلی خۆی بخاته کار بۆ فیزیوونی نه‌و پیشه‌یه که خۆی بۆ ناماده کردوه.

دیاره چه‌ند هۆکاریکی دیکه‌ش هه‌ن که کار ده‌که‌نه سه‌ر پرۆسه‌ی فیزیوون وه‌ک زانیینی نه‌نجامی کار، یاخود به زمانی ئینگلیزی پیی ده‌گوتریته فیدباک Feedback، و نامانج و مه‌به‌ست له‌و کاره‌ی که که‌سه‌که پیی هه‌لده‌ستیت و اشاره‌زایی پێشتر و مه‌سه‌له‌ی مه‌شق کردن له‌سه‌ر کاره‌که و چه‌نده‌ها هۆکاری تریش که ده‌بنه هوی نه‌وه‌ی پرۆسه‌ی فیزیوون یان ئاسانتر و خیراتر بیته و یان زه‌حمه‌تر و دره‌نگ‌تریته.

بیردۆزه‌کانی فیزیوون

^۴ له قاموسی ده‌رووناسی، دکتۆر عبد الستار وشه‌ی پته‌وکردنی به‌کاره‌یناوه به‌لام و ابزانم وشه‌ی به‌هیژکردن له زاراوه ئینگلیزیه‌که نزیک‌تره که بریتییه له Reinforcement که له ره‌گه‌وه له وشه‌ی force ها‌تووه که زیاتر به مانای هیژ دیت نه‌ک پته‌وی.

له بهر فره وانی و جۆراوجۆری بابه تی فیریون، ژماره یه که له بیردۆز پیتشینیار کران بۆ وه لامدانه وه ی نه و پرسیاره: چۆن فیریون پووده دات؟ به شتیوه یه کی گشتی ده توانریت بیردۆزه کانی فیریون بۆ سی کۆمه له دابهش بکرین:

۱. بیردۆزه کانی به یه که وه بوونی وریاکه ره وه وه لامدانه وه که له گاتری ده روونزان پیتشیناری کردن وه تاقیگه کانی به لگه ی بۆ کۆکردنه وه.

۲. بیردۆزه کانی به هیتزکردنی وریاکه ره وه وه لامدانه وکه یه که م جار له لایه ن تۆرهدایک پیتشینیار کران وپاشان هۆل و سپیتس و میلهر و دولارد گه شه یان پیتیاندا.

۳. بیردۆزه کانی زانیاری و تیبینین که تۆلمان گه شه ی پیدان و لیفین وهارتمان له بواری فیتزکردن جی به جیبیان کردن.

هه ره ها ده توانریت بیردۆزه کانی فیریون به شتیوازیکی تر پۆلین بکرین که له پۆلین کردنه که ی سه ره وه بجیت به لام له وانه یه ناسانتر وروونتر بیت.

کۆمه له ی یه که م: پیتیان ده گوتریت بیردۆزه کانی په یوه سستی که بیردۆزه کانی پافلۆف وواتسۆن وگاتری وئیتس ده گرتته وه. نه و بیردۆزانه سووین له سه ر گرنگی دان به په یوه سستی نیتوان ره فتار وپووداوه کانی ده وروبه ر وکرداری فیریون به پنی بۆچوونی نه وان بریتییه له کرداری په یوه سستی، به لام خاوه ن نه و بیردۆزانه له سه ر سروشتی نه و په یوه سستیبه جیاوازن وه ره که به شتیوه یه کی جودا وه سفی ده کات.

کۆمه له ی دووه م: پیتیان ده گوتریت بیردۆزه وه زیفیه کان که تۆرهدایک وهۆل و سکینه ر پابه ره تی ده که ن. نه و کۆمه له بیردۆزه بایه خ به وه زیفه کانی ره فتار ده دن و په یوه سستی لیره دا ده ورتکی گرنگی نییه.

کۆمه له ی سیتییه م: بریتین له و بیردۆزانه ی که زیاتر جه خت له سه ر گرنگی کرداره ناوه کیه کان ده که ن، وه ک بیرکردنه وه وه خشه دانان وپریاردان وکرداری تر، نه ک ده وروبه ر وده توانین بیردۆزی گیشتالت لای فیرتهیمه ر وکۆفکا وکۆهلهر وپیردۆزه کانی پیاجی و تۆلمان و باندۆرا له ژیر نه و خانه یه دابنیتین.

چونکه نه و کتیبه پيشه که که له دهروونزانی وتایهت نییه به بیردۆزه کانی فیریون، لیره دا له هر کۆمه له بیردۆزیک به کورتی ته نیا باسی دوو بیردۆز ده که یین. بۆ زیاتر قول بوونه وه له و بابه ته، خوینه ر ده توانیت نه و سه رچاوانه بخوینیته وه که له کۆتایی نه و کتیبه باس کراون.

کۆمه له ی یه که م: بیردۆزه کانی په یوه سستی

۱. بیردۆزی فیریونی مه رجدار (التعلم الشرطي).
رهگ وپیشه ی نه و بیردۆزه ده که ریته وه بۆ زانای فسیؤلۆجی پوسی ئیغان پافلۆف (۱۸۴۹-۱۹۳۶) که له راستییدا پسپۆزی دهروونزانی نه بوو به لام نه و نه زمونانه ی که نه نجامیدا بوونه بناغه ی بیردۆزی فیریونی مه رجدار. نه زموننه کانی پافلۆف له سه ر پرۆسه ی ه رس کردن بوو لای سه گ وله نه نجامیشدا خه لاتی نۆبلی له و بواره دا به ده ست هینا. پافلۆف تیبینی کرد که کاتیک سه گ پارچه گوشتیک له به رده م خۆی ده بینیت لیکي ده ریژیت، نه و کرداره ش، واته لیک پڑان، بریتیه له وه لامدانه وه یه کی نامه رچی واته سروشتیه ونازه له که فیری نه بووه. گوشته که ی به رده می سه گ که بریتیه له وریاکه ره وه یه کی نامه رچی، واته نه و وریاکه ره وه یه به سروشتی خۆی ده بیته هۆی پڑانی لیک له لای سه گ. نه و نه زموننه ی که پافلۆف پیی ه لسا بریتی بوو له لیدانی زه نگ پیش نه وه ی گوشته که پیشکه ش به سه گ که بکریت. دیاره زه نگ خۆی له خۆیدا وریاکه ره وه یه کی بی لایه نه وه یچ په یوه ندی به لیک پڑان نییه. به لام پاش نه وه ی چه ند جاریک زه نگ لیدرا پیش نه وه ی گوشته که بدریت به سه گ که، پافلۆف تیبینی کرد که هه رکاتیک سه گ که کوی له زه نگه که ده بیته، پیش نه وه ی گوشته که ش بینیت، لیکي ده ریژیت. له و حاله ته دا زه نگه که ده بیته وریاکه ره وه یه کی مه رجدار و پڑانی لیک له نه نجامی بیستنی زه نگ ده بیته وه لامدانه وه یه کی مه رجدار. ده توانریت نه و نه زموننه به سی هه نگار کورت بکریته وه:

۱. گوشت (وریاکه ره وه ی نامه رجدار) ← لیک پڑان (ولامدانه وه ی نامه رجدار)

۲. گوشت + زه نگ ← لیک پڑان

۲. زهنگ (وریاکه ره وهی مهرجدان) ← لیک ریژان (وه لامدانه وهی مهرجدان) که واته سه گه که فیتر بوو که به بیستنی زهنگ لیک بریژیت، وئو وه لامدانه وهی به وه لامدانه وهی کی مهرجداری کلاسیکی ده ژمیردیټ که بریتییه له ساکارترین وساده ترین جوړی فیبریون. نه وهی پاسټی بیت پافلوف یه که م که س نه بوو که نه و دیارده یی دوزیه وه به لکو پیش نه و بخریف نامازه ی پی کردبوو.

ده روونزانی نه مریکی جون واتسن (۱۸۷۸-۱۹۵۸) له بیسته کانی سده ی بیستم مه ولیدای که بیردزی پافلوف له سر مروف جی به جی بکات نه وئو ش نمونه یه که له نه زمونه کانی واتسن له و بواره دا. واتسن نه زمونه که ی له سر مندالیک کرد که ناوی نه لیبیرت بوو. واتسن بو یه که م جار جورجیکي سپی به نه لیبیرت نیشان دا بو نه وهی بزانتیت نایا لئی ده ترسیت یان نا. نه لیبیرت له جورج که نه ترسا وده سټی کرد به یاریکردن له گه لیدای. له و کاته دا واتسن وای کرد که ده نگیکی به رز له پشت نه لیبیرت وه بیت. نه و ده نگه به رزه بووه هوی نه وهی که نه لیبیرت بگریټ، به حوکمی نه وهی مندا ل به شیوه یه کی سروشتی له دهنگی به رز ده ترسن. پاش نوپاره کردن وهی نه و نه زمونه چه ند جاریک، واته یاری کردن له گه ل بینینی جورج و بیستنی ده نگه به رزه که، نه لیبیرت فیبریو که له جورج بترسیت نه گه ر هیچ ده نگیکی به رزیش نه بیستیت^۹.

پافلوف له نه نجامی نه زمونه کانی نه و پرینسپانه ی خواره وهی دوزیه وه:

۱. به هیژکردن: واته وه لامدانه وهی مهرجدان به هیژ ده بیت نه گه ر له نوای وریاکه ره وهی مهرجدان وریاکه ره وهی نامه رجدان بیت، واته پاش زهنگه که خواردن بیت بو سه گه که.
۲. کوژانه وه: نه گه ر بو چه ند جاریک پاش وریاکه ره وهی مهرجدان وریاکه ره وهی نامه رجدان نه هات، نه و وه لامدانه وهی مهرجدان ده کوژیتته وه و نامیتیت.

^۹ Santrock, J. W. (۲۰۰۵). *Children*. ۸th ed. Boston: McGraw-Hill, p: ۴۹.

۳. به گشت کردن: واته هر وریاکه ره ویه که نه گهر له وریاکه ره وهی مهرجدار بچیت نهوا وه لامدانه وهی مهرجدار دروست ده کات.
۴. جوداگردنه وه: واته ده توانین بگهینه وه لامدانه وهی مهرجدار به به هیز کردنی وریاکه ره ویه کی دیاریکراو وبه هیز نه کردنی نهو وریاکه ره وانهی که پتی ده چن، بۆ نمونه ده توانین وا له سهگ بکهین که تنها بۆ زهنگی بهرز وه لام بدانه وه نهک بۆ زهنگی نرم.

۱. بیردۆزی به یه که وه بوون

نه بوین گاتری (۱۸۸۶-۱۹۵۹) نهو بیردۆزه ی پیشنیار کردووه که له سه ر بناغهی په یوه سستی کاتی (واته زه مه نی) نیوان وریاکه ره وه وه لامدانه وه، واته به یه که وه بوونی وریاکه ره وه وه لامدانه وه، دامه زراوه. که واته هه رکاتیک به یه که وه بوون نهوا فیزیوون پووده دات ویه پیچه وانته هیه فیزیوونیک پوونادات.. گاتری بایه خ به به هیزکردن نادات وهیه گزنگیه که بۆ مه شق کردن دانانیت. نه وهی راستی بیت جیاوازی نیوان فیزیوونی مهرجدار و فیزیوونی به یه که وه له وه دایه که له جۆزی به که م په یوه سستی نیوان نو وریاکه ره وه دروست ده بیت که بریتین له وریاکه ره وهی نامهرجدار و وریاکه ره وهی مهرجدار، به لام له جۆزی نووه په یوه سستی له نیوان وریاکه ره وه وه لامدانه وه دروست ده بیت. ده توانریت بیردۆزی گاتری لهو خالانه ی خواره وه کورت بکرته وه:

۱. فیزیوون په یوه سستیبه کی کاتیبه له نیوان وریاکه ره وه وه لامدانه وه.
۲. مرۆف یان فیژده بیت ویان فیز نابیت.
۳. کوژانه وهی وه لامدانه وه کردارنکی په یوه سستی نوویه.
۴. پاداشت، یان به هیز کردن، پتویست نیبه له کرداری فیزیووندا.
۵. پالنه ر بریتیه له وریاکه ره ویه کی ناوه کی به رده وام.

گاتری وهاورپاکانی نه زموون و تاقیکردنه ویه کی زوریان له سه ر مرۆف وناژه له نه جامدا به مه به سستی پالپشتی کردن له بیردۆزه که یان. بۆ نه وهی نمونه یه که به یئینه وه بۆ جی به جی کردن بیردۆزه که با بگه پئینه وه بۆ نه زموونه که ی واتسن له سه ر نه لبیرت. به پتی بۆچوونی گاتری فیزیوونی ترسان له جورجه که به هزی

نوه بوو که وریاکه ره وه که، واته جورجه که، وه لامدانه وه یه کی راکتشا که ترسان بوو، چونکه جورجه که به دیار که وت له کاتی ترسانی منداله که، که واته په یوه سستی له نیتوانیان دروست بوو و به و شپوه یه منداله که فیری ترسان بوو له جورج نه که له بهر نوه ی که بینینی جورجه که له گال دهنکه به رزه که هاوکات بوون.

کومه له ی دوهم: بیردوزه وه زلفیه کان

۱. بیردوژی فیریون به هول دان وه له کردن

توره ندایک (۱۸۷۴-۱۹۴۹) داهینه ری نوه بیردوزه یه له بواری فیریووندا. کړوکی نوه بیردوزه نوه یه که مروف یان ناژهل به هوی هول دان وه له کردن فیر ده بییت، بۆ نمونه پشپله یه کی برسی له ناو کارتونیک دابنننن که ده رگاکی ده بیته وه نه گهر پشپله که پال بنیت به پارچه داریک له ناوه وه ی کارتونه که وله دهره وه ی کارتونه که ش خواردن بۆ پشپله که دائراوه. پاش چند هولدانیک، پشپله که به ریکوت پال دهنیت به پارچه داره که وده رگای کارتونه که ده بیته وه وپشپله که دپته دهره وه و خواردنه که ی ده خوات. نه گهر بۆ جاری دوهم هه مان پشپله له ناو هه مان کارتون دابنننن، ده بینین پاش چند هه ولکی که متر له ژماره ی هه وله کانی یه که م جاردا، پال به پارچه داره که دهنیت و دپته دهره وه. نه گهر نه م تاقیکردنه وه یه بۆ چند جارکی تریش دوباره بکه ینه وه، ده بینین که پشپله که هرکه خستمانه ناو کارتونه که به هول وکاتیکی که م دپته دهره وه. توره ندایک نوه تاقیکردنه وه یه والیکده داته وه که پشپله که که م که م واز له هول بی سوود و سه رنه که وتوه کانی ده هیننیت وتنه هه وله سه رکه وتوه کان دوباره ده کاته وه، که به سوودن له کردنه وه یه دهرگای کارتونه که. نوه ش وا ده کات که به ماوه یه کی که متر پشپله که بتوانیت دهرگا که بکاته وه. نوه ی راستی بیت نيمه له ژبانی روزه ماندا به و رنکایه فیری رور شت ده بین بۆ نمونه بۆ نوه ی په روانه ی پانکه ی سه ر زه وی پاک بکه ینه وه، له وانه یه له جاری یه که مدا هه ندیک بورغی پانکه که ده که ینه وه که هپج یارمه تیمان ناده ن له کردنه وه ی په روانه که ی،

واته ههولتیکی بی سووده. بۆیه له جاری دووه‌مدا نه‌گەر په‌روانه‌ی پانکه‌که‌مان پاک کرده‌وه، خۆمان به‌و بورغیانه‌ خه‌ریک ناکه‌ین، واته هه‌وله‌ سه‌رنه‌که‌وتوه‌کان دووباره‌ ناکه‌ینه‌وه، وه‌و شپوه‌یه‌ له‌ کاتیکی کورتر وه‌ هه‌ولتیکی که‌متر کاره‌که‌ نه‌نجام ده‌دین.

تۆره‌ندایک سێ یاسای سه‌ره‌کی هه‌یه‌ ده‌ریاره‌ی فیزیوون که‌ بریتین له‌مانه‌ی خواره‌وه‌:

۱. یاسای پاشماوه (قانون الأثر): واته‌ مرۆف یان ئاژه‌ل نه‌وه‌ لامدانه‌وانه‌ هه‌له‌ه‌بژۆرتیت که‌ ده‌یگه‌ینه‌ باری تیزیوون، نه‌وه‌ش نه‌وه‌ ده‌گه‌پنیت که‌ نه‌نجامی وه‌لامدانه‌وه‌که‌به‌ که‌ مانه‌وه‌ ونه‌مانی نه‌وه‌ لامدانه‌وه‌یه‌ دیاریده‌کات. نه‌نجامی وه‌لامدانه‌وه‌ش یان خۆشه‌ یان ناخۆشه‌، نینجا نه‌نجامی خۆن، په‌یوه‌ندی نێوان وریاکه‌ره‌وه‌ وه‌لامدانه‌وه‌ به‌هه‌یز ده‌کات ونه‌نجامی ناخۆشیش نه‌وه‌ په‌یوه‌ندییه‌ لاواز ده‌کات. به‌لام نه‌وه‌ی راستی بیت تۆره‌ندایک به‌شی دووه‌می نه‌وه‌ یاسایه‌ی گۆپی، وگه‌یشه‌ نه‌وه‌ی که‌ مارج نییه‌ نه‌نجامی ناخۆش په‌یوه‌ندی نێوان وریاکه‌ره‌وه‌ وه‌لامدانه‌وه‌ لاواز بکات.

۲. یاسای مه‌شق کردن (قانون التدريب): مانای نه‌وه‌ یاسایه‌ نه‌وه‌یه‌ که‌ په‌یوه‌ندی نێوان وریاکه‌ره‌وه‌ وه‌لامدانه‌وه‌ به‌هۆی مه‌شق کردن به‌هه‌یز ده‌بیت ونه‌گه‌ر مه‌شقی له‌سه‌ر نه‌که‌رتیت لاواز ده‌بیت بۆ نمونه‌ نه‌گه‌ر زیاتر له‌ جاریک هۆنراوه‌یه‌ک دووباره‌ نه‌که‌ینه‌وه‌، نه‌وا پێمان له‌به‌ر ناکه‌رتیت ونه‌گه‌ر وازمان لێبه‌ینا وه‌مشقمان له‌سه‌ری نه‌کرد نه‌وا له‌ یادمان ده‌چیته‌وه‌. به‌لام جینی ئاماژه‌ پێکردنه‌ که‌ تۆره‌ندایک نه‌وه‌ یاسایه‌ی هه‌له‌وه‌شاندوه‌ له‌ نه‌نجامی چه‌ند تاکیکردنه‌وه‌یه‌ک که‌ چه‌وتی نه‌وه‌ یاسایه‌ی ده‌رخست.

۳. یاسای ئاماده‌بوون (قانون الاستعداد): مه‌به‌ست له‌وه‌ یاسایه‌ ئاماده‌ بوونی مرۆف یان ئاژه‌له‌ بۆ فیزیوون، نه‌گه‌ر مرۆف ئاماده‌یی هه‌بیت بۆ فیزیوون نه‌وا به‌ره‌وه‌ فیزیوون ده‌چیت وه‌ پێچه‌وانه‌ی نه‌وه‌ش راسته‌، واته‌ ئێمه‌ ناتوانین که‌ سێک فیزی شتیک بکه‌ین که‌ نه‌وه‌ که‌سه‌ ئاماده‌ نه‌بیت وه‌زه‌ نه‌کات فیزی بیت.

۲. بیربۆزی فیزیوونی کرداری

داهیتیری ئو بیردۆزه بارۆس سکینه ره که برپای وابوو فیژیوون دوو جۆره: فیژیوونی مهرجدار و فیژیوونی کرداری. به پای سکینه جۆری دووه میان نقد فره وانتره له جۆری به کم. بۆ پوون کردنه وهی چه مکی فیژیوونی کرداری نمونه یه که له ئه زمونه کانی سکینه ره له خواره وه باس ده که یه.

سکینه کارتونیکی دروست کرد که دوگمه یه کی تیداوو به پالدانی ئو دوگمه یه خواردن ده هاته ناو کارتونه که. سکینه مشکیکی خسته ناو کارتونه که که پاش چه ند جۆلانه وه یه که مشکه که دوگمه که ی پالدا وئینجا خواردن بۆ مشکه که هات. واته مشکه که فیژیو که کرداری پالدانی دوگمه که ده بیته هۆی هاتنی خواردن بۆی. لیتره دا په یوه سستی که له نیوان وه لامدانه وه یه کی پانه کیشیتر او وه لامدانه وه یه کی به هیزکر دروست ده بیته. وه لامدانه وه لای سکینه ره دوو جۆره: وه لامدانه وه ی پاکیشراو که وریاکه ره وه یه کی تاییهت و دیاریکراو پایده کیشیته، وه لامدانه وه ی پانه کیشراو که هیچ وریاکه ره وه یه کی دیاریکراو یان تاییهت راینا کیشیته.

سکینه گرنگیه کی زۆری به دیارده ی به هیزکردن دا. به هیزکردن بریتییه له هر کرداریک که وه لامدانه وه یه که به هیز بکات و نه گهری دووباره کردنه وه ی زیاد بکات. ئو به هیزکرانه ش یان ئیجابین یان سه لیبین. به هیزکردنی ئیجابی بریتییه له نه نجامی هر ره فتاریک که ده بیته هۆی زیاد کردنی نه گهری دووباره پودانی ئو ره فتاره به لام به هیزکردنی سه لیبی ئو کاته په پیدا ده بیته کاتیک نه نجامی ره فتاریک بریتی ده بیته له لابرندی یان دوورکه و تنه وه له پوداویکی نیگه تیف یان ناخوش¹.

سکینه ره که ل فرستهری هاوپی خسته یه کیان بۆ به هیزکردن دانا که گرنگتر جۆریان ئه مانه ی خواره وه ن:

خسته ی ریژه یی نه گۆپ: به پیی ئو خسته یه به هیزکر (بۆ نمونه خواردن) پیشکه ش ده کریت ته نها پاش ژماره یه کی دیاریکراو له وه لامدانه وه. نمونه ی ئو خسته یه ئو وه یه که هر جاریک به رگدروویک شه ش کراس ده دوریت (واته ژماره یه کی دیاریکراو له وه لامدانه وه یان ره فتار) پاره ی پی ده دریت (به هیزکر).

¹ Lahey, B. (۲۰۰۴). *Psychology: An introduction*. P: ۲۰۶, ۲۱۲.

خشته‌ی ریزه‌یی گۆراو: لیره‌دا به‌هیزکه‌ر پیشکه‌ش ده‌کریت پاش چه‌نده‌ها ژماره‌ی جی‌اواز له وه‌لامدانه‌وه. قوما‌رکردن نمونه‌ی به‌کاره‌یتانی نه‌و جۆره خشته‌یه‌یه چونکه له‌کاتی قوما‌ر کردن بابای قوما‌رکه‌ر نازیت که‌ی ده‌باته‌وه (برده‌وه بریتیه له به‌هیزکه‌ر) بۆیه به‌رده‌وام ده‌بیت له هه‌ولدان ویا‌ریکردن. له نمونه‌ی مشککه‌ی سکینه‌ر، له‌وانه‌یه جارێک پاش نه‌وه‌ی مشککه‌که سی جار پال به دوگمه ده‌نیت ئینجا خواردنی بۆ دیت به‌لام له جاری دووه‌م پاش پینچ پالدان بۆی دیت و جاری سییه‌م پاش ده پالدان وه‌روه‌ها.

خشته‌ی کاتی نه‌گۆر: نه‌و خشته‌یه له‌سه‌ر ژماره‌ی وه‌لامدانه‌وه دانه‌مه‌زراوه به‌لکو له‌سه‌ر تیپه‌ریبونی کات. له‌و جۆره خشته‌یه به‌هیزکه‌ر پیشکه‌ش ده‌کریت پاش بوودانی به‌که‌مین وه‌لامدانه‌وه له‌دوای تیپه‌ریبونی کاتیکی دیا‌ریکراوی نه‌گۆر. موچه‌ی مامۆستا بریتیه له نمونه‌یه‌ک بۆ نه‌و جۆره خشته‌یه چونکه مامۆستا له کوتایی هه‌موو مانگیک (کاتیکی نه‌گۆر) موچه‌که‌ی وه‌رده‌گریت (لیره‌دا موچه به‌هیزکه‌ره).

خشته‌ی کاتی گۆراو: له‌و خشته‌یه‌دا به‌هیزکه‌ر پیشکه‌ش ده‌کریت پاش به‌که‌مین وه‌لامدانه‌وه که له چه‌ند ماوه وکاتیکی گۆراودا نه‌نجام ده‌دریت. ماسی گرتن نمونه‌ی نه‌و جۆره خشته‌یه‌یه، چونکه بابای ماسیگر نازانیت چ کاتیکی ماسیه‌ک پتیه‌ده‌بیت له‌وانه‌یه ماسی به‌که‌م له ماوه‌ی پینچ خوله‌ک بیت به‌لام ماسی دووه‌م پاش سی خوله‌ک وه‌ی سییه‌م پاش په‌نجا خوله‌ک وه‌روه‌ها.^۷

کۆمه‌له‌ی سییه‌م: بیردۆزه‌ مه‌عریفیه‌کان

۱. بیردۆزی تیبینین (الاستبصار یان Insight): نه‌و بیردۆزه ده‌گه‌ریتنه‌وه بۆ ده‌مه‌زینه‌رانی قوتابخانه‌ی گشتالت: ئیترته‌یمه‌ر وکۆفکا وکۆه‌له‌ر. بۆ بوونکردنه‌وه‌ی نه‌و بیردۆزه با ته‌ماشای به‌کێک له تاقیکردنه‌وه‌کانی کۆه‌له‌ر بکه‌ین که له‌سه‌ر مه‌یمن نه‌نجامیدا.

^۷ پروانه سه‌رچاوه‌ی پیشوو، لاپه‌ره ۲۰۹-۲۱۰.

کۆهلەر مەیمونئیکی لە ناو قەفەس دانا که چەند سندوقئیکی بە تالی پەرت و بیلایۆ تیدابوو و هەندیک مۆزیشی بە بنمیچی قەفەسە که هەلۆاسیبوو بە لام مەیمونە که دەستی نە دەگەیشتی. دیارە مەیمونی برسی چەند جارێک پازی دا بۆ ئەو هی مۆزەکانی لیبیکاتەو بە لام دەستی نە دەگەیشتی. مەیمونە که کەمێک دامای و دواپی بە کەسەر بە کێک لە سندوقەکانی هینا ولە ژێر پێی دانا بە لام هەر نە دەگەیشتی مۆزە که. ئەو جارەش که مێکی تر دامای و پاشان سندوقئیکی تری هینا ولە سەر سندوقی بە کەمی دانا و بە سەریان کەوت و مۆزە کە ی هینا. ئەگەر جارێکی تر ئەو مەیمونە لە هەمان بار و زروف خۆی ببینیتەو، ئەوا بێ یەک و دوو سندوقەکانی لە سەر بە کتر دادەنیت و مۆزە که لێ دەکاتەو، بە مانایەکی تر، ئەو مەیمونە فیری چۆنیەتی گەیشتنە مۆز بوو یان توانی کیشە یەک چارە سەر بکات (که گەیشتنە بە مۆز که لە شوئینئیکی هەلۆاسرابیت). با بزانی خاوەنی ئەو بێردۆزە چۆنە ئەو دیارە یە لیکە دەنەو؟

بە پێی بۆچوونی گیشتالتیەکان، ئەو مەیمونە ی که تاقیکردنەو کە ی لە سەر کرا، یە کەم جار خۆی بە رامبەر گەرگرفتیک یان بواریک (موقف یان بحال بە زمانی عەرەبی) نۆزیەو که توخمەکانی یان بە شەکانی دیارن که بریتین لە مۆز و سندوق و ماوی نیوان مۆزە که وزوی و هتد... بە لام ئەو توخمانە رێک نە خرا بوون و لپترە دا مەیمونە که هەلستا بە ریکخستنی توخمەکانی بواری کە ی بە کەم جار لە مێشکی خۆی و پاشانیش جیبە جی کرد. دەتوانین کرداری فیریون بە پێی بێردۆزی تیبیین لە چەند خالێک کورت بکەینەو و بەو شیۆە ی خوارەو:

- ناسینی توخمەکانی بواری زانین و بە کارهینانی بە شیۆە یەکی راستە و خۆ.
- دووبارە ریکخستنی ئەو توخمانە.
- تیبیینی لە ناکاویان بە هەنگاو، واتە پاش چەند هەلۆدانئیکی سەر نە کەوتوو، که لە نەجامیدا فیریون پوودە دا.

۲. بێردۆزی فیریون بە هۆی تیبیینی کردن (الملاحظة): ئەلبیرت بە نندۆرای دەروونزانی ئەمەریکی یە کەم کەس بوو که ئەو بێردۆزی بە شیۆە یەکی رێک و پێک پیشکەش کرد. پوختە ی ئەو بێردۆزە ئەو یە که ئیمە زۆریە ی نەریت و هەلۆیست

رپه فتاری کومه لایه تیمان له ږنگای تیبینی کردنی کهسانی تر فیر ده بین. نه و جوړه فیزیوونه پتویستی به بوونی کهسانی تر هیه بۆ نه وهی لاسایی بکړینه وه یاخود بکړینه مودیل Model بۆ نه و کهسهی که پتویسته زانیاری وه برگریت ده رباره ی رپه فتاریان ونه و زانیاریه ه لبرگریت به شپوهیه کی هیمایی وبتوانیت له دواړوژدا بیانهنیتته وه یادی خوئی وپیا ده بیان بکه. هه روه ها پتویسته پالنه رتک هه بیت بۆ نه وهی مروژد لاسای مودیله که ی بکاته وه.

بۆ سه لعاندنی نه و بچردوژه، باندوژا چه نده ها تاقی کردنه وهی له سه ر شاده میزاد وناژهل نه جامدا، بۆ نمونه مشککی له ژووری تیبینی کردن دانا که نه و مشکه بتوانیت تیبینی مشککی تری دراوسئی بکات که فیزی کرداری جودا کردنه وه ده بیت. پاشان مشککی به که میان میتنا و فیزی کرداری جودا کردنه وه بیان کرد و تیبینیان کرد که نه و مشکه به ماره یه که وه ولئی که متر له مشکه که ی دراوسئی فیزی نه و کرداره بوو. نه وهش مانای وایه تیبینی کردن پوئی هه بووه له فیزیوونی مشککی به که م چونکه نه و مشکه تیبینی مشککی دراوسئی کردبوو وکاتیک خوئی فیزی هه مان کردار کرا، مشککی به که م هه ولئی دا لاسای مشکه که ی تر بکاته وه بویه به ناسانتر فیزی کرداره که بوو. به کوردیش په ندیک هه یه که ناماژه بۆ دیارده ی لاسا کردنه وهی ناژه لان ده کات که ده لئیت: نه گه ر که ر له گه ل که ر به ستریتته وه، رپه نگیشی هه لته گریت خه لسه تی هه لده گریت!

به ندوژا تاقی کردنه وه یه کی به ناویانگی له سه ر کومه لیک مندالیک کردکه بۆ دوو کومه له دابه شی کردن: کومه له ی به که م چه ند فلیمینکیان پی نیشان درا که تیادا مندالیک به شپوهیه کی توند وتیژ مامه له له گه ل بوکیکی پلاستیکی ده کات. کومه له ی دووه م له منداله کان هیچ فلیمینکیان پی نیشان نه درا. پاشان هه ر دوو کومه له خرانه ژووریک وچه ند بووکه شووشه ویا ریه کیان پیدان بۆ نه وهی یاریان پی بکن. منداله کانی کومه له ی به که م رپه فتاریان له کاتی یاری کردن توندوتیژتر بوو له منداله کانی کومه له ی دووه م وپه ندوژا گه یشه نه و نه جامه ی که منداله کانی کومه له ی به که م فیزی رپه فتاری توندوتیژ بوون له ږنگای تیبینی کردن یان بینینی رپه فتاری توندوتیژ.

ده توانین بپردۆزی به ندۆرا له سێ خالێك كورت بکهینهوه:

- مرقف وئاژه ل زانیاری له ژینگه ی کۆمه لایه تیان وهرده گرن.
- ئه و زانیارییه به شتیه یکی هه مایه، واته ره مزه ی، هه لده گهریت.
- له کاتی بوونی پالنه ر، ئه و زانیاریانه ته رجومه ده کزین بۆ په فته ر.

پاش ته واو بوونی باسی گرنگترین بپردۆزه کانی فیزیوون به پتویستی ده زانم که دووباره به بیری خوینته ر بهینمه وه که ئه و بپردۆزانه لیره دا زقد به کورتی باس کراون وله وانیه وه ک پتویست حه قی خۆیان نه درابیت، به لام وابزانم توانراوه ئاماژه بۆ خاله سه ره کهیه کانی بپردۆزه کان بکرتیت وئه وه ش وه ک پتیشه که بک گونجاو وشیاوه.

خۆت ناخی بکه وه!

- 1- چۆن فیزیوون پێناسه ده کهیت؟ چه ند جوړه فیزیوون هه یه؟
- 2- ئه و فاکنه رانه چین که پتویسته هه بن بۆ ئه وه ی پرۆسه ی فیزیوون رووبدات؟
- 3- چیت ده رباره ی ناخیکردنه وه کانی بافلووت دیته وه یاد؟
- 4- باسی خشته ی به هیزکردن لای سکینه ر بکه؟ ده توانیت له ژیاتی روژانه ت نمونه بۆ هه ر جوړه به هیزکردنیک بهینیه وه؟
- 5- ده توانیت باسی بپردۆزی گیشته تلت بکهیت له بواری فیزیوون؟ به راوردی بکه له گه ل بپردۆزه که ی به ندۆرا.

زیره کی

پۆژانه گوی بیستی ئه وه ده بین که فلان که س زیره کی یان فلان بنه ماله منداله کانیاں زیره کی و بلیعه تن. هه ندیک جار پیشکه وتن و سه رکه وتن که سیک له بواریک له بواره کانی زیان، بۆ نمونه سه رکه وتن له قوتابخانه، و اماں لیده کات که ئه و که سه به زیره کی حسیب بکه یین. به لام ئه وه ی پاستی بیت زیره کی وه ک زاراوه به کی ده روونزانی ته نها بواری خویندن ناگرسته وه به لکو گشت بواره کانی زیانی موقوف ده گریته وه وه له هه مان کاتی شیدا مارج نییه ئه و که سه ی که له قوتابخانه دواکه وتوو بیت که سیک ده به ننگ بیت، له وانه یه هه ندیک فاکتیره ی دهره کی بوونه ته هۆی ئه وه ی ئه و که سه سه رکه ونیت. ئه و فیتهره ی که به ئاسانی هۆی تیکچوونی ماشینه کات ده زانیت و زوبه زوو چاکی ده کاته وه وله بواری خۆی پیشکه وتوو، ئه و ئه و فیتهره فیتهریکی زیره کی نه گه ر نه خوینده واریش بیت! که واته هه رکه سیک که بروانامه ی به رزی نه بیت مانای ئه وه نییه که که سیک ده به ننگه و زیره کی نییه. هه ول ده ده یین له و به شه دا له روانگی ده روونزانی وه باسی زیره کی بکه یین و بزانی چیه وچۆنه وچۆن ده پوریت؟ به یوه ندی نیوان زیره کی و بۆماوه چیه؟ نایا راسته په گه زیک له په گه زیکی تر زیره کتره؟ ئه و پرسیارانه وچه نده ها پرسیاری تریش که له وانه یه زۆربه مان له خۆمان کرد بیت وله گه ل خه لکی تر گفتوگومان ده رباره یان کرد بیت.

وه نه بی زیره کی مه سه له به کی گرنگ بیت ته نها له بواری ده روونزانی به لکو پسپۆرانی بواری فه لسه فه وکۆمه لئاسی ورامیاری وئابوری وچه نده ها بواری تریش گرنگی به و مه سه له یه دهن وه ر له میژوه ئه و مه سه له یه سه رنجی فه یله سوفه کانی پاکیشاوه به تاییه تی چونکه به ئاسانی ده توانین تبیینی نیوان موقوفه کان بکه یین له سه ر بناغه زیره کیان. یه کیک له و پرسیارانه ی که فه یله سوفه کان خویان پیتی وه خه ریک کرد ئه وه بوو: بۆچی هه ندیک خه لک له هه ندیکی تر زیره کترن؟ ئینجا فه یله سوفه کان هه ولیان دا وه لامی ئه و پرسیاره بده نه وه بۆ نمونه ئه فلاتون، فه یله سوئی گریک، هۆی جیاوازی زیره کی خه لکی گه رانده وه بۆ جیاوازی ئه و کاتزایه ی که لیتی دروست بوون. به رای ئه و خه لک له سی جۆر کاتزا

دروست بوون: هه ندیکه خه لگ له زۆر دروست بوون که نه وانیش فه یله سوفه کان و پیاوی ژیر وزیره که کانن، هه ندیکی تر له زیوو دروست بوون که نه وانیش بریتین له سه رکرده سه ریا زه کان، وهه ندیکی تریش له کانزای مس دروست بوون که نه وانیش خه لکی ناساین.

پیتناسه ی زیره کی

له وانیه رۆشنایی خستنه سه رکورته میژوو یه کی چه مکی زیره کی یارمه تیمان بدات له پیتناسه کردنیک شیاوی نهو چه مکه.

فه لسه فه یه که م پوانگه بوو که دیراسه تی نهو مه سه له یه ی کرد وله و دیراسه تانه ش پشتی به تیرامان به ست و گرنگیه کی زۆریان دا به لایه نی زانین له زیره کیدا وباس ده کرت که شیشرۆن، فه یله سوئی رۆمانی، یه که م که س بوو، که وشه ی زیره کی (Intellegentia) به کاره ی تاره. نه وه ی پاستی بیت فرانسس گالتون، که ناموزای چارلز داروین بوو، گه شه ی به چه مکی زیره کی دا له بواری ده روونزانی وله کتبه گانی به کاری هینا له سه ده ی تۆزده^۱.

دووم پوانگه، له پووی میژوو یه وه، پوانگه ی بایۆلۆجی بوو که ته ماشای زیره کی کرد وهک وه زیفه ی خۆگونجاندنی گیانه وه ره له گه ل ده ورویه ره که یدا. بیره دۆزی گه شه کردنی داروین بناغه ی نهو پوانگه یه ی دانا و به ناوبانگترین زانا له و بواره دا "هتیره رت سپینسه ر" بوو. هه روه ها پاش نهو تاییه ته ندیا نه "تخصص" ی له بواری بایۆلۆجیا سه ریان هه لدا، فسیۆلۆجیا، که بریتیه له زانستی فرمانی نه ندامه کان، زیاتر بایه خی به مه سه له ی زیره کی دا و گرنگی به پۆلی کوئه ندامی ده مار و په یوه ندی له گه ل توانا عه قلییه کان دا. به ناوبانگترین زانا له و بواره "لاشلی" و "هیپ" ن.

له پوانگه ی کومه لایه تیه وه وا ته ماشای زیره کی کرا که خۆگونجاندنه له گه ل کومه ل و به ره مه ی کارتیکردنه (تفاعله) له نیوان تاک و نهو کومه له ی تیدا ده ژی. ژماره یه کی زۆر له ده روونزانه کان نهو هه لوێسته یان گرت وهک تۆره ندایک و نۆل.

^۱ Lahey, *Psychology: An introduction*, p: ۲۹۱.

به لام له روانگی ده روونزانیه وه، پیناسه ی زیره کی ده کزیت به دوو کومه له^۲:

کومه له ی به که م بایه خ به وه زیفه ی زیره کی ده دن، بۆ نمونه تیرمان پیناسه ی زیره کی ده کات وه ک توانای بیرکردنه وه ی پووت (مجرد) وکولفین ده لیت زیره کی توانای فیربوونه چەند پیناسه به کی تری له و شتیه به.

کومه له ی دوو م بایه خ به بونیادی (یان ستراتکتوری) زیره کی ده دن، واته له چی پیک هاتوه؟ بۆ نمونه تیرستون ده لیت: زیره کی له چەند توانایه کی عه قلی سه ره تایی پیک دیت. سپیرمان، له لایه کی تره وه ده لیت: زیره کی توانایه کی زگماکی گشتیه یان هۆکارنگه کار له هه موو جوړه چالاکیه عه قلیبه کان ده کات.

به لام له گه ل شه و جیاوازیه ش، له لای زۆریه ی نووسه ران له بابته ی زیره کیدا پیناسه ی ستودارد به باشترین پیناسه ده ژمیردیت چونکه له هه موو پیناسه کانی تر گشتی تره^۲. ستودارد وا پیناسه ی زیره کی ده کات که چالاکیه کی عه قلی گشتیه که به چەند سیفه تیک جودا ده کزیته وه: گرانی وئالۆزی وپووت کردنه وه (نجرید) وکومه لایه تی و خۆگونجاندنی به ستر او به های کومه لایه تی وداهینان وکۆکردنه وه ی زه و به ریه ره کانی ئینفیهال. به لام بۆ شه وه ی پیناسه به کی دیاریکراو هه بیته بۆ چه مکی زیره کی وه تاییه تی له لیکۆلینه وه سایکۆلۆجیه کان، ده روونزانه کان پیناسه ی کرداری (اجرائی) یان بۆ زیره کی داهینا. له م پوانگه به وه زیره کی بریتیه له و شته ی که تاقیکردنه وه کانی زیره کی هه لده ستیت به پیوانی. شه وه ی راستی بیته له زۆریه ی توئیزینه وه سایکۆلۆجیه کان، پیناسه ی کرداری چه مکه کان به شتیکی گزنگ وپیویست داده نریت له پال پیناسه تیۆریه کان.

سیفه ته کان مرۆفی زیره ک

^۲ دابه شکردنی تریش هه ن به لام شه وه بیان ئاسانتر وپووتره .

^۲ هه نیک له نووسه ران له و به وایه دان که شه وه ولانه ی بۆ پیناسه کردنی زیره کی دراون سه رکه وتوو نه بوون.

پاش پیتناسه کردنی زیره کی ده توانین سیفته سه ره کیه کانی مروقی زیره ک دهست نیشان بکین که نه مانه ی خواره وهن:

۱. هوشیاری و ناگاداری و زوو تیگه یشتن.
۲. به ناسانی و به خیزیستی شت فیر ده بییت وله خه لکی تر به تواناتره له به کارهیتانی نه و شتانه ی که فیزی بووه له زینانی ریزانه یدا.
۳. له خه لکی تر به تواناتره له زانینی په یوه ندیبه کان له نیوان شته کان وژماره کان هند.
۴. توانای داهیتانی هه به.
۵. بووربینه.
۶. سه ره که وتوو له و بواره ی کاری تیدا ده کات، چ خویندن بیت چ پیشه ی تر.

بیردوزه کانی زیره کی

بو تیگه یشتن له سروشتی زیره کی، کومه لیک بیردوز پیتنیا کران وله گه ل نه وه ی که نه و بیردوزانه له به کتر جیاوازن به لام زیاتر به ته و او که ری به کتر داده نرین نه وه ک دژ به به کتر. هه روه ها په یدا بوونی نه و بیردوزه جیاوازان ده گه پتته وه بو کومه لیک هؤکار وه ک پیتشکه وتنی زانستی نامار له بواری ده روونزانی. له و به شه دا به کورتی نامازه بو گرنگترین بیردوزه کانی زیره کی ده که یین.

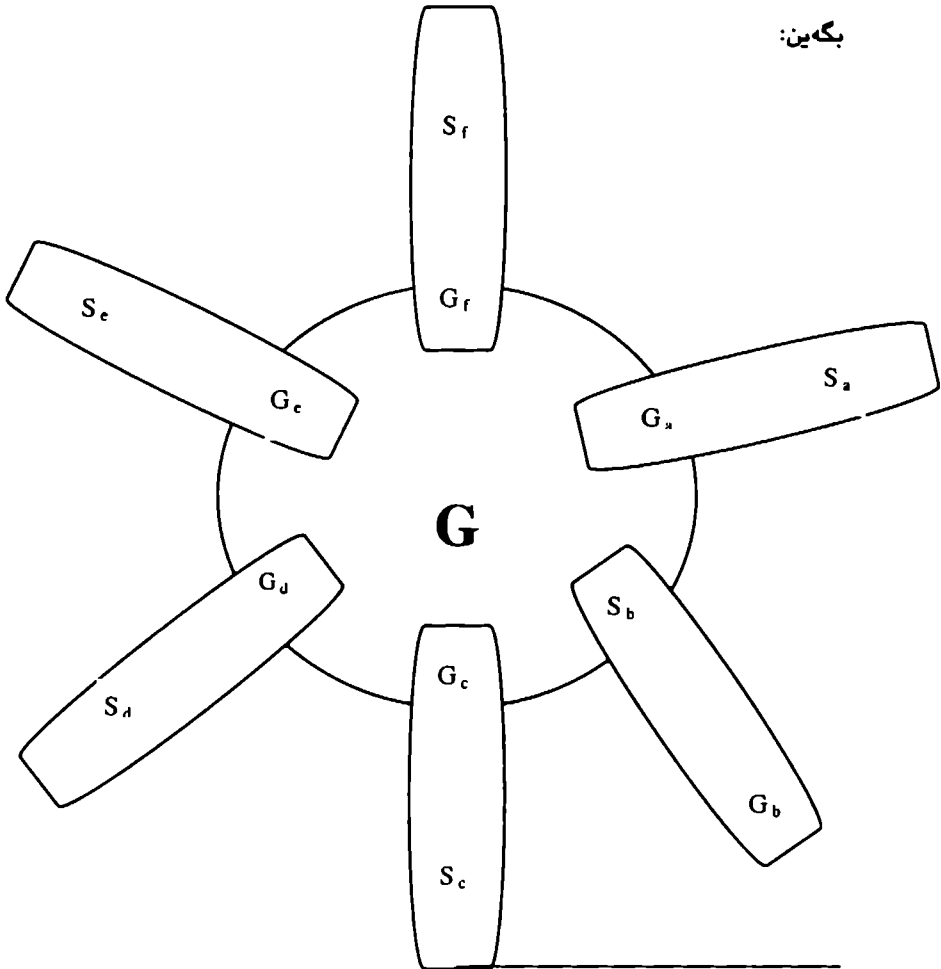
۱. بیردوزی بو هؤکار:

ده روونزانی نینگلیزی به ناوبانگ چارلز سپیرمان (۱۸۶۲-۱۹۴۵) به که م که س بوو که نه و بیردوزه ی پیتنیا کران پاش نه وه ی چه ند تاقیکردنه وه به کی نه انجامدا وتیایدا ناماری به کارهیتا له مامه له کردن له گه ل نه انجامی تاقیکردنه وه کانی وه روه ها سپیرمان شیکردنه وه ی هؤکاره کان (التحليل العمالي) به کارهیتا له ناماره کانیدا. له نه انجامی تاقیکردنه وه کاند، سپیرمان گه پشته نه وه ی که زیره کی له دوو هؤکار، یان فاکته ر، پیک دیت. به که میان هؤکاریکی گشتیه وهیمای G بو به کارهیتا که بریتیه له و توانایه ی که له هه موو چالاکیه عه قلیبه کان به شداره، یان بریتیه له لایه نی هاوبه شه له نیوان هه موو چالاکیه عه قلیبه کان. سپیرمان بپوای و ابوو که نه و هؤکاره زگماکه واته مروق فیزی نه بووه و به که م جار ناوی لیتا توانای

زیره کی

جودا کردنه وه، پاشان ناوی نا نه رمی ده ماری وله دوایدا به وزه ی عه قلی ناوی برد که به وزه ی کاره بایی ده چیت.

دووم هۆکار بریتیه له هۆکاره تایبته کان و سپیرمان هیما ی S بۆ به کارهیتنا⁴. نه هۆکارانه ههروهک له ناویاندا دیاره، تایبته تن به لایه نیکی چالاک ی عه قلی که جیاوازه له لایه نهکانی دیکه. سپیرمان نه هۆکارانه ی بهو نامرازانه ته شبیه کرد که به وزه ی کاره بایی وه ده به سترین، یان به وزه ی کاره بایی کارده که ن وهک گلوپ وپانکه وهتد. نه وشیوه ی خواره وه یارمه تیمان ده دات به ئاسانتره له و بیره دۆزه بگهین:

⁴ هیما ی G کورت کردنه وه ی هۆکاری گشتیه به زمانی ئینگلیزی واته: General factor
وهیما ی S کورت کردنه وه ی هۆکاره تایبته به زمانی ئینگلیزی واته: Special factor.

G = بریتیه له هۆکاری گشتی و Ga, Gb, Gc... به شداری هۆکاری گشتیه له هۆکاره تاییه کان.

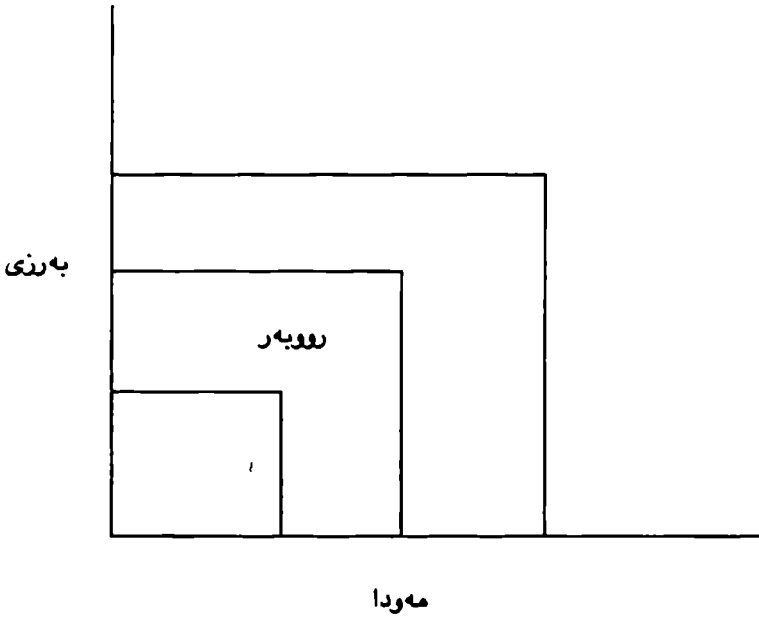
S = بریتیه له هۆکاری تاییه تی و Sa, Sb, Sc... توانای تاییه تین.

ئوهی راستی بیت بیردۆزی سپیرمان ره خنه یه کی زۆری لیگرا و گرنگترین ره خنه می تیرستۆن بوو که گوتی بیجگه له دوو هۆکار هۆکاریکی تریش هه یه که ناری نان هۆکاره کومه له ییه کان وله کۆتاییدا سپیرمان دانای به بوونی ئه و جۆره هۆکاره ش نا.

۲. بیردۆزی هۆکاره هه مه جۆره کان

خاوه نی ئه و بیردۆزه (تۆراندایک) ه که له هه مان کاتدا خاوه نی بیردۆزی فیریوون به هۆی هه ول و هه له شه. به پای تۆراندایک، زیره کی بریتیه له ژماره یه کی زۆر له توخم یان هۆکاری جیا جیا وه ر هۆکار تکیش بریتیه له توانایه ک له توانا عه قلییه کان. هه رچه نده ئه و بیردۆزه زیره کی دابه ش ده کات بۆ چه ند توانایه ک، به لام بروای وایه که هه ندیک جۆر له چالاکى عه قلی هه ن که چه ند توخمیکى هاوبه شیان له نیتواندا هه یه.

ئه و بیردۆزه به چه ند قۆناغیکدا تپه ری هه تا گه یشته ئه و شیوه ی که ئیستا باسمان کرد. بۆ نمونه له یه کێک له قۆناغه کانی زیره کی بۆ سێ جۆر دابه ش کرد: زیره کی رووت (مجرد)، زیره کی کومه لایه تی، زیره کی میکانیکی. به لام له دوا قۆناغدا زیره کی به هۆی سێ ره هه ند وه سف کرد که بریتین له به رزی وروبه ر ومه ودا وده توانین به و شیوه ی خواره وه روونی بگه ینه وه:

۱. مهودا: ناوهندی ئهوهیه که مرۆف ده توانیت پتی ههلبستیت له ته مه نئیکه کاتی وعه قلی دیاریکراودا.
۲. پوهیه ر: سه رجه می ئه و ئیشانه یه که مرۆف ده یکات له پله یه کی قورسی دیاریکراو له تا قیکرنه وه ی زیره کیدا.
۳. به رزی: قورسی ئه و ئیشانه یه که مرۆف ده توانیت بیانکات له تا قیکرنه وه ی زیره کیدا.

۲. بیردۆزی هۆکاره سه ره تاییه کان

لويس تیرستون ئه و بیردۆزه ی پیشنیار کرد که ده که ویتته نئوان ئه و نوو بیردۆزه که باسمان کردن، واته بیردۆزی نوو هۆکار و بیردۆزی هۆکاره هه مه جو ره کان، چونکه ئه و بیردۆزه وا ته ماشای زیره کی ناکات وه ک به ره می ژماره یه کی زۆر له هۆکاره کان یان به ره می هۆکارێکی گشتی به شدار له هه موو چالاکیه عه قلیه کان، به لکو زیره کی له پوانگه ی ئه و بیردۆزه بریتیه له هۆکارێکی سه ره تایی که به شداره له هه ندیک له کرداره عه قلیه کان وه هه ندیکه تری به شدار ی ناکات. ئینجا

ئەو کردارە عەقلىيانەى که بەشداريان تیدا دەکات بە یەکیان دەبەستیت و یەهیکى دەروونی ووەزىفیان دەداتى که لەو کردارانه جودایان دەکاتەوہ که ئەو ھۆکارە سەرەتاییە بەشداريان ناکات، بۆیە ئەو جۆرە کردارە عەقلىيانە ھۆکارى تاییەتیان ھەبە. تیرستون ھوت ھۆکارى سەرەتایی دیاریکرد که بریتین لەوانەى خوارەوہ:

• ھۆکارى تىگەبىشتن: واتە تىگەبىشتنى ئەو بیروپایانەى که بە قسە گوزارشت دەکرتن.

• ھۆکارى جىگازانین: بریتییە لە توانای بیرکردنەوہ لە دوویان سى رەھەند، ھەتھانەوہ یادی شت لە کاتى پتویست و پھون کردنەوہى ئەو پەيوەندیانەى که کۆمەلێک شت بەیەکەوہ دەبەستن.

• ھۆکارى استدلال: توانای چارەسەرکردنى گېرگرفتە لۆجیکەکان و دووریبى و نەخشە کیشان و خۆگونجاندن لەگەڵ بارو زوفە گۆراوہکان.

• ھۆکارى کارەمەبى نمرەبى: توانای چارەسەرکردنى ئەو گېرگرفتانەى که پەيوەندیان بە نمرە و ژمارە ھەبە بە خیرایى و بە وردى.

• ھۆکارى زمان براوى: واتە توانای دەریزىبى بیروپا بە ئاسانى چ لە شتوہى قسە کردن یان نووسین.

• ھۆکارى یادکردنەوہ: واتە توانای ھەتھانەوہ یادی پووداوى پابردوو گوتنەوہى ئەو شتانەى که پىشتەر لەبەرکراون وەک ھۆنراوہ.

• ھۆکارى زورزانین: واتە توانای پەبى پى بردن بە شتى ورد و نۆزینەوہى لایەنى لەیەک چوون و جیباوازی نىوان شتەکان بە خیرایى.

ھەرچەندە ئەو ھۆکارە لەیەکتر جودان بەلام وادیارە که پەيوەندیان لەگەڵ یەکتردا ھەبە ئەوہش پووە ھۆبى ئەوہى که وادابننن که لەوانەبە ھۆکارىکى گشتى ھەبیت بەلام تیرستون ھىچ گرنگیەکى بەو خالە نەدا. ئەوہى راستى بىت ھەندیک لە

^۵ استدلال لە فەلسەفەدا مانای وایە که لە پىشەکى راست ھەلبەتە دەگەینە ئەنجامى راست.

دهروونزه کان وه گیلغورد پېشنیاری ده که ن که مروف نزیکه ی ۱۵۰ توانای عه قلی هه په^۱!

۴. بیردۆزی فره زیره کی:

هاوارد گاردنر وای بق ده چیت که زیره کی چنه چه شنیکه هه په که هر چه شنیکه سهر به خویه و به ئه وی تر نه بستراره. گاردنر ئه و بیردۆزه ی پېشنیاری کرد پاش ئه وه ی تبیینی کرد که ئه و که سانه ی به شیک له میشکیان توشی نه خۆشی بووه، هه ندیک توانای عه قلیان له ده ست داوه به لام هه ندیک توانای تر هه روه کو خۆی ماوه. بۆیه گاردنر هه شت جۆره زیره کی ده ست نیشان کرد که بریتین له:

۱. زیره کی زمانه وانی،
۲. زیره کی لوجیکی و ماتماتیکي،
۳. زیره کی موسیقی،
۴. زیره کی زانینی جینگا،
۵. زیره کی جوله یی (وره زشی)،
۶. زیره کی کومه لایه تی،
۷. زیره کی خودی (بق نمونه له خۆگه یشتن و خۆگه یشتن).
۸. زیره کی سروشتی (واته تیگه یشتنی شیوه و جۆره کان له سروشتدا)^۲.

۵. بیردۆزی سی لایه نی

ئوه په کیکه له بیردۆزه نوییه کان که له لایه ن رۆبهرت شتیرنیتیرگ پېشنیاری کرا. شتیرنیتیرگ زیاتر جه خت له سهر ئه و لایه نانه ده کات که چه شنه کانی زیره کی به په که وه ده به ستیت. به پتی ئه و بیردۆزه، زیره کی له سی لایه ن پیک دیت: لایه نیک مامه له له گه ل جیهانی ناوه وه ی مروف ده کات، لایه نی بووه مامه له له گه ل رابردوی مروف ده کات، لایه نی سییه مامه له له گه ل جیهانی ده ره وه ده کات^۳.

^۱ Lahey, (۲۰۰۴). *Psychology: An introduction*, p: ۲۹۲.

^۲ Sternberg, R.J. (۲۰۰۲). *Cognitive Psychology*. ۳rd ed. Australia: Thomson/Wadsworth, p. ۵۰۷.

^۳ سه رچاوه ی پېشوو، لاپه ره: ۵۰۸.

بهه مان شتوه زیره کی له سی توانا پیک دیت که بریتین له توانای شیکردنه وه، توانای داهینان، وتوانای پراکتیکی. به هوی توانای شیکردنه وه ده توانین نه و کیشانه چاره سر بکهین که ناشنان نه وه ش به هوی به کارهینانی جزره رینگاپه ک که توخمه کانی کیشه نالوگور ده کات یان په یوه ندی نیوان نه و توخمانه ده گوریت. توانای داهینان یارمه تیمان ده دات که چاره سوری کیشه ی نوی بکهین که پتویست ده کات به شتوه یه کی نوی بپوانینه کیشه که وتوخمه کانی. توانای پراکتیکی بریتی له به کارهینانی نه و شتانه ی که ده یزانین له چاره سرکردنی کیشه ی روزانه مان.

نه وه ی پاستی بیت بیردۆزی تریش هه ن ده رباره ی زیره کی، وه ک بیردۆزی هه رمی کاتل و فیرنون و کارول، به لام له بهر نه وه ی مه به ست له و کتبیبه نه وه یه که بیتته پیشه کی، لیره دا باسیان ناکهین و خوینهر ده توانیت بگه ریتته وه بق سرچاوه ی تاییه ت بق زنیاری زیاتر ده رباره ی بیردۆزه کانی زیره کی.

زیره کی له نیوان ژینگه و بۆماوه

نیمه ده زانین که هه ندیک که س له هه ندیک زیره کترن و ده روونزانه کان هه ولیان دا بزانی هوی نه و جیاوازیه چیبه له نیوان خه لک له پله ی زیره کیان. هه ندیک له ده روونزانه کان هویه کان گه رانده وه بق بۆماوه (ورائته)، واته نه گه ر دایک و باوک زیره ک بن نه و منداله کانیشیان زیره ک ده بن و پیچه وانه ش پاسته. بق سه له ماندنی نه و پایه، ده روونزانه کان چهنده ها تاقیکردنه وه یان نه جامدا ویه کیک له و تاقیکردنه وانه له سه ر نه و مندالانه بوو که له خانه ی بیتنه وایان ده ژیان. چونکه نه و مندالانه له یه ک ژینگه په روه رده کران، بۆیه نه گه ر زیره کی به ره مه ی ژینگه بیت ده بیت ناستی زیره کی نه و مندالانه وه ک یه ک بیت، به لام نه و ده روونزانه تیببیینان کرد که ناستی زیره کی نه و مندالانه له یه کتر جیاوازه، ئینجا گه یشتنه نه و پایه ی که نه و جیاوازیه نه نه جامی بۆماوه یه نه ک ژینگه.

ده روونزانه کانی تاقیکردنه وه ی تریان له سه ر خوشک و برای جمک نه جامدا و به راوردیان کردن له گه ل نه و خوشک و برایانه ی که جمک نین، نه و مندالانه ی که په یوه ندیه کی خزمایه تیان له گه ل یه کدا هه یه نه وانیه ی که هسچ په یوه ندیه کیان

زیره کی

له گه ل یه ک نییه. ئه و جوړه دیراسه تانه پشتی به رتیبازی په یوه سستی به ستووه و نه نجامی لیکرلینه وهی ناماری به و شیوهی خواره وه بوو:

خشته ۲: پلهی په یوه سستی نټوان ناستی زیره کی به پټی پلهی بؤماوه

ژ	گروپه کان	پلهی په یوه سستی
۱.	منداله جمکه له یه ک چووه کان	٪۹۰ - ٪۹۵
۲.	منداله جمکه له یه ک نه چووه کان	٪۸۰ - ٪۶۵
۳.	خوشک ویرا ناساییه کان	٪۵۰ - ٪۳۵
۴.	ئو که سانهی که په یوه ندی خزمایه تیان هه په	٪۲۵ - ٪۲۸
۵.	ئو که سانهی که هیچ په یوه ندی خزمایه تیان نییه	سفر

له خشته ۲ په یوه ندی زیره کی نټوان منداله جمکه له یه ک چووه کان، واته ئه وانهی که له ئه نجامی که رت بوونی یه ک هیلکه ی پیتراو په پیدا بوون، واته په یوه ندی بؤماوه بییان گه لیک به هیزه، به هیزتره له په یوه سستی نټوان منداله جمکه له یه ک نه چووه کان، واته ئه وانهی که له ئه نجامی پیتراوی دوو هیلکه به یه ک سپیزم په پیدا بوون. هه روه ها په یوه ندی نټوان ئه و منداله جمکا نه به هیزتره له و خوشک ویرایانهی که جمک نین. که واته ئه و خشته بؤمان ده سه لمینتیت که بؤماوه ده ورئکی گرنکی هه په له زیره کی مړؤفا.

به لام هه ندیکی تر له ده روونزانه کان بپوایان وایه که بؤماوه هیچ ده ورئکی نییه له دیاریکردنی ناستی زیره کی مړؤف. بؤ نمونه ده روونزانه سلوکیه کان بپوایان وایه که زیره کی ئه نجام و به ره می کارتیکردنی ده ورو به ره ویه کیک له به لگه کان بیان ئه و خشته په ی رابردووه. چونکه به پټی بؤچوونی ئه وان ئه گه ر زیره کی به ره می بؤماوه بوايه ده بوايه په یوه سستی نټوان منداله جمکه کان ٪۱۰۰ بوايه، به لام هه روه کو له خشته که دیاره په یوه سستی که ٪۱۰۰ نییه، که واته ده ورو به ره وژینگه کاری خوایان ده کن. به لگه ی نووه میان بریتیبه له وهی که ئه و منداله جمکا نه له

یه ک ژینگه په روره ده کراون، بویه هوی به هیزی په یوه سستی نیتوان پله ی زیره کیان ده گړتته وه بۆ ژینگه ی هاو به شیان نه وه ک بۆ ماوه یان.

له نیتوان نه و دوو جه مسره، د نوالد هیپ بر دوزیک پی شنیار کرد که نه و دوو جه مسره به یه که وه ده به سستیته وه. به کورتی، هیپ زیره کی کرد به دوو به ش: زیره کی ا که زگماکه و په یوه ندی به می شکی منداله وه ه به له کاتی له دایک بووندا و جیاوازی نیتوان تا که که سه کان له و جوړه زیره کی به ده گه پتته وه بۆ فاکتیره ی بۆ ماوه، زیره کی ب له ده ورویه ر وه رگراوه و به گورانی ژینگه نه ویش ده گوریت، واته زیاد و کم ده بیت.

پتوره کانی زیره کی

نایا ده توانین زیره کی مړوف بپیوین؟ چون؟

شتیکې به لگه نه ویسته که نئمه ناتوانین زیره کی بپیوین وه ک چون کیلویه که ته ماته ده بپیوین، چونکه زیره کی شتیکې ماددی به رجه سته نیبه به لکو نئمه له رتگیای ره فقا روه دان به بوونی داده نئین. بویه ده روونزانه کان هه ندیک تاقیکردنه وه یان داهیتا بۆ پیوانی زیره کی نه و تاقیکردنه وانه بریتین له چه ند پرسیاریک که له و که سه ده کړیت که ده مانه وی پله ی زیره کی بپیوین یا خود بریتین له چه ند کرداریک که نه و که سه پتویسته پتی هه لبستیت وه یان هه ر دوو جوړی تیدایه، واته هه م پرسیاره وهه م کردار، وده شیت نه و تاقیکردنه وانه به شتیه یکی تاکی بیت یان به کومه ل.

یه که م پتوره ی زیره کی له لایه ن ده روونزانی فوره نسی نه لفرید بین (۱۸۵۷-۱۹۱۱) دانرا پاشان چه ندها پتوره ی تری زیره کی داهیتران وه ک پتوره ی ویکسله ر وپتوره ی نیگار کیشانی پایا وهتد... هه ر پتوره ریک بریتیه له چه ند تاقیکردنه وه یه ک که به پتی ته مه ن دابه ش کراوه، واته بۆ هه ر ته مه نیک چه ند تاقیکردنه وه یه کی دیاریکراو هه یه هه ر که سیک له و ته مه نه بیت نه و نه گه ر ناستی زیره کی ناسای بیت نه و ده توانیت به راستی تاقیکردنه وه که نه نجام بدات. بۆ نمونه نه گه ر مندالیک توانی نه و تاقیکردنه وانه بپریت که بۆ ته مه نی مندالی ده سالی دانراوه، نه و ده لئین نه و منداله ته مه نی عه قلی ۱۰ ساله. به لام نه و نه نجامه هیچ سوودیکې نیبه

زیره کی

ئەگەر تەمەنی مندالە که نەزاتین واتە تەمەنی زەمەنی، واتە ئەو کاتە ی که لە دایک بوو. ئینجا بە بەراورد کردنی تەمەنی عەقلى بە تەمەنی زەمەنی دەتوانین ناستی زیرەکی مندالە که دیاری بکەین. ئەگەر ئەو مندالە ی نمونە ی سەرەوہ تەمەنی دە سال بیت ئەو دەزانی که ناستی زیرەکی مامناوەندیە بەلام ئەگەر تەمەنی هەشت سال یان نو سال بوو، ئەو دەتوانین بلین که ناستی زیرەکی ئەو مندالە بەرزترە لە مندالانی هاوتەمەنی خۆی، واتە مندالتیکی زیرەکه بەلام ئەگەر مندالە که تەمەنی یازدە یان دوازده سال بوو ئەو دەگەینە ئەو ئەنجامە ی که ناستی زیرەکی ئەو مندالە نزمە. پێژە ی زیرەکی بریتییە لە دابەشکردنی تەمەنی عەقلى لەسەر تەمەنی زەمەنی و ئەنجامە کهش لە ۱۰۰ دەدەین واتە:

$$\text{پێژە ی زیرەکی} = \text{تەمەنی عەقلى} / \text{تەمەنی زەمەنی} \times 100$$

بۆ نمونە ئەگەر تەمەنی عەقلى مندالتیک ۱۰ سال بیت و تەمەنی زەمەنی شەینی ۸ سال بیت، ئەو پێژە ی زیرەکی ئەو مندالە بەو شێوہ ی خوارەوہ دەبیت:

$$\text{پێژە ی زیرەکی} = 100 \times 8/10 = 80$$

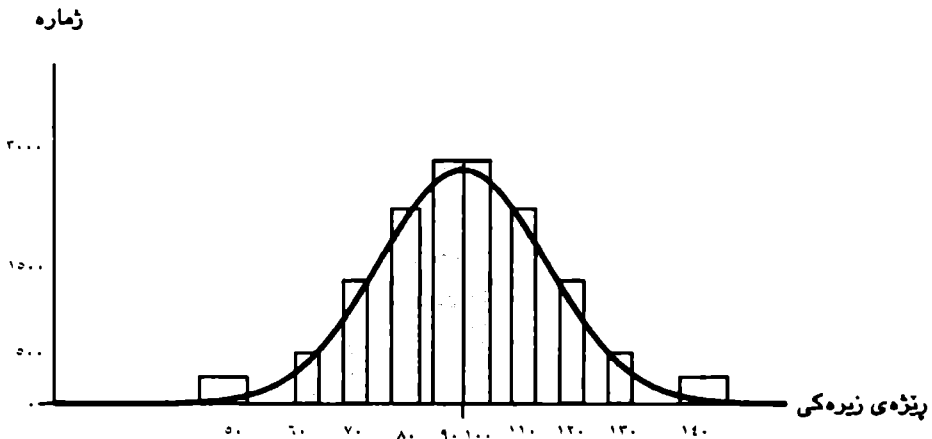
ئەوہ ی ناستی بیت دەروونزانەکان پێژە ی زیرەکیان بۆ چەند پلەبەک دابەش کردووە و بەو شێوہ ی خوارەوہ:

خشتە ۳: دابەش کردنی پێژە ی زیرەکی

پلە	پێژە ی زیرەکی
بلیمەت	۱۴۰ و زیاتر
نۆد زیرەک	۱۳۰-۱۲۹
زیرەک	۱۲۰-۱۲۹
سەرەوہ ی مامناوەندی	۱۱۰-۱۱۹
مامناوەندی	۹۰-۱۰۹
ژێر مامناوەندی	۸۰-۸۹
گێل	۷۰-۷۹
دواکە وتوو	۶۹ و کمتر

به پیتی نهو خشته یی سهره وه ده توانین نهو مندالهی که له نمونه که باسما ن کرد به مندالیتی زیره ک له قه له م بدریت. به لام نایا ناستی زیره کی له نیتوان خه لگدا چون دابهش کراوه؟ بق وه لامدانه وهی نهو پرسیماره دهروونزانه کان چه نده ها تاقیکردنه و بیان نه جامدا و تا راده یه ک گه یشتنه هه مان نه نجام نه ویش نهویه که دابهش بوونی پیژهی زیره کی له سهر خه لک به شیوه یه کی چه ماوه یی زه نگوئییه. نهو شیوه ی خواره وه بریتییبه له دابهش بوونی پیژهی زیره کی له سهر ۲۱۸۴ مندال:

دابهش بوونی
پیژهی زیره کی مندالان

به پیتی نهو شیوه ی سهره وه ده توانین تیبینی بکه ین که نیوه ی مندال کان ۵۰٪ مامناوه ندین له ناستی زیره کیان و ۱۴,۵٪ ناستیان له خوار مامناوه ندیه و ۱۴,۵٪ تریش ناستیان له سهره وه ی مامناوه ندیه. ۷٪ مندال کان زیره کن وه مان پیژهش گیلن و ۳٪ ی مندال کان زقذر زیره کن وه مان پیژهش زقذر دواکه وتوون. که واته زقزیه ی خه لک که وتونه ته ناوه راست و ناستی زیره کیان مامناوه ندیه و ژماره یه کی که م که وتونه ته نه م به رو نهو بهری چه ماوه که که بریتین له که سانیک بیان نهوته زقذر زیره کن نه گر بکه ونه لای راستی چه ماوه که ویان زقذر دواکه وتوون نه گر بکه نه لای چه پی.

ئەوێ پاستی بێت ھەرچەندە پێوەرەکانی زیرەکی بە وردی دانراون بەلام لەگەڵ ئەوێشدا ناتوانین بە تەواوی پشتیان پێ ببەستین. ناتوانین بە جێ بە جێ کردنی یەکیەک لەو پێوەرە بگەینە ئەنجامیکی راست و تەواو چونکە ئەو پێوەرەرانە لە زۆر لایەن کەم و کورتیان ھەیە کە ناتوانین لێرەدا بەدرێژی بگەین بەلام تەنھا نمونە یەک دەھێننەوێ و دەتوانین لەوانە یە پێژەکی زیرەکی کە سێک پاش جێ بە جێ کردنی پێوەری ستانفۆرد بینی جیاواز بێت لەگەڵ پێژەری زیرەکی ھەمان کەس پاش جێ بە جێ کردنی پێوەری ویکسڵەر. لەوانە یە ھۆی جیاوازی کەش ئەو بێت کە پێوەری یە کەم ھەندێک توانا دەپوێت و پێوەری دوو ھەمیش ھەندێک توانای تر دەپوێت. بەلام لەگەڵ ئەو پەرخانەش کە لە پێوەرەکانی زیرەکی گبراون، ئەو پێوەرەرانە ھەر پوێست و گەیشتوونە ئاستیکی باش لە وردی و زانستی بەلام وەک وردی پاستە نییە چونکە ھەر وەک گوتمان زیرەکی شتیکی مادی بەرچەستە نییە کە بتوانین بە شتوویەکی راستەوخۆ ببیویین بەلکو بە شتوویەکی لاوەکی دەپوێت، بەلام لەگەڵ ئەوێشدا دەتوانیت مۆفەکان بە پێی ئاستی زیرەکیان پۆلین بکات و سودیکی زۆری ھەیە لە بواری خوێندن و پیشەسازی چەندھا بواری تریش.

پەيوەندی زیرەکی بە چەند فاکتەرێک

دەروونزانەکان ھەولیان داوە بزانی کە زیرەکی چ پەيوەندیەکی ھەیە بە کۆمەڵێک فاکتەر وەک تەمەن و ڕەگەز و ئیتنیک؟ ئینجا ئەگەر پەيوەندییە ھەبێت، ئایا ئەو پەيوەندیە ئیجابییە یان سەلبییە؟

۱. زیرەکی و تەمەن: دەروونزانەکان لە ئەنجامی تاقیکردنەوێ کانیاوان گەیشتنە ئەوێ کە پەيوەندیەکی ئیجابی بەھێز لە نێوان زیرەکی و تەمەن ھەیە لە سەرەتای ژیاندا، واتە ھەرچەندە مۆف زیاتر گەشە بکات زیرەکتەر دەبێت. بەلام بە پای ھەندێک لە دەروونزانەکان ئاستی زیرەکی لە تەمەنی ھەژدە سالییدا دەووستیت و ھەندێکی تر دەتوانن لە تەمەنی شانزە سالی گەشەکردنی زیرەکی مۆف تەواو دەبێت ھەر وەک چۆن چەستە مۆف لە بیست سالی لە گەشەکردن دەووستیت. ویکسڵەر لە لیکۆلینەوێ پەيوەندی دەربارەکی ئەو مەسەلە یە تێبینی ئەوێ کرد کە زیرەکی گەشە دەکات تا تەمەنی سی سالی پاشان دەووستیت و لە تەمەنی پیریدا،

واته پاش په نجا سالی، ناستی زیره کی نزم ده بیتته وه وله وانه یه یه کتیک له هویه کانی نزم بوونه وهی ناستی زیره کی مردنی هه ندیک له نیورونه کان بیت له میشکدا به هوی پیر بوون. به لام هه ندیک دیراساتی تر وا پیشان ددهن که زیره کی تاکو په نجا سالی ش گه شه ده کات به تاییه تی لای مرفی بلیعت وزیره که کان. به په چا وکردنی نه نجامه جیاوازه کانی نه و دیراسه تانه ی له و بواره نه نجام دراون ده توانین بلیین که هه ندیک توانا کان، وه ک کارامه یی ده سستی وبه یاد هاتنه وه، له وانه یه له تمه نی په نجا سالی به ره و سه ره وه کز ولاواز بین، وهه ندیک توانای عه قلی تر وه ک بیر کردنه وه یان به ره مهیتانی شاکاری نه ده بی وهونه ری پاش تمه نی په نجا سالی ده ست پیده کات. له گه ل نه وه شدا جیاوازه کی زور له نیوان تاکه که سه کانداهه یه له و بواره دا.

۲. زیره کی وره گه ز: نایا جیاوازی هه یه له نیوان کوپان وکچان له ناستی زیره کیان؟ واته نایا ره گه زیک له ره گه زیکی تر زیره کتره؟ نه وهی پاستی بیت دهروروزانه کان له سه ره نه وه ریککه وتوون که هیچ جیاوازه کی بنه په تی له نیوان کوپان وکچان نییه له بواری زیره کی. به لام له م نواپیه دا چه ند دیراسه تیک نامازه یان بو نه وه کرد که هه رچه نده جیاوازی له نیوان کوپان وکچان نییه له زیره کی گشتی، جیاوازی هه یه سه باره ت به هه ندیک له و توانا تاییه تیانه ی که زیره کی پیک ده هینن. له خواره وه نامازه بو نه و توانایانه کراوه که جیاوازن له نیوان کوپان وکچان.

خشته ۴: نه و توانایانه ی که کوپ وکچ تاییدا سه رکه وتوون.

کچان	کوپان	
تاقیکردنه وهی به یاد هاتنه وه	تاقیکردنه وهی بیرکاری	۱.
تاقیکردنه وهی زمانه وانی	تاقیکردنه وهی جیگایی	۲.
تاقیکردنه وهی پیزکردنی ژماره کان	تاقیکردنه وهی لوجیکی	۳.
تاقیکردنه وهی زانینی جوړه کان	ماوهی کاردانه وه	۴.
به سستی وشه کان به خیرایی	جولهی ماسولکه یی خیرا	۵.
نیگار کپشانی ناوینه یی	به هیزی ماسولکه	۶.
گونجاندن به خیرایی	ریکخستنی ماسولکه یی	۷.

زیره کی

۸.	به کارهیتانی نامیر به زیره کی	زیره کی له به کارهیتانی په نجه کان
۹.	میژوو	خویندنه وه
۱۰.	زانست	زمانی نینگلیزی

که سه رنجی خشته ۴ دده دین ده بینین هه ندیک دژیه کی (تفاض) هه به بۆ نمونه به پتی خشته که، کوران زیره کترن له بواری میژوو و نیمه ده زانین که زیره کی له میژوو پتویستی به توانایه کی باشی به یاد هاتنه وه هه به به لام خشته که واپیشان ده دات که کچان له کوران به تواناترن له به یاد هاتنه وه؟ به لام به شتویه کی گشتی بۆ ناشکرا ده بیت که کوران سه رکه وتوترن له بواری ریڅخستنی نیوان ماسولکه گوره کان وله تاقیکردنه وه ی زانست و بیرکاری ولوجیک و کچان سه رکه وتوترن له بواری توانای زمانه وانی، واته فیریبون زمان، وریڅخستنی ماسولکه بچوکه کان و له بواری خویندنه وه.

۲. زیره کی وئیتنیک: دیاره په یوه نندی نیوان زیره کی وئیتنیک بابه تی گفتوگویه کی گرم بوو له نیوان ده روونزانه کان و فیه سوفه کان و کومه لئاسه کان و کیشه که نه وه بوو که نایا راسته کومه لیککی ئیتنیک کی له کومه لیککی تر زیره کتره؟ نایا راستی ئیتنی ناری له کومه له ئیتنیه کانی تر زیره کتره، وه ک هیتلر بانگه شه ی بۆ ده کرد؟ بۆ وه لامدانه وه ی نه و پرسسیارانه، ده روونزانه کان چه نده ها تاقیکردنه وه بیان نه جامدا وله و بواره دا چه ند ده روونزانتیک ناویانگیان ده رکرد وه ک جینسین و نایزنک. نه جامی نه و تاقیکردنه وانه ناماژه ی بۆ نه وه کرد که جیاوازی هه به له نیوان کومه له ئیتنیه کان له بواری زیره کی. به پتی جینسین، جیاوازی هه به له نیوان سپی پیست و پشه پیست له نه مریکا و گوتی که سپی پیست زیره کترن له کاتی به کارهیتانی تاقیکردنه وه کانی زیره کی. وه هژی نه و جیاوازیه ی گه رانده وه بۆ بۆ ماوه و تا راده به کیش پۆلی ژینگه ی فه راموش کرد. به لام تاقیکردنه وه کانی جینسین په خنه به کی زوری لیکیرا، به کیک له و په خنانه نه وه بوو که نه و ده روونزانه گرنگی به ژینگه نه داوه و پۆلی زمانی فه راموش کردوه. هه روه ها هه ندیک له ده روونزانه کان گومانیان له نه جامی ناماره کانی جینسین کرد و هه ندیک کی تریش په خنه بیان له و تاقیکردنه وانه گرت که به کارهیتان، چونکه نه و

پتوهره زيرهكى كه به كارى هيتا به ره مى ديراست بوو له سر كومه لىك كه سى سې پىست، واته نهو نمونه يه ي (عينة) كه به كارى هيتاوه به راستى نوينه رايه تى كومه لگاي نه ميريكي ناكات. گروپيكي تر له ده روونزانه كان هر چه نده دان به و جياوازيه داده نين به لام ده يگه ريننه وه بو جياوازي زينگه وده وروبه ر نه وه ك بو بوماوه.

كاتيك ناوړ له ميژوو ده دهنه وه ده بينين كه هر كومه له يه كى نيتنى شارستانى خو ي دروست كړدووه، وله هم مو كومه لگايه ك مروښى زانا و بليمه ت هه لكه وتوون، نهو جياوازيه ش كه له نيوان كومه له كان تيبينى ده كريت له بواري زيره كى له وانه يه زوربه ي بگه ريتوه بو هو كاري زينگه وده وروبه ر نه ك بوماوه وجين وكروموسومى تايه ت به هر كومه لىك.

خوت تاقي بگه وه!

۱. پيناسه ي زيره كى بگه وسيفه ته كانى مروښى زيره ك بژميره .
۲. باسى گرنگرين بيرلوزه كانى زيره كى بگه .
۳. چون زيره كى ده پيوړيت؟
۴. به راي تو ناييا زيره كى زاده ي بوماوه يه يان ده وروبه ر يان هر دوو كيان؟ بوچى؟
۵. زيره كى چ په يوه نديه كى به و فاكته رانه هه يه: ته من، په گه ز، نيتنيك؟

سەرچاوه كان

به زمانى كوردى:

١. جلال خلف ژالهى، كه سايه تى سهر كه وتوو.
٢. عبد الستار تاهير شريف، قاموسى دهروونناسى.
٣. مسعود محمد، زارواوه سازى پيوانه.

به زمانى عه ره بى:

١. أحمد عزت راجح، أصول علم النفس.
٢. أندروز، مناهج البحث في علم النفس، ترجمة: يوسف مراد (مصر: دار المعارف، ١٩٥٩).
٣. جابر الشكري، تاريخ العلم اليوناني (بغداد: مطبعة جامعة بغداد، ١٩٨٤).
٤. جون م. نيل و روبرت م. ليرت، التجريب في العلوم السلوكية، ترجمة: موفى الحمداني وعبد العزيز الشيخ (بغداد: مطبعة جامعة بغداد، ١٩٨٢).
٥. حابس العوالمه وأيمن مزاهرة، سايكولوجية الطفل: علم نفس النمو (عمان: الأهلية للنشر والتوزيع، ٢٠٠٣).
٦. حامد عبد السلام زهران، علم النفس النمو.
٧. حكمت درو الخلو، زريق خليفة العكروتي، مدخل إلى علم النفس (القاهرة: المكتب المصري، ٢٠٠٤).
٨. سارجنت، علم النفس الحديث، ترجمة: منير البعلبكي (بيروت: دار العلم للملايين، ١٩٧٩).
٩. سعد جلال، المرجع في علم النفس (مصر: دار المعارف، ٧، ١٩٧٤).
١٠. صالح شيخ كمر، الجريمة: الجوانب النفسية والعقلية للجريمة، (بغداد: دار الشؤون الثقافية، ١٩٨٩).
١١. صالح محمد علي أبو جادو، علم النفس التربوي (عمان: دار المسيرة، ٤، ٢٠٠٥).
١٢. طلعت منصور، أنور الشرقاوي، عادل عزالدين، فاروق أبو عوف، أسس علم النفس العام، (بدون تاريخ).

١٣. عبد الستار ابراهيم ورضوى ابراهيم، علم النفس: أسسه ومعالم دراساته (القاهرة: الدار العربية للنشر والتوزيع، ط٣، ٢٠٠٣).
١٤. عبد الكريم العثمان، الدراسات النفسية عند المسلمين والغزالي بوجه خاص (مكتبة وهبة، ط١، ١٩٦٣).
١٥. عبد المنعم الحفني، موسوعة مدارس علم النفس، (مكتبة مديولي، بدون تاريخ).
١٦. عدنان يوسف العتوم، علم النفس المعرفي: النظرية والتطبيق (عمان: دار المسيرة، ٢٠٠٤).
١٧. عزت سيد اسماعيل، علم النفس الفسيولوجي (الكويت، ط٢، ١٩٨٢).
١٨. عمر محمد جبرين، علم النفس الفسيولوجي (الأردن: الجمعية العلمية الملكية، ط١، ١٩٧٥).
١٩. غازاد وكورسيني، نظريات التعلم، الجزء ٢.
٢٠. فاخر عاقل، مدارس علم النفس (بيروت: دار العلم للملايين).
٢١. فاخر عاقل، التعلم ونظرياته.
٢٢. فاضل الأزرجايوي، أسس علم النفس التربوي، جامعة الموصل، ١٩٩١.
٢٣. ليندال. دفيدوف، مدخل علم النفس، ترجمة: سيد الطواب، محمود عمر، نجيب خزام (نيويورك: دار ماكجروهيل للنشر، ط٤، ١٩٨٣).
٢٤. محمد أبو العلا أحمد و محمد خليفة بركات، علم النفس (القاهرة: مكتبة عين الشمس، ١٩٧٨).
٢٥. محمود قاسم، في النفس والعقل لفلاسفة الإغريق والإسلام (مكتبة الأنجلو المصرية، ط٢، ١٩٥٤).
٢٦. موريس افيلينج، علم النفس قديما وحديثا.
٢٧. نوربير سيلامي، المعجم الموسوعي في علم النفس، ترجمة وجيه اسعد، (دمشق: منشورات وزارة الثقافة، ٢٠٠١).
٢٨. ول ديورانت، قصة الفلسفة، ترجمة: د. فتح الله محمد، (بيروت: مكتبة المعارف، ط٤، ١٩٨٢).
٢٩. يوسف كرم، تاريخ الفلسفة اليونانية (بيروت: دار القلم).

دەربارەى دەروونزانى گىشتى

د. ئازاد ەلى

ھەندىك لە زىنايان دەروونزانى بە زانىستى سەدەى بېستەم دادەنن. ھەر چەندە ئەو رلىە كەمىك زىدەرەوى تىدلىە، بەلا ئامازە بۇ گىرنگى دەروونزانى دەكات لە زىانى مەۋشى ھاۋچە، ولە رۇشنىبرى گىشتى وئە بوارلنەى كە مەۋش، كارىيان تىدا دەكات.

ئەو كىتەبە لە چەند بابەتتىكى سەرەتايى دەروونزانى گىشتى پىك لىت و بە پىناسىنى دەروونزانى ومىژەوى ولقەكانى و قوتابخانەكانى دەست پى دەكات وپاشان باس لە بابەتى پىنگاكانى لىكۆلىنەو دەكات. لە پاشان بابەتى ھەست كىردز وئاگادارى و زىننەك لە نوای يەك لىن ولە نوای ئەو بابەت پالادەرەكان لىت، ئىنجا بابەتى فىرەبون و بە بابەتى زىرەك كىتەبە كە كۆتايى لىت. ئەو بابەتانەى كە لە بولرەدا ماون، يارمەتى خودا، لە دەرفەتتىكى تردا بلاۋدە كىرنەو. لە پاش كۆتايى ھەر بابەتتىك كۆمە لە پىرسىارىنك دلرشتووە بۇ ئەو